

**ДАВЛАТШИНОСӢ
ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН**

Маҷаллаи илмӣ-амалӣ

**ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ
И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**

Научно-практический журнал

**№ 1 (17)
2020**

ДАВЛАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ ИНСОН
Маҷаллаи илмӣ-амалӣ**№ 1 (17)**
2020

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 0249 / МҶ аз 20 январи соли 2016 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла соли 2016 таъсис дода шуда, дар як сол чор маротиба чоп мегардад.

Муассис: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, факултети ҳуқуқшиносӣ

Сармуҳаррир:

Азиззода У.А. – д. и. х., профессор

Муовини сармуҳаррир:

Диноршоҳ А.М. – д. и. х., профессор

Котиби масъул:

Салоҳидинова С.М. – н. и. х.

Ҳайати таҳририя:**Имомзода М.С.**

академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. ф., профессор

Маҳмудзода М.А.

академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. х., профессор

Тоҳиров Ф.Т.

академики Академияи илмҳои ҚТ, д. и. х., профессор

Насриддинзода Э.С.

д. и. х., профессор, узви вобастаи Академияи илмҳои ҚТ

Авакян С.А.

д. и. х., профессор

Ализода З.М.

д. и. х., профессор

Мачидзода Қ.З.

д. и. х., профессор

Нуриддинов Р.

д. и. с., профессор

Сотиволдиев Р.Ш.

д. и. х., профессор

Золотухин А.В.

д. и. х., дотсент

Сафарзода Б.А.

д. и. х., профессор

Раҳмон Д.С.

н. и. х., дотсент

Ҷамшедов Қ.Н.

н. и. х., дотсент

Камолзода И.И.

н. и. х., дотсент

Павленко Е.М.

н. и. х., дотсент

Мухаррирони илмӣ ва мусахҳехон:**Саъдизода Қ., Шоев Ф.М., Исқандаров Ш.Ф., Наимов Б.Ғ.**

ISSN 2414 9217

ГОСУДАРСТВОВЕДЕНИЕ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА
Научно-практический журнал№ 1 (17)
2020

Издание зарегистрировано в Министерстве культуры Республики Таджикистан за № 0249 / МЧ от 20 января 2016 года

Журнал выходит с 2016 года, издается 4 раза в год.

Учредитель: Таджикский национальный университет, юридический факультет

Главный редактор: Азиззода У.А. – д. ю. н., профессор
Заместитель главного редактора: Диноршоҳ А.М. – д. ю. н., профессор
Ответственный секретарь: Салохидинова С.М. – к. ю. н.

Члены редколлегии:

Имомзода М.С.	академик Академии наук РТ, д. ф. н., профессор
Махмудзода М.А.	академик Академии наук РТ, д. ю. н., профессор
Тахиров Ф.Т.	академик Академии наук РТ, д. ю. н., профессор
Насриддинзода Э.С.	д. ю. н., профессор, член-корреспондент Академии наук РТ
Авакьян С.А.	д. ю. н., профессор
Ализода З.М.	д. ю. н., профессор
Маджидзода Дж.З.	д. ю. н., профессор
Нуриддинов Р.	д. п. н., профессор
Сативалдыев Р.Ш.	д. ю. н., профессор
Золотухин А.В.	д. ю. н., доцент
Сафарзода Б.А.	д. ю. н., профессор
Рахмон Д.С.	к. ю. н., доцент
Джамshedов Дж.Н.	к. ю. н., доцент
Камолзода И.И.	к. ю. н., доцент
Павленко Е.М.	к. ю. н., доцент

Научное редактирование и корректура:
Саъдизода Дж., Шоев Ф.М., Искандаров Ш.Ф., Наимов Б.Г.

ISSN 2414 921

МУНДАРИҶА – СОДЕРЖАНИЕ

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАЗАРИЯИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ –
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Бобокалонов Ғ.М.	Мавқеъ ва нақши Пешвои миллат дар таҳкими конунгузорӣ оид ба меҳнат ба Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон	6
Саъдизода Ҷ., Азимов С.Ш.	Баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии муҳочирати меҳнатии дохилӣ ва берунӣ	16

САҲИФАИ ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ – СТРАНИЦЫ ПРАВОВОЙ ИСТОРИИ

Назарзода Н.Ҷ., Назарзода А.Н.	Организационно-правовые основы становления органов борьбы против экономических преступлений (1917-1920 годы)	26
Раҷабов С.А.	Рушди ниҳодҳои ҳуқуқи байналмилалӣ одадӣ ва шартномавӣ дар Осиёи Марказӣ дар асрҳои миёна	36

ҲУҚУҚИ ИНСОН – ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Курбонов К.Б.	Проблемы совершенствования гражданско-правового регулирования осуществления и защиты права на частную жизнь	45
---------------	---	----

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОҲТОРИ КОНСТИТУТСИОНӢ. СОҲТОРИ
ДАВЛАТӢ – АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСНОВ КОНСТИТУЦИОННОГО
СТРОЯ. ГОСУДАРСТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО

Имомов А.	Размышления о государственном суверенитете	52
Сулаймонов М.С., Мубариз Шариф Хан.	Нақш ва мақоми сардори давлат дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон	70

ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА СОҲАҲОИ ҲАМҶАВОР –
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И СМЕЖНЫЕ ОТРАСЛИ ПРАВА

Шарипов Т.Ш., Абдуллоев П.С. Сангинов Д.Ш.	Рад кардани истирдод ва асосҳои он	76
Абдуллоев П.С.	Ҷавобгарии иҷроқунанда тибқи шартномаи хизматрасонӣ дар назди истеъмолқунанда	94
Бабаева М.Т., Шарипова З.А.	Вижагиҳои исбот ҳангоми ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба пешбурди ҷиноятӣ	109
Соҳибов М.М.	Особенности языка права речевой конфликтологии (на примере судопроизводства Германии по миграционной политике)	126
Миралиев Э.Б.	Инқишофи конунгузорӣ дар бораи хочагии ёрирасони шахсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	133
	Пайдоиш ва иҷқишофи институти шартан татбиқ накардани ҷазо	147

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ЧАВОН – ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Султонова Д.Ш.	Мафҳум ва моҳияти шартномаи замонат	156
Самизода Ф.Д.	Шартномаи хизматрасонии пулакӣ ҳамчун намуди аҳдҳои иқтисоди беруна дар соҳаи сайёҳӣ	166
ТАҚРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ		
Маҳмудов И.Т.	Тақриз ба китоби дарсии «Назорати прокурорӣ» (Душанбе: Ирфон, 2019. – 390 сах.), ки аз ҷониби Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал-полковники адлия Раҳмон Ю.А. омода карда шудааст	173
Назарзода Н.Дж.	Отзыв на автореферат кандидатской диссертации Шоева Фируза Махмадаминовича на тему: «Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали», представленной на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений	179
Абдулхонов Ф.М.	Отзыв на автореферат диссертации Шоева Фируза Махмадаминовича на тему «Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали», представленной на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений	183
Солиев М.А.	Отзыв на автореферат диссертации Шоева Фируза Махмадаминовича на тему «Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали» на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений (юридические науки)	186
Хайруллоев Ф.С.	Отзыв на автореферат диссертации Шоева Фируза Махмадаминовича на тему «Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали» на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности: 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений (юридические науки)	188
Талабот ба мақолаҳои, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиноӣ ва ҳуқуқи инсон» пешниҳод мешаванд		190
Требования по оформлению статей, представляемых к печати в журнале «Государствоведение и права человека»		191

**МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ НАЗАРИЯИ ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ –
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА****МАВҚЕЪ ВА НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР ТАҲКИМИ
ҚОНУНГУЗОРӢ ОИД БА МЕҲНАТ БА ФЕДЕРАТСИЯИ
ИТТИФОҚҲОИ КАСАБАИ МУСТАҚИЛИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН****Бобокалонов Ғ.М.,**

сардори шуъбаи қонунгузорӣ оид ба
меҳнат, муҳочират ва иҷтимоии Маркази
миллии қонунгузории назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон н.и.х., дотсенти
кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи
миллии Тоҷикистон

Тел.: (+992) 907948773**E-mail:** bgoib@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи
таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии муносибатҳои меҳнатӣ, ки 24 октябри соли 2019 дар маҷмааи бузурги фарҳангӣ «Кохи Борбад» Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо роҳбарону фаъолони Федератсияи Иттифоқҳои касабаи мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон мулоқот баргузор гардид, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф бар он назарааст, ки чи дар муносибатҳои меҳнатӣ ва чӣ дар қонунгузорӣ оид ба меҳнат камбудихо ҷой дорад. Мақолаи мазкур фарогири вазъи ҳуқуқи кормандони соҳаҳои гуногуни ҷумҳурӣ ва иттифоқҳои касабаи мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, масъалаҳои назарӣ ва амалии ин равандро дар бар мегирад. Дар натиҷа ҳулосаҳои судманд дар ин самт пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистон, Ташкилоти Байналмилалӣ Меҳнат, музди меҳнат, ҷавобгарии маъмурий, ҳифзи меҳнат

**ВКЛАД И РОЛЬ ЛИДЕРА НАЦИИ В УКРЕПЛЕНИИ ТРУДОВОГО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ФЕДЕРАЦИИ НЕЗАВИСИМЫХ ПРОФСОЮЗОВ
РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН****Бобокалонов Ғ.М.,**

начальник отдела законодательства по
труду, миграции и социальной защите
Национального центра законодательства

при Президенте Республики Таджикистан,
доцент кафедры предпринимательского и
коммерческого права юридического
факультета Таджикского национального
университета

Тел.: (+992) 907948773

E-mail: bgoib@mail.ru

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и
государства; история правовых и политических учений

Аннотация: В данной статье рассматриваются некоторые теоретические и практические вопросы трудовых отношений о встече Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон с руководителями и активистами Федерации независимых профессиональных союзов Республики Таджикистана, которые которое состоялось 24 октября 2019 года в на Государственном культурном комплексе «Кохи Борбад». Автор считает, что существуют недостатки как в трудовых отношениях, так и в трудовом законодательстве. В этой статье рассматривается правовой статус работников различных отраслей страны и независимых профсоюзов Республики Таджикистан, а также теоретические и практические вопросы этого процесса. В результате представлены полезные выводы в этой области.

Ключевые слова: Лидер нации, Федерация независимых профсоюзов Таджикистана, Международная организация труда, заработная плата, административная ответственность, охрана труда.

CONTRIBUTION AND ROLE OF THE NATION LEADER IN STRENGTHENING LABOR LEGISLATION OF THE FEDERATION OF INDEPENDENT TRADE UNIONS THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Bobokalonov G.M.,

Head of the Department of Legislation on
Labor, Migration and Social Protection of
the National Center for Legislation under
the President of the Republic of
Tajikistan, Associate Professor,
Department of Entrepreneurial and
Commercial Law, Faculty of Law, Tajik
National University

Tel.: (+992) 907948773

E-mail: bgoib@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.01 – theory and history of law and state; history of legal and political doctrines

Annotation: This article discusses some theoretical and practical issues of labor relations about the meeting. The founder of peace and national unity - the Leader of the nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon with the leaders and activists of the Federation of Independent Trade Unions of the Republic of Tajikistan, which took place on October 24, 2019 at the State Cultural Complex "Kokhi Borbad." The author believes that there are shortcomings in both labor relations and labor law. This article discusses the legal status of workers in various sectors of the country and independent trade unions of the Republic of Tajikistan, as well as theoretical and practical issues of this process. As a result, useful conclusions are presented in this area.

Keyword: Leader of the nation, Federation of Independent Trade Unions of Tajikistan, International Labor Organization, wages, administrative responsibility, labor protection.

24 октябри соли 2019 дар маҷмааи бузурги фарҳангӣ «Кохи Борбад» Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бо роҳбарону фаъолони Федератсияи Иттифоқҳои касабаи мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон мулоқот баргузор гардид.

Пешвои миллат зимни мулоқот бо таҳлилҳои амиқи вазъи соҳаи суҳанронӣ намуда, таъкид доштанд, ки ҳадафи воҳурӣ баррасӣ ва муҳокимаи фаъолияти кунунии Федератсияи Иттифоқҳои касабаи мустақили ҷумҳурӣ, дарёфти роҳҳои нави таҳкими ҳамкории Ҳукумати кишвар бо ташкилоти калонтарину бонуфузи ҷамъиятӣ ва иштироки ин ниҳод дар тадбирҳои ободонию созандагӣ ба хотири рушду пешрафти кишвар аст¹.

Қабл аз ҳама, Пешвои миллат, роҳбарону фаъолон ва намоёндогони ташкилоти калонтарину бонуфузи ҷамъиятӣ - Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистонро ба муносибати 100-солагии Ташкилоти Байналмилалӣ Меҳнат табрику муборакбод намуда, назаррас будани саҳми Ташкилоти Байналмилалӣ Меҳнатро дар масъалаи танзими муносибатҳои меҳнатӣ ва густариши шарикӣ иҷтимоӣ байни ҳукуматҳо, иттифоқҳои касаба ва корфармоён дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳи мухтасар дод.

Хусусан суҳан дар бораи санадҳои қабулкардаи Ташкилоти Байналмилалӣ Меҳнат, ки дар шакли Конвенсия ва Тавсияҳо ба танзими одилонаи муносибатҳои меҳнатӣ мусоидат менамоянд ва эътирофи 51

¹Ниг.: <http://prezident.tj/node/21689> Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо роҳбарону фаъолони Федератсияи Иттифоқҳои касабаи мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон. 24.10.2019 12:10, шаҳри Душанбе.

конвенсия ва 22 тавсияи Ташкилоти Байналмилалии Меҳнатро аз ҷониби Тоҷикистон пазирида шудааст, меравад.

Дар ҳақиқат дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ ва дигар муносибатҳои ба онҳо вобаста мавқеъ ва нақши Конвенсия (Созишнома) ва Тавсияномаҳои Ташкилоти Байналмилалии Меҳнат бағоят назаррас аст. Айни ҳол Ҷумҳурии Тоҷикистон дахҳо Конвенсия (Созишнома) ва Тавсияномаҳои ТБМ-ро эътироф намудааст, аз ҷумла Конвенсияи №111 оид ба маҳдудсозии ҳуқуқ дар соҳаи меҳнат ва касб; Конвенсияи №45 оид ба татбиқи меҳнати занон дар корҳои зерзаминӣ; Конвенсияи №110 соли 1951 оид ба баробарии музди меҳнати мардҳо ва занон барои кори баробарарзиш; Конвенсияи №103 соли 1952 оид ба муҳофизати модарӣ; Конвенсияи №74 соли 1964 оид ба маҳдудсозии меҳнати шабонаи кӯдакон ва наврасон дар корҳои ғайрисаноатӣ; Конвенсияи №90 соли 1948 оид ба меҳнати шабонаи наврасон дар саноат; Конвенсияи №138 оид ба синну соли аққал барои қабул ба кор; Конвенсияи №52 соли 1936 оид ба рухсатиҳои харсолаи боподош; Конвенсияи соли 1935 оид ба кӯтоҳ намудани вақти корӣ то чил соат дар як ҳафта; Конвенсияи №47 соли 1949 оид ба ҳифзи музди меҳнат; Конвенсияи №122 соли 1964 оид ба сиёсат дар соҳаи шуғлмандӣ; Конвенсияи №87 оид ба озодии иттиҳодияҳо ва ҳимояи ҳуқуқ ба ташкилот ва ғайра.

Вобаста ба ин, ба чанде аз ин ҳуҷҷати муҳими Ташкилоти Байналмилалии Меҳнат, рӯ меоварем.

Манъ будани меҳнати маҷбуриро Конвенсияи ТБМ «Дар бораи барҳам додани меҳнати маҷбури» (№ 105, санаи қабул 25 июни соли 1957; санаи амал 17 январи соли 1959), эълон доштааст. Мутобиқи муқаррароти Конвенсияи мазкур, ҳар як давлати узви ТБМ уҳдадор аст, ки меҳнати маҷбуриро барҳам диҳад ва кӯшиши дар ягон шакл истифода намудани онро накунад, масалан, аз он ба сифати василаи таъсиррасонӣ ё тарбия, муҷозот барои доро будан ба ақидаи сиёсӣ ё эътиқоди ғоявии ҳилофи низоми мавҷудаи сиёсӣ, иҷтимоӣ ё иқтисодӣ, усули сафарбарӣ ва истифода намудани қувваи корӣ баҳри рушди иқтисодиёт, усули пуштибонӣ аз интизоми меҳнат ва таҳкими он, муҷозот барои иштирок дар корпартоии қонунӣ, чораи маҳдудкунӣ аз рӯи мансубияти наҷодӣ, иҷтимоӣ, миллий, динӣ ва ғ. к., истифода набарад.

Тибқи муқаррароти Конвенсияи СБМ №95 аз 1 июли соли 1949 «Дар бораи муҳофизати музди меҳнат», музди меҳнат новобаста аз ном ва усули ҳисобкунӣ, ҳаргуна подош ва ҳамагуна даромаде мебошад, ки бо пул ҳисобӣ шуда, бо қонунҳои миллий ва ё бо созишномаҳо муқаррар гардида, мувофиқи шартномаи хаттӣ ва ё шифоҳии кироияи корфармо бо корманд барои кори иҷрошуда ва ё иҷрошаванда, ё хизмати расонидашуда ва ё расонидашаванда, пардохта мешавад.

Масъалаи дигаре зимни мулоқот, бардошта шуд, ҳифзи меҳнатро дар бар мегирифт.

Ҳифзи меҳнат ин низоми чорабинӣ ва воситаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ташкилӣ, техникӣ, гигиенӣ, муолиҷавӣ ва пешгирикунандаеро меноманд,

ки бехатарӣ, ҳифзи саломатӣ ва қобилияти кори инсонро дар чараёни меҳнат таъмин менамоянд.

Вобаста ба мавзӯи мазкур Пешвои миллат чунин зикр намуданд: «Масъалаҳои ҳифзи меҳнат ва ҳуқуқи меҳнатии кормандон яке аз вазифаҳои қонунӣ ва оинномавии иттифоқҳои касаба мебошанд ва ин корро нозирони дахлдори иттифоқҳои касаба амалӣ менамоянд.

Зарур аст, ки мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи меҳнат дар ҳамкорӣ бо дигар сохтору мақомот, аз ҷумла прокуратура назорати масъалаи мазкурро ба таври ҷиддӣ ба роҳ монад.

Рӯй додани ҳодисаҳои нохӯш дар истехсолот сабабгори осеб бардоштан ва ҳатто марги кормандон мегардад, ки ҳар яке аз ин ҳолатҳо боиси таассуф ва нигаронӣ мебошад.

Тахлили вазъ дар ин самт дар ду соли охир нишон медиҳад, ки дар кишвар 196 ҳодисаи нохӯши истехсолӣ рух дода, дар натиҷа 47 нафар кормандон фавтидаанд.

Ҳодисаҳои нохӯш аксаран бо сабаби риоя накардан ё таъмин набудани шароити бехатари корӣ рӯй медиҳанд. Пешгирӣ ва таъмин намудани шароити бехатари меҳнат нисбат ба ҷуброни зарар дар истехсолот ба корфармо якҷанд баробар камхарҷ меафтад.

Иттифоқҳои касаба бояд кӯшиши худро ба он равона намоянд, ки дар ҳар як ташкилоту корхона тибқи талаботи Кодекси меҳнат ва шартномаи коллективӣ барои ҳифзи меҳнат ва муоинаи тиббии кормандон дар ҳаҷми муайянгардида маблағҳои зарурӣ ҷудо карда шаванд.

Инчунин, иттифоқҳои касабаро зарур аст, ки дар фаъолияти ҳамаҷунбад назорати ҷамъиятиро ҷиҳати риояи ҳуқуқҳои меҳнатӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ, ҷорабиниҳои ҳифзи меҳнат ва риояи қоидаҳои санитариву гигиенӣ дар корхонаву муассисаҳо, сарфи назар аз шакли моликият, амалӣ намоянд»¹.

Вобаста ба ин қонунгузорӣ намудҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқиро пешбинӣ намудааст. Масалан, боби 8 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷавобгарии маъмури дар шакли ҷарима барои чунин ҳуқуқвайронкунии маъмури дар соҳаи ҳифзи меҳнатро муқаррар намудааст:

-риоя накардани қоидаҳои ҳифзи меҳнат ва техникаи бехатарӣ (моддаи 133);

-аз тарафи корфармо риоя накардани қонунгузорӣ оид ба ҳифзи меҳнат (моддаи 135)².

Мутобиқи талаботи моддаи 154 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои вайрон кардани қоидаҳои муҳофизати меҳнат чунин ҷавобгарихоро муқаррар шудааст:

¹ Ниг.: <http://prezident.tj/node/21689> Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо роҳбарону фаъолони Федератсияи Иттифоқҳои касабаи мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон. 24.10.2019 12:10, шаҳри Душанбе.

² Ниг.: Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2008, №12, қ.1, мод.989, мод.990; — 2019, №1, мод.8; Қонунҳои ҚТ аз 19.05.2009 №513, — аз 19.07.2019, №1631.

1) Вайрон кардани қоидаҳои техникаи беҳатарӣ ё дигар қоидаҳои ҳифзи меҳнат аз ҷониби шахсе, ки ба риоя кардани он масъул мебошад, агар он аз беэҳтиётӣ боиси расонидани зарари вазнин ё миёна ба саломатӣ ё бемории касбӣ гашта бошад, бо ҷарима ба андозаи аз дусад то панҷсад нишондиҳанда барои ҳисобҳо ё бо корҳои ислоҳи меҳнатӣ ба муҳлати ду сол ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба Ҳамин муҳлат ҷазо дода мешавад.

2) Ҳамин кирдор, ки аз беэҳтиётӣ боиси марги инсон гардидааст ё ба саломатии чанд нафар зарари вазнин ворид намудааст, бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати то панҷ сол бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба муҳлати то се сол ё бидуни он ҷазо дода мешавад.

3) Кирдорҳои пешбиниамудаи қисми якуми Ҳамин модда, ки аз беэҳтиётӣ боиси марги ду ё зиёда шахсон гардидаанд, бо маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати аз се то ҳашт сол бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан бо фаъолияти муайян ба муҳлати то панҷ сол ё бидуни он ҷазо дода мешавад¹.

Масъалаи дигаре зимни мулоқот, бардошта шуд, оид ба проблемаи мубрами рӯз, сари вақт пардохт нагардидани музди меҳнати кормандон маҳсуб меёфт.

Пешвои миллат таъмини меҳнати арзанда ва маоши муносибро яке аз вазифаҳои асосии ҳам давлат ва ҳам иттифоқҳои касаба арзёбӣ намуда, чунин иброз намуданд:

«Сари вақт пардохт нагардидани музди меҳнати кормандони соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ яке аз масъалаҳои муҳими рӯз буда, бо вучуди тадбирҳои андешидашуда қарздорӣ аз пардохти музди меҳнат боқӣ мондааст.

Иттифоқҳои касабаи соҳаҳои зикршударо зарур аст, ки ҳамкориро бо корфармоён ва корхонаҳое, ки дар онҳо қарздорӣ музди меҳнат ҷой дорад, тақвият бахшида, ҷиҳати кам кардани қарзи музди меҳнат ва дар оянда роҳ надодан ба ин падидаи номатлуб чораҳои дар қонун пешбинишударо амалӣ намоянд.

Таъкид менамоем, ки масъалаи роҳ надодан ба қарздорӣ музди меҳнат бояд минбаъд низ дар маркази тавачҷуҳи Ҳукумати мамлакат, масъулони соҳа ва иттифоқҳои касаба қарор дошта бошад.

Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли дар ҳамкорӣ бо шарикони иҷтимоӣ, вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоятҳо ва шахру ноҳияҳо ба хотири марҳала ба марҳала кам намудан ва аз байн бурдани қарздорӣ ташкилоту муассисаҳо аз пардохти музди меҳнат тадбирҳои мушаххас андешанд.

Ҳамчунин, роҳбарони Федератсияҳои иттифоқҳои касаба доир ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва дигар мушкилоти мавҷуда ба таҳкими

¹ Ниг.: Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.1998, №9, мод.68, мод.69, —с.2019, №1, мод.1, мод.2. ; Қонунҳои ҚТ аз 13.11.1998, №684 — аз 20.06.2019, №1609.

ҳамкорӣ ва ҳамгирии фаъолияти иттифоқҳои касабаи соҳавӣ эътибори ҷиддӣ диҳанд».

Вобаста ба ин барои сари вақт напардохтани музди меҳнат, тибқи қонунгузорӣ намудҳои гуногуни ҷавобгарии ҳуқуқиро пешбинӣ намудааст. Масалан, корфармо барои сари вақт ва беасос напардохтани музди меҳнати корманд, ки боиси ба ӯ расонидани зарари моддӣ ва маънавӣ гаштааст, мутобиқи моддаи 122 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии интизомӣ кашида мешавад.

Мутобиқи талаботи моддаи 134 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барои сари вақт напардохтани музди меҳнат ҳангоми набудани аломати ҷиноят, нисбати шахсони масъул ҷавобгарии маъмурӣ пешбинӣ карда шудааст.

Мутобиқи талаботи моддаи 153¹ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар мавриди аз ҷониби корфармо беш аз ду моҳ пардохт нашудани музди меҳнат, роҳбари корхона, муассиса ё ташкилот, новобаста аз шакли моликият, агар ин кирдор бо ғараз ё дигар манфиатҳои шахсӣ содир шуда бошад, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешавад¹.

Дар мулоқот бо саволу ҷавобҳо масъалагузориҳои зиёд сурат гирифт. Хусусан, саволҳо ва масъалагузориҳо аз ҷониби намоёндагони соҳаҳои гуногуни мамлакат, аз ҷумла, аъзоёни Кумитаи ҷумҳуриявии иттифоқи касабаи кормандони тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи иттифоқи касабаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи иттифоқи касабаи Неругоҳи барқии обии Роғун ва дигарон.

Зимни масъалагузорӣ аз ҷониби аъзои Кумитаи ҷумҳуриявии иттифоқи касабаи кормандони тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки сухан дар бораи аз муоинаи тиббӣ гузаштани кормандони соҳа мерафт, чунин ҷавоб гирифт: «дар ҳақиқат мақсади ҳифзи саломатӣ, пешгирии пайдоиш ва паҳншавии бемориҳои сироятӣ, бемориҳои ғайрисироятӣ оммавӣ, бемориҳои касбӣ ва ҳодисаҳои нохӯш, соҳибкории инфиродӣ, кормандони корхонаву ташкилотҳо, новобаста аз шакли моликият, ки ягон фаъолияти хоҷагидорӣ ва дигар фаъолияти истеҳсолиро анҷом медиҳанд, бояд пеш аз дохилшавӣ ба кор аз муоинаҳои тиббӣ гузаранд.

Аммо муоинаҳои тиббии ҳатмии қаблӣ аз ҳисоби шахрвандон ҳангоми ба кор қабул шудан бо мақсади ба кор ё ба хондан мувофиқ будан, инчунин пешгирии бемориҳои касбӣ ва умумӣ, пешгирии паҳншавии бемориҳои сироятӣ ва паразитарӣ гузаронида мешаванд.

Муоинаҳои тиббии ҳатмии давравӣ бошад, аз ҳисоби маблағҳои корфармо бо мақсади мушоҳидаи вазъи саломатии кормандон, сари вақт муайян намудани нишонаҳои аввали беморӣ, пешгирии бемориҳои касбӣ

¹ Ниг.: Шонасридинов Н., Бобокалонов Ф. М. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри якум // Мухаррири масъул, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2017. – С. 439-443.

ва паҳн нагаштани бемориҳои сироятӣ ва паразитарӣ гузаронида мешаванд»¹.

Ҳақ бар ҷониби Пешвои миллат аст, ки чунин таъкид намуданд: «Иттифоқҳои касаба бояд кӯшиши худро ба он равона намоянд, ки дар ҳар як ташкилоту корхона тибқи талаботи Кодекси меҳнат ва шартномаи коллективӣ барои ҳифзи меҳнат ва муоинаи тиббии кормандон дар ҳаҷми муайянгардида маблағҳои зарурӣ чун карда шаванд».

Вобаста ба ин қисми 7 моддаи 333 Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, ки сарфу харчи маблағ барои доир намудани муоинаи ҳатмии тиббӣ ба уҳдаи корфармо гузошта шудааст. Ҳатто ҳаминро бояд қайд намуд, ки муқаррароти моддаи 57 Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017, №1413 ба ташкилот ва муассисаҳои тандурустӣ интиқоли кормандон, ки дар ҷойи кор бемор шудаанд, дар мавридҳои зарурӣ бо воситаҳои нақлиёт ва аз ҳисоби маблағҳои корхонаҳо, муассисаҳо, дигар ташкилотҳо ё субъектҳои хоҷагидор сурат мегирад, ки корманди бемор дар он ҷо фаъолият мекунад.

Эзоҳ: Дар моддаи 57 Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 майи соли 2017, №1413 калимаҳои “коргар, коргарон” истифода шудааст, ҳуб мебуд калимаҳои “корманд, кормандон” истифода мешуд ё умуман чунин таҷдиди назар карда мешуд:

«Моддаи 57. Интиқоли кормандоне, ки дар ҷойи кор бемор шудаанд

Ба ташкилот ва муассисаҳои соҳаи тандурустӣ интиқол намудани кормандоне, ки бад шудани вазъи саломатиаш дар ҷойи кор ва ба шароити меҳнат вобастагӣ дорад, бо воситаи нақлиёт ва аз ҳисоби маблағҳои корфармо, сарфи назар аз иттифоқи идоравӣ ва шакли хоҷагидорию моликиятдориашон, сурат мегирад».

Бояд тазаққур дод, ки агар гузаштан аз муоинаи тиббӣ барои корманд ҳатмӣ ва зарур бошад, ӯ ҳуқуқи саркашӣ намудан аз чунин муоинаро надорад. Дар сурати бе сабабҳои узнок саркашӣ намудани корманд аз муоинаи ҳатмии тиббӣ, корфармо метавонад нисбати корманд мучозоти интизомиро татбиқ намояд. Корфармо, инчунин ҳуқуқ надорад корманди аз муоинаи тиббӣ саркашӣ намударо, ба кор роҳ диҳад (қ. 6 м. 333 КМ ҚТ).

Таҳлилҳо аз мулоқоти мазкур нишон медиҳад, Пешвои миллат, мақсаду мароми асосии фаъолияти Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистонро шарҳ дода, оид ба масъалаҳои ҳифзи меҳнат ва ҳуқуқи меҳнати кормандон, хусусан ҷиҳати риояи ҳуқуқҳои меҳнатӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ, ҷорабиниҳои ҳифзи меҳнат ва риояи қоидаҳои санитариву гигиенӣ, پردохти саривақтии музди меҳнат, ташкили истироҳати аъзои иттифоқи касаба ва ҷорабиниҳои солидгардони кормандон ва аъзои оилаи онҳо, ҷараёни татбиқи муқаррароти шартномаҳои коллективӣ дар муносибатҳои меҳнатӣ, дар корхонаву

¹ Ниг.: <http://prezident.tj/node/21689> Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо роҳбарону фаъолони Федератсияи Иттифоқҳои касабаи мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон. 24.10.2019 12:10, шаҳри Душанбе.

муассисаҳо, сарфи назар аз шакли моликияташон, оид ба такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи ин самт, инчунин риояи талаботи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, суғуртаи иҷтимоӣ, созишномаю шартномаҳои коллективӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъкид намуданд.

Вобаста ба ин, Пешвои миллат, таъкид намуданд: «Дар роҳи ноил шудан ба дастовардҳо дар баробари сохторҳои ҳокимияти давлатӣ иттифоқҳои касаба низ саҳмгузор буда, онҳо ба ҳайси созмони оммавии мардумӣ масъулияти ширкат дар идоракунии ҷомеа, тарбияи кадрҳо, ҳалли масъалаҳои мубрами ҳаёт ва таъмини адолати иҷтимоӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти кормандон дар соҳаҳои иқтисоди миллиро ба уҳдадоранд ва ҷиҳати ба амал баровардани вазифа ва салоҳиятҳои қонунии худ бояд тадбирҳои заруриро роҳандозӣ намоянд.

Иттифоқҳои касаба ҳамчун ташкилоти оммавӣ вазифадор аст, ки рисолати хешро дар ҳифзу ҳимояи дастовардҳои истиқлоли давлатӣ, таҳкими сулҳу субот дар саросари кишвар, ваҳдати миллӣ, ҳифзи манфиатҳои иҷтимоиву иқтисодии аъзои иттифоқи касаба ва фароҳам овардани шароити арзандаи зиндагӣ барои ҳар як корманд анҷом диҳанд.

Инчунин, иттифоқҳои касабаро зарур аст, ки дар фаъолияти ҳамарӯзаашон назорати ҷамъиятиро ҷиҳати риояи ҳуқуқҳои меҳнатӣ, иҷтимоиву иқтисодӣ, ҷорабиниҳои ҳифзи меҳнат ва риояи қоидаҳои санитариву гигиенӣ дар корхонаву муассисаҳо, сарфи назар аз шакли моликият, амалӣ намоянд, таъкид доштанд Президенти мамлакат.

Ҷиҳати баргараф намудани камбудҳои зикршуда ба вазоратҳои адлия, меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли дастур ва ба Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистон тавсия дода мешавад, ки санади «Тартиб ва андозаи хароҷоти маблағҳои суғуртаи давлатии иҷтимоӣ барои табобати санаторию курортӣ, ташкили истироҳати кормандон ва аъзои оилаи онҳо ва дигар ҷорабиниҳои беҳдошти пешгирикунанда дар корхонаҳо» -ро бо дарназардошти арзиши воқеии роҳхатҳо ва андозаи маблағи аз суғуртаи давлатии ба ин самт равонгардида ҳаматарафа омӯхта, баъди такмил ва баргараф намудани камбудҳо дар муддати 3 моҳ лоиҳаи нави тартиби мазкурро таҳия ва ба Ҳукумати Тоҷикистон пешниҳод намоянд.

Федератсияи иттифоқҳои касабаи мустақили Тоҷикистон бояд фаъолияти худро ба талаботи замони муосир мувофиқ намуда, барои амалисозии сиёсати давлат оид ба ҳифзи меҳнат ва муҳити зист, таъминоти иҷтимоӣ ва суғурта, назорати ҷамъиятии риояи қонунгузорӣ оид ба меҳнат, иҷрои созишномаҳо ва шартномаҳои коллективӣ, таълим ва такмили ихтисоси кадрҳои иттифоқи касаба ҷораҳои мушаххас андешад»¹.

¹ Ниг.: <http://prezident.tj/node/21689>. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо роҳбарону фаъолони Федератсияи Иттифоқҳои касабаи мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон. 24.10.2019 12:10, шаҳри Душанбе.

Дар охир Пешвои миллат бо итминон ҳамаи иштирокчиён, роҳбарону фаъолон ва аъзои иттифоқҳои касабавӣ мустақили Тоҷикистонро даъват намуданд, ки тамоми имкониятҳои мавҷударо бештару самаранок истифода намуда, минбаъд низ барои фароҳам овардани шароити шоистаи кор ва зиндагӣ ба мардуми шарифи Ватани азизамон Тоҷикистон содиқона хизмат намоянд.

Ҳамаи ин таваҷҷуҳи хоссаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, моро вазифадор менамояд, ки тамоми имкониятҳои мавҷударо барои беҳтар намудани рушди соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ раवона намуда, барои рушди ватани азизамон саҳми муносиб гузорем.

Адабиёт:

1. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо роҳбарону фаъолони Федератсияи Иттифоқҳои касабавӣ мустақили Ҷумҳурии Тоҷикистон. 24.10.2019 12:10, шаҳри Душанбе. <http://prezident.tj/node/21689>

2. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2008, №12, қ.1, мод.989.

3. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.1998, №9, мод.68.

4. Шонасридинов Н., Бобокалонов Ф.М. Тафсири Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нашри якум // Муҳаррири масъул, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Н. Шонасридинов. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2017. – С. 439-443.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРӢ ВА АМАЛИИ МУҲОЧИРАТИ МЕҲНАТИИ ДОХИЛӢ ВА БЕРУНӢ

Саъдизода Ч.,

мудири кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х., дотсент

Тел.: (+992) 985383867

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Азимов С.Ш.,

ассистенти кафедраи ҳуқуқи инсон ва
ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Тел.: (+992) 985000226

E-mail: azimov.rt@gmail.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи
таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии муҳочирати меҳнати дохилӣ ва берунӣ таҳлил гардида, асосҳои ҳуқуқии танзими раванди муҳочирати меҳнатӣ ба хориҷи кишвар муайян карда шудааст. Муаллифон бар он назаранд, ки муҳочирати меҳнатӣ ба ду қисм ҷудо карда мешавад: муҳочирати меҳнати дохилӣ ва муҳочирати меҳнати берунӣ. Мақолаи мазкур фарогири вазъи ҳуқуқи муҳочирони меҳнати дохилӣ ва берунӣ буда, масъалаҳои назарӣ ва амалии ин равандро дар бар мегирад. Дар натиҷа хулосаҳои судманд дар ин самт пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: муҳочират, муҳочир, муҳочирони меҳнатӣ, қонунгузорӣ, муҳочирати меҳнати берунӣ, муҳочирати меҳнати дохилӣ

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

Саъдизода Дж.,

заведующий кафедрой прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета Таджикского
национального университета, к.ю.н.,
доцент

Тел.: (+992) 985383867

E-mail: jahon_1967@mail.ru

Азимов С.Ш.,
ассистент кафедры прав человека и
сравнительного правоведения
юридического факультета, Таджикского
национального университета,
Тел.: (+992) 985000226
E-mail: azimov.rt@gmail.com

Научная специальность: 12.00.01 – теория и история права и
государства; история правовых и политических учений

Аннотация: В данной статье анализируются некоторые теоретические и практические вопросы внутренней и внешней трудовой миграции, а также описывается правовая база, регулирующая трудовую миграцию за пределы страны. Авторы утверждают, что трудовая миграция делится на две части: внутренняя трудовая миграция и внешняя трудовая миграция. В статье рассматриваются правовое положение внутренних и внешних трудовых мигрантов, а также некоторые теоретические и практические аспекты этого процесса, в результате чего делаются полезные выводы в этой области.

Ключевые слова: миграция, мигрант, трудящийся мигрант, законодательство, внутренняя трудовая миграция, внешняя трудовая миграция.

SOME THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF INTERNAL AND EXTERNAL LABOR MIGRATION

Sadizoda J.,
Head of the Department of human rights
and comparative law of the Law Faculty,
Tajik National University, Candidate of
law, dosent
Phone.: (+992) 985383867
E-mail: jahon_1967@mail.ru

Azimov S.Sh.,
assistant of the Department of human
rights and comparative law of the Law
Faculty, Tajik National University,
Phone.: (+992) 985000226
E-mail: azimov.rt@gmail.com

Scientific Specialty: 12.00.01 – theory and history of law and state; history
of legal and political doctrines

Annotation: This article analyzes some theoretical and practical issues of internal and external labor migration and outlines the legal framework governing labor migration abroad. The authors state that labour migration is divided into two parts: internal labour migration and external labour migration. The article discusses the conditions of the rights of internal and external labor migrants, as well as some theoretical and practical aspects of this process, as a result of which useful conclusions are drawn in this regard.

Keyword: migration, migrant, migrant worker, legislation, internal labor migration, external labor migration.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар соҳаи ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ фаҳмиши дурусти мафҳумҳо ва истилоҳоти соҳавӣ мебошад. Яъне барои дилхоҳ муҳоҷир донишҷӯи мафҳумҳо ва истилоҳоти соҳаи муҳоҷират аҳамияти аввалиндараҷа дорад, зеро бе донишҷӯи онҳо ҳам муҳоҷир ва ҳам корманди соҳа ба мушкилиҳои зиёду рафънопазире рӯ ба рӯ мегарданд. Аз ҷумлаи чунин мафҳумҳо ё истилоҳот муҳоҷирати дохилӣ ва берунӣ мебошанд. Барои хубтар дарк намудани ҳамаи паҳлуҳои муҳоҷирати дохилӣ моро зарур меояд, ки мафҳуми муҳоҷирати меҳнатии дохилӣ аз нигоҳи таърифи қонунӣ дида бароем. Мафҳуми муҳоҷирати дохилӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳоҷират” чунин пешниҳод шудааст: “**Муҳоҷирати дохилӣ** – ин ҷойивазкунии бебозгашт, муваққатӣ инчунин мавсимии **шахси** воқеӣ дар дохили Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад”¹.

Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз давлатҳои дорои захираҳои зиёди қувваи корӣ ба ҳисоб меравад. Ин нишондиҳанда, пеш аз ҳама ба раванди афзоиши бемайлони табиӣ аҳоли рабт дорад. Афзоиши ҳарсолаи аҳоли дар миқёси ҷумҳурӣ аз 2,5 то 2,8 дарсадро ташкил медиҳад, ки ин раванд ба коҳиш ёфтани сатҳи шуғлнокии аҳоли оварда мерасонад. Зеро зиёд шудани аҳоли боис мегардад, ки талабот ба ҷои кори муносиб бештар гардад ва табиӣ, ки талаботи ишғоли чунин навъи кор боз ҳам боло меравад. Дар чунин ҷараёни демографӣ бозори дохилии ҷумҳурӣ аҳолии қобили меҳнатро пурра фаро гирифта наметавонад. Ин аст, ки бо мақсади баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ аҳолии қобили меҳнат ба муҳоҷирати меҳнатии берунӣ ба давлатҳои мухталиф сафар мекунанд. Барои ба танзим даровардани раванди мазкур давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор корҳоро ба сомон расонида истодааст. Чунончи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 26-уми декабри соли 2019 дар Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олӣ қайд намуданд, ки “мо бояд то ҷашни 30-солагии Истиклолияти давлатӣ фаъолияти худро боз ҳам бештар карда, бо истифода аз тамоми захираву имкониятҳо барои сокинони кишвар ҳар сол

¹ Қонуни ҶТ «Дар бораи муҳоҷират», аз 11 декабри соли 1999 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1992, №12, мод. 320.

на кам аз 100 ҳазор ҷойҳои нави корӣ таъсис диҳем ва бо ҳамин роҳ шиддати муҳоҷирати меҳнатиро паст намоем”¹.

Аз Паёми Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон бармеояд, ки дар танзими раванди муҳоҷирати меҳнатӣ ва таъсис додани ҷойҳои нави корӣ давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳавасманд мебошанд. Таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар Ватан, ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ аз тарафи муҳоҷирони меҳнатӣ ва ба касбомӯзи фаро гирифтани шахрвандон ба коҳиш ёфтани раванди рӯ овардани шахрвандон ба муҳоҷирати меҳнати берунӣ (хориҷӣ) оварда мерасонад. Яъне масъалаи истифодаи самарабахши захираҳои мавҷудаи минтақаҳои иқтисодии ҷумҳурӣ ба раванди муҳоҷирати дохилӣ мусоидат менамояд. Аз ин лиҳоз, зарурият ба миён меояд, ки аз ҳисоби ташкили ҷойҳои кории нав, бахусус дар бахши хусусӣ бо роҳи дастгирии давлатии соҳибкорони хурд ва миёна рушди бозори меҳнати дохилӣ таъмин карда шавад, то ин ки раванди муҳоҷирати берунӣ коҳиш дода шавад.

Таҳия ва амалӣ намудани механизм ва роҳҳои таъмини шароити иҷтимоӣ-иқтисодии шахрвандон дар тамоми манотиқи Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият фароҳам меорад, ки суръати афзоиши муҳоҷирати меҳнатӣ аз манотиқи ҷумҳурӣ ба кишварҳои хориҷӣ то як дараҷаи муайян коҳиш дода шавад.

Муҳоҷирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим дароварда мешавад. Дар моддаи 35 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита қайд карда шудааст, ки: “Ҳар кас ба меҳнат, интихоби касбу кор, ҳифзи меҳнат ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ ҳуқуқ дорад”². Яъне, аз ин бармеояд, ки ҳар як шахрванди мамлакат ҳуқуқ ба меҳнат, интихоби касб ва намуди шуғло дорад. Ҳуқуқ ба ҳифзи иҷтимоӣ, ҳуқуқ ба ҳифзи меҳнат ва шароитҳои меҳнат, ки ба талаботи бехатарӣ ҷавобгӯ мебошанд, кафолат дода мешавад.

Аз соли 2000 инҷониб Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тадбирҳои сиёсиро барои танзими муҳоҷирати меҳнатӣ татбиқ карда истодааст. Ин тадбирҳо асосан дар баррасӣ ва такмили заминаҳои меъёрӣ ва ҳуқуқӣ, такмили низоми қонунгузории муҳоҷират таҷассум мегарданд.

Чаҳорҷӯбаи умумии қоидаҳои муҳоҷиратро бошад, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳоҷират”, ки соли 1999 қабул шудааст, таъмин менамояд. Қонуни мазкур муносибатҳоро дар соҳаи муҳоҷирати аҳоли танзим карда, асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии равандҳои муҳоҷират, инчунин муҳайё сохтани шароити зарурии ҳаётро дар маҳалли нав барои шахсонӣ воқеӣ муайян менамояд.

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2019. – Манбаи дастрасӣ: // <http://president.tj/node/21975> (санаи мурочиат 15.03.2020).

² Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 27.

Хушбахтона дар даврони Истиклолияти давлатӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо вазорату идораҳои дахлдори ҷумҳурӣ чихати танзими равандҳои муҳоҷирати меҳнати дохилӣ ва хоҳиш додани раванди муҳоҷирати берунӣ (хориҷӣ) як қатор тадбирҳоро амалӣ намуда истодааст.

Заминаи қонунгузорӣ оид ба муҳоҷирати меҳнатӣ дар моддаи 24-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидааст, ки ҳуқуқи шаҳрвандонро ба ҳаракати озод ва интихоби ҷои зист, роҳи берун рафтан аз кишвар ва бозгашт ба он муайян мекунад.

Агар вазъи ҷойдоштаи муҳоҷиратро дар малакат зери таҳқиқ қарор диҳем, бузургтарин чараён муҳоҷирати меҳнати берунӣ (хориҷӣ) ба ҳисоб меравад. Ҳолати имрӯзаи ҷумҳуриро ба муҳоҷирати меҳнати берунӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст, зеро он ба яке аз зухуроти бузургтарини иҷтимоӣ дар дохили мамлакат табдил ёфтааст. Гарчанде, ки муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷи кишвар ба таъмини зиндагии аксари оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири бузург дошта бошад ҳам, вале натиҷаҳои манфии ин зухурот низ хуб мушоҳида карда мешаванд. Аз он ҷумла, паҳн гаштани бемориҳои сироятӣ, гаравидан ба гурӯҳҳои ҷиноятӣ, монанди нашъачалобӣ, одамфурӯшӣ, чараёнҳои ифротӣ ва ғ.

Муҳоҷират ин берун рафтан аз як минтақа ба минтақаи дигар ё аз як кишвар ба кишвари дигар ва бозгашт ба он мебошад. Ин аст, ки зери мафҳуми муҳоҷирони берунӣ (хориҷӣ) шахсоне дар назар дошта мешаванд, ки бо асосҳои қонунӣ аз Тоҷикистон ба дигар давлат барои истиқомати доимӣ мераванд ва мақоми муҳоҷири беруниро соҳиб мегарданд. Шахсоне, ки аз тарафи давлат ё аз номи он берун аз қаламрави он равона карда шудаанд ё ба кироя гирифта шудаанд ва онҳо дар татбиқи барномаҳои тараққиёт ё дигар барномаҳои ҳамкорӣ иштирок намуда, иҷозатнома ва мақоми онҳо тавассути созишномаи басташуда бо давлати қори кироя танзим карда мешавад, онҳо муҳоҷири меҳнатӣ ба ҳисоб намераванд. Одатан дар чунин созишномаҳо муҳоҷири меҳнатӣ ба ҳисоб нарафтани ин гурӯҳи аҳоли зикр мегардад. Инчунин хизматчиёни ҳарбӣ, ки қарзи сулҳофариро адо мекунанд, ҳамчунин шахсоне, ки дар таҳсил, таъбат, сафарҳои сайёҳӣ ва хизматӣ қарор доранд, онҳо низ муҳоҷири меҳнатӣ маҳсуб намеёбанд.

Бояд иқрор шуд, ки муҳоҷирати меҳнати берунӣ барои рушди иқтисодиёти Тоҷикистон ҳамчун омил пешбаранда ба ҳисоб меравад. Зеро имкониятҳои маҳдуди шуғл ва даромад дар дохили кишвар муҳоҷирати меҳнати беруниро ҳамчун омил асосӣ ва самаранок чихати рафъи мушкилот барои аксари гурӯҳҳои осебпазир ва камбизоати аҳоли гардондааст.

Тадқиқоти Созмони Байналмилалӣ Меҳнат дар соли 2010 се навъи асосии муҳоҷирони берунӣ (хориҷӣ)-ро муайян намудааст:

1) Муҳоҷирони дарозмуддат, ки зиёда аз ду сол берун аз Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, дар ин муддат бо оилаи худ боздид ба амал наовардаанд;

2) Муҳоҷирони дарозмуддат, ки зиёда аз ду сол берун аз Тоҷикистон қарор доштаанд, вале бо оилаи худ якҷанд маротиба боздидҳои кӯтоҳ ба амал овардаанд;

3) Муҳоҷирони кӯтоҳмуддат, ки берун аз Тоҷикистон якҷанд моҳ зиндагӣ мекунанд ва барои якҷанд моҳи дигар ба хонаҳояшон бармегарданд. Ин навъи муҳоҷиронро муҳоҷирони мавсимӣ низ мегӯянд.

Муҳоҷирати меҳнати берунӣ зухуроти мураккаб мебошад, ки таваҷҷуҳ ва таҳқиқи амиқро тақозо мекунад ва танзими он дар алоқамандӣ бо дигар равандҳо ва падидаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ҳаёти мамлакат сурат мегирад. Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахши муҳоҷирати берунӣ ё хориҷӣ ба расидан ва дастёб гардидан ба ҳадафҳои бунёдӣ, вазифаҳои кунунӣ ва оянда бо дарназардошти маросиму анъана ва хусусиятҳои миллию таърихӣ аҳолии Тоҷикистон равона гардидааст¹.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки муҳоҷирати меҳнати беруниро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мекунанд, хеле дер ба вучуд омаданд. Муҳоҷирати меҳнати берунӣ ҳамчун падидаи оммавӣ, ки ба демография ва рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар таъсири назаррас дорад, аз соли 1991 шурӯъ шуд. Нахустин санадҳо дар хусуси муҳоҷирати меҳнати берунӣ бошад, соли 1998 ба вучуд омадаанд, ки он ҳам “Консепсияи сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон” буд, ки соли 1998 тасдиқ гардид². Санади мазкур дар умум хусусияти низомнок дошта, тамоми паҳлуҳои муҳоҷирати меҳнати бурунӣ (хориҷӣ)-ро фаро мегирад. Ин консепсия ҳамчун асос барои идоракунии равандҳои муҳоҷират ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои муҳоҷирон дар Тоҷикистон ва берун аз ҳудуди он доништа мешавад.

Тибқи санади мазкур мақсад ва вазифаҳои асосии сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳоянд:

а) ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба конвенсияҳои байналмилалӣ дар соҳаи муҳоҷират;

б) иҷро намудани уҳдадорӣҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба масъалаҳои муҳоҷират;

в) таъмини ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои муҳоҷирон мувофиқи меъёрҳои эътирофшудаи байналмилалӣ, Конститутсия ва Қонунҳои ҷорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон;

г) такмил ва рушди заминаи қонунгузорӣ дар танзими равандҳои муҳоҷират;

д) пешгирии муҳоҷирати ғайриқонунӣ;

¹ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консепсияи сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон”, аз 8 октябри соли 1998, № 242. – Манбаи дастрасӣ: <http://tajmigration.ru/koncepciya-gosudarstvennoy-migracionnoy-politiki-respubliki-tadzhikistan.html> (санаи муроҷиат: 15.03.2020 с.).

² Умаров Н.Н. Танзими давлатии муҳоҷирати меҳнати берунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илми номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2019. – С. 136.

е) ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти иҷроия дар танзими равандҳои муҳоҷират ва ғ.

Бояд тазаққур дод, ки Консепсияи мазкур ба ҳифзи ҳувияти халқи тоҷик, амнияти миллӣ, инчунин рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳанги кишвар мусоидат мекунад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муҳоҷират” бошад, масъалаи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони кишварро ба танзим медарорад. Инчунин асосҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоии ҳимояи шаҳрвандонро, ки берун аз мамлакат фаъолияти меҳнатӣ анҷом медиҳанд, муайян месозад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи қонуни асосии кишвар, яъне Конститутсия чандин меъёрҳои ҷой доранд, ки ба масъалаи ҳимоя ва дастгирии шаҳрвандони кишвар дар хориҷа, махсусан муҳоҷирони берунӣ бахшида шудаанд. Аз ҷумла мувофиқи қисми 4 моддаи 11-и Конститутсия “давлат бо ҳамватанони бурунмарзӣ ҳамкорӣ мекунад”¹. Инчунин мувофиқи моддаи 16 Конститутсия “шаҳрванди Тоҷикистон дар хориҷи кишвар таҳти ҳимояи давлат мебошад”². Ин меъёрҳои умумие мебошанд, ки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким ёфтаанд ва ба масъалаи муҳоҷирати беруна дахл доранд.

Дар заминаи ин меъёрҳои Конститутсия соли 2001 Консепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа³, инчунин марҳилаи навбатии «**Стратегияи миллии муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011-2015**»⁴ қабул гардид. Бо назардошти он, ки Федератсияи Россия кишвари асосии қабулқунандаи муҳоҷирони меҳнатӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, дар соли 2004 Созишнома оид ба “Меҳнат ва ҳимояи ҳуқуқи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия ва шаҳрвандони Федератсияи Россия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ҳамзамон Барномаи ҳамкорӣ оид ба мубодилаи меҳнат аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия ба имзо расидаанд⁵.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Беларусия созишномаҳо оид ба пешбурди раванди муҳоҷирати меҳнатӣ ба имзо расонидааст. Бинобар ин, Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳалли масъалаҳои марбут ба муҳоҷирати берунӣ (хориҷӣ) таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамояд. Беш аз 15 сол мешавад, ки созишномаи байниҳукумати дучониба оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 8.

² Ҳамон ҷо. – С. 12.

³ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи консепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа”, аз 9 июни соли 2001, № 242. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=13950 (санаи муроҷиат: 15.03.2020 с.)

⁴ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Стратегияи миллии муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011 – 2015”, аз 4 октябри соли 2011, №460.

⁵ Созишнома “Дар бораи фаъолияти меҳнатӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия ва шаҳрвандони Федератсияи Россия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, аз 16 октябри соли 2004. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=6220 (санаи муроҷиат: 17.03.2020 с.)

муҳочирони меҳнатӣ ва инчунин алоқаҳо дар сатҳи байниидоравӣ, байниҳукуматӣ, байнипарлумонӣ ва байниминтақавӣ амал мекананд.

Бо мақсади тақвияти ҳамкориҳо дар танзими масъалаҳои муҳочирати меҳнатӣ Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Қатар оид ба танзими муҳочирати меҳнатӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 октябри соли 2019, №494 ва Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Россия дар бораи ҷалби муташаккилонаи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баамалбарории фаъолияти муваққатии меҳнатӣ дар каламрави Федератсияи Россия бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 декабри соли 2019, №614 ба тасвиб расида, айни замон кор дар самти татбиқи созишномаҳои дар боло зикршуда идома дорад.

Ҳамаи қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти пешбурди ҳуқуқи муҳочирони меҳнатӣ, қонунҳо ва созишномаҳои дучонибаи дар боло зикршуда барои ба расмият даровардани мақоми муҳочирони меҳнатӣ дар кишвари қабулкунандаи қувваи қарорӣ ва таъмини пешниҳоди шуғл ва кафолати иҷтимоӣ равона карда шудааст.

Муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти мавсимӣ дошта, ҳамасола зиёда аз 800 ҳазор нафар барои пайдо намудани кори муваққатӣ ба хориҷи кишвар сафар менамоянд¹.

Аз рӯи маълумоти Хадамоти муҳочирати Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳоли дар давоми солҳои 2005 то 2013 мутаносибан раванди баланди муҳочирати меҳнатӣ аз мамлакат мушоҳида карда шуд. Дар ин давра аз соли 2005 муҳочирати меҳнатӣ аз 412000 нафар то 799700 нафар расид. Дар давоми се соли охир (солҳои 2014-2016) камшавии раванди муҳочирати меҳнатӣ дар муқоиса нисбат ба соли 2013 мушоҳида мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2016 нисбат ба соли 2013 муҳочирати меҳнатӣ то 282,4 ҳазор нафар (35,3 %) кам шуд ва 517,3 ҳазор нафарро ташкил дод². Теъдоди муҳочирони меҳнатӣ дар соли 2017 ба 456,4 ҳазор нафар ва дар соли 2018 бошад, ба 483,9 ҳазор нафар расид. Аз рӯи маълумоти мавҷуда, шумораи муҳочирони меҳнатӣ дар соли 2018 дар муқоиса бо 2016 коҳиш ёфтааст.

Тибқи ҳисоботи пешниҳоднамудаи Вазорати меҳнат, муҳочират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, дар соли 2019 аз ҷумҳурӣ 530 883 нафар шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷи кишвар ба муҳочирати меҳнатӣ сафар намуда, аз инҳо 453 870 нафар мард ва 77 013 нафар зан мебошанд. Аз ҷумла, 518 066 нафар муҳочирони меҳнатии кишвар ба Федератсияи Россия ва 9 771 нафар ба Ҷумҳурии Қазоқистон сафар

¹ Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи муҳочирони меҳнатӣ: дирӯз ва имрӯз // Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллий: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба “25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва “70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” // Зери таҳрири н.и.х., дотсен Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 176.

² Лоихаи «Стратегияи миллии рушди Омори Ҷумҳурии Тоҷикистон», Ecastat № tf017852. – Душанбе, 2017. – С. 99.

кардаанд. Рафти муҳоҷирати меҳнатӣ ба хориҷа нишон медиҳад, ки нисбат ба соли 2018-ум 62 680 нафар, ё ин ки 13% фоиз зиёд шудааст. Дар ин давра аз хориҷи кишвар 419 150 нафар муҳоҷири меҳнатӣ ба Ватан бозгаштанд, аз ин 344 002 нафар мард ва 75 148 нафар зан мебошанд, ки ин 4% нисбат ба соли 2018 зиёд аст¹.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рафти муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа солҳои охир коҳиш ёфта, он дар 5 соли охир зиёда аз 30 % кам гардидааст. Муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони мо ба хориҷа асосан ба Федератсияи Россия зиёда аз 90 % ва қисми ками он ба дигар давлатҳо рост меояд.

Дар умум муҳоҷирати меҳнатиро ба ду самти асосӣ чудо намудан мумкин аст: дохилӣ (асосан муҳоҷирати ҳаррӯза аз деҳот ба шаҳр барои машғул шудан ба фаъолияти меҳнатӣ) ва берунӣ (дар ҷустуҷӯи кор ба хориҷа сафар кардан). Яъне ин ҳаракати ихтиёрӣ ва қонунии одамон аз як кишвар ба дигар кишвар мебошад, ки минбаъд дар қаламрави он кишвар ба фаъолияти музнок машғул мешаванд. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки зери мафҳуми «муҳоҷирони меҳнатӣ» шахсоне фаҳмида мешаванд, ки ба мақсади шуғл аз як минтақа ба дигар минтақа сафар мекунанд.

Ҳамин тариқ, барои таҳкими сиёсати ҳуқуқии мамлакат дар соҳаи пешбурди ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ дар замони имрӯза бо дар назар доштани манфиатҳо, хусусиятҳои фарҳангӣ, таърихӣ ва маънавию ахлоқии миллӣ зарур аст, ки ҳамкориҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи муҳоҷирати меҳнатӣ бо кишварҳои хориҷӣ густариш дода шавад. Яъне, диққати асосӣ бояд ба мустаҳкамсозии пойгоҳ ва таҳкурсии қонунӣ ва меъёрӣ-ҳуқуқӣ равона карда шавад. Зеро пойгоҳи мазкур баҳри амалисозии механизмҳои танзими ҳаракатҳои муҳоҷирати меҳнати кувваи корӣ дар заминаи ҳамкориҳои мутақобилаи кишварҳо мусоидат менамояд.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 135.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи концепсияи муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа”, аз 9 июни соли 2001, № 242. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=13950 (санаи мурочиат: 15.03.2020 с.)

3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи концепсияи сиёсати давлатии муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон”, аз 8 октябри соли 1998, № 242.

¹ Гузориши матбуотӣ доир ба натиҷаҳои фаъолияти Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019. – Манбаи дастрасӣ: <http://migration.tj>. (санаи мурочиат: 15.03.2020 с.)

4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Стратегияи миллии муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа барои солҳои 2011 – 2015”, аз 4 октябри соли 2011, №460

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират», аз 11 декабри соли 1999 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1992, №12, мод. 320.

6. Лоихаи «Стратегияи миллии рушди Омори Ҷумҳурии Тоҷикистон», Ecostat № tf017852. – Душанбе, 2017. – 212 с.

7. Одинаев К.С. Асосҳои назарияи равандҳои муосири муҳоҷирати меҳнатӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон): диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.01 / Одинаев Комрон Саидабровович. – Душанбе, 2019. – 124 с.

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ, шаҳри Душанбе, 26 декабри соли 2019. – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/21975> (санаи мурочиат: 15.03.2020 с.)

9. Саъдизода Ҷ., Сафарзода Н.Ф. Ҳуқуқи муҳоҷирони меҳнатӣ: дирӯз ва имрӯз // Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқии миллии заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба “25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва “70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон” // Зери таҳрири н.и.х., дотсен Раҳмон Д.С. – Душанбе, 2019. – С. 172-177.

10. Созишнома “Дар бораи ғаёлияти меҳнатӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия ва шаҳрвандони Федератсияи Россия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 16 октябри соли 2004. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=6220 (санаи мурочиат: 17.03.2020 с.).

11. Созишнома “Дар бораи ғаёлияти меҳнатӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандони Федератсияи Россия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Федератсияи Россия”, аз 16 октябри соли 2004. – Манбаи дастрасӣ: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?Rgn=6220 (санаи мурочиат: 15.03.2020 с.)

12. Умаров Н.Н. Танзими давлатии муҳоҷирати меҳнатии берунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.05. / Умаров Наврӯзбек Нуруллоевич. – Душанбе, 2019. – 168 с.

САҲИФАИ ТАЪРИХИ ҲУҚУҚ – СТРАНИЦЫ ПРАВОВОЙ ИСТОРИИ

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СТАНОВЛЕНИЯ
ОРГАНОВ БОРЬБЫ ПРОТИВ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ
(1917-1920 годы)**Назарзода Н. Ч.,**

доктор юридических наук главный научный сотрудник Отдела Ближнего и Среднего Востока Института изучения проблем стран Азии и Европы Академии наук Республики Таджикистан

Тел.: +99237 2210477; +992 919438488**E-mail:** nosir.nazarov@list.ru**Назарзода А. Н.,**

адъюнкт Академии МВД Республики Таджикистан, подполковник юстиции

Тел.: +992 931 775539**E-mail:** nosir.nazarov@list.ru**Научная специальность:** 12.00.01 – Теория и история права и государства; история правовых и политических учений

Аннотация: В данной статье рассматривается история создания и процесс становления органов борьбы против экономических преступлений за период 1917-1920 годов. Следует сказать, что после победы Советской власти и подписание ряда декретов, инструкций, уставов и других нормативно-правовых документов был заложен организационно-правовым основам деятельности отделов, управлений и других подразделений органов борьбы против экономических преступлений. Служба по борьбе с экономическими преступлениями прошла большой путь в истории своего развития и внесла значительный вклад по упорядочению эффективной деятельности государственных органов и структур и укреплению государственности в целом.

Ключевые слова: хищение, спекуляция, растрат, фальшивомонетничества, должностные, хозяйственные, экономические преступления, промышленная милиция, экономические отделы и управления, уголовный розыск, военно-революционный комитет (ВРК), всероссийская чрезвычайная комиссия (ВЧК), государственная политическая управления (ГПУ), народный комиссариат внутренних дел (НКВД).

АСОСҲОИ ТАШКИЛИЮ ҲУҚУҚИИ БУНӢДИ МАҚОМОТИ МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ҚИНОЯТҲОИ ИҚТИСОДӢ (СОЛҲОИ 1917-1920)

Назарзода Н.Қ.,

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
сармутахассиси шӯбаи Шарқи
Наздик ва Миёна, Пажӯҳишгоҳи
омӯзиши кишварҳои Осиё ва Аврупои
Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон

Тел.: +99237 2210477; +992 919438488

Е-mail: nosir.nazarov@list.ru

Назарзода А.Н.,

донишомӯзи Академияи Вазорати
корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон,
подполковники адлия

Тел.: +992 931 775539

Е-mail: nosir.nazarov@list.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимоти ҳуқуқӣ ва сиёсӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур таърихи таъсис ва раванди ташкили мақомоти мубориза бар зидди қиноятҳои иқтисодӣ дар давраи солҳои 1917-1920 мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Бояд қайд кард, ки баъди ғалабаи Ҳокимияти Шӯравӣ ва ба тасвиб расидани чандин қонуну фармонҳо, оинномаву дастурамалҳо ва санадҳои дигари меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба асосҳои ташкилию ҳуқуқии шӯбаю раёсат ва дигар ҷузъу томҳои хадамоти мубориза бар зидди қиноятҳои иқтисодӣ таҳдоби гузошта шудааст. Хадамоти мубориза бар зидди қиноятҳои иқтисодӣ дар инкишофи ҳеш роҳи тӯлониеро сипар карда ва дар ба танзим даровардани фаъолияти пурсамари мақомотҳои давлатӣ ва таҳкими давлатдорӣ саҳми мушаххас гузоштааст.

Калидвожаҳо: дудӣ, ханноӣ, сохтакорӣ асзор, қиноятҳои мансабӣ, хоҷагӣ, иқтисодӣ, милитсияи саноатӣ, шӯба ва раёсатҳои иқтисодӣ, кофтукови қиноятӣ, комиссияи ҳарбӣ-инқилобӣ (КҲИ-ВРК), комиссияи умумироссиягии фавқулодда (КУФ-ВЧК), сарраёсати сиёсӣ (СРС-ГПУ), комиссариати халқии корҳои дохилӣ (КХКД-НКВД).

THE LEGAL FRAMEWORK FOR THE ESTABLISHMENT OF BODIES AGAINST ECONOMIC CRIME (1917-1920)

Nazarzoda N.J.,

Doctor of Law, Senior Researcher,
Department of the Near and Middle East,
Institute for the Study of Problems of the
Countries of Asia and Europe, Academy
of Sciences of the Republic of Tajikistan

Phone: +99237 2210477; +992 919438488

E-mail: nosir.nazarov@list.ru

Nazarzoda A.N.,

adjunct of the Academy of the Ministry
of Internal Affairs of the Republic of
Tajikistan, lieutenant colonel of justice.

Phone: +992 931 775539

E-mail: nosir.nazarov@list.ru

Scientific specialty: 12.00.01 – Theory and history of state and law

Annotation: This article discusses the history of creation and the process of formation of the bodies of the fight against economic crimes for the period 1917-1920. It should be said that after the victory of the Soviet power and the signing of a number of decrees, instructions, charters and other regulatory documents, the organizational and legal foundations of the activities of departments, administrations and other units of bodies combating economic crimes were laid. The Service for Combating Economic Crimes has come a long way in the history of its development and has made a significant contribution to streamlining the effective activities of state bodies and structures and strengthening statehood in general.

Keywords: embezzlement, speculation, embezzlement, counterfeiting, official, economic, economic crimes, industrial police, economic departments and offices, criminal investigation, military revolutionary committee (MRC), All-Russian Extraordinary Commission (AREC), state political administration (SPA), People's Commissariat of Internal Affairs (PCIA).

После победы Советской власти буквально через полтора месяца после прихода власти к большевикам, 20 декабря 1917 года, был подписан декрет о создании Всероссийской Чрезвычайной Комиссии (ВЧК) как органа борьбы с контрреволюционной деятельностью. В ее составе немедленно были организованы отдел по борьбе со спекуляцией и отдел по борьбе с преступлениями в государственном аппарате (прежде всего, взяточничеством). Ранее часть этих задач возлагалась на Военно-

революционный комитет и ВЧК, в структуре которой были созданы вышеприведенные отделы.

Служба по борьбе с экономическими преступлениями прошла большой путь в истории своего развития. Фактически её становление заложено в 1919 году, когда НКВД, обследовав состояние существовавшей на предприятиях охраны, принял решение об организации промышленной милиции, на которую возлагались задачи борьбы с хищениями народного достояния, с дезорганизацией хозяйственной и промышленной жизни страны, с противоправным использованием в частных интересах национализированных средств производства и сырьевых запасов.

Одной из важнейших задач Советского государства заключалось в защите завоеваний социалистической собственности. Еще за долго до победы Октябрьской революции вопросы урегулирования и упорядочения вопросов собственности, наряду с другими сферами в народном хозяйстве были актуальными, поскольку без их упорядочения нельзя было организовать общественное производство в целом.

Создание основ социалистической собственности и переход средств производства в руки государства было многоплановым и длительным процессом. За эти годы происходил процесс создания и последовательного совершенствования функций охраны государственной и общественной собственности, важную роль, в деле защиты которых играли органы внутренних дел.

Второй Всероссийский съезд Советов 26 октября 1917 года принял Декрет о земле, на основе положений которого было окончательно ликвидирована частная собственность на землю, переход собственности в руки трудового народа. Затем были национализированы банки, предприятия промышленности, транспорт, предприятия торговли и др. Таким образом, на основе национализированной экономики был создан социалистический уклад и новая система хозяйствования.

Обеспечение неприкосновенности и охрана социалистической собственности была необходимой мерой первых правовых актов советских государственных органов. Порча конфискуемого имущества была объявлена Декретом о земле тяжким преступлением¹ а строжайшая революционная охрана всего народного хозяйства считалось важнейшей задачей.

В целях узаконения понятия социалистической собственности как основы государства нового типа, 5-ий Всероссийский съезд Советов 10 июля 1918 года закрепил ее в Конституции страны, в соответствии с положениями которой, земля, леса, недра и воды были объявлены национальным достоянием Советского государства. Но, тем не менее, свергнутые эксплуататорские классы, расхитители народного добра, организовывали хищения, диверсии, мародерства, погромы и в эти

¹ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917-1952 гг.). – М., 1953. – С. 15

тяжелые дни путем совершения спекуляции всячески подрывали основу экономики молодой республики.

Следует отметить, что в первый период Советской власти вопросами борьбы с хищениями и спекуляцией занимался Временно-революционный комитет. Практика показала, что служба защиты государственного и общественного имущества, прошла долгий путь становления, а в определенной степени явилась правопреемницей экономических отделов ВЧК-ОГПУ-ГУГБ НКВД¹. Так, вместе с созданием ВЧК 20 декабря 1917 года как организации по борьбе с контрреволюционной деятельностью, в ее составе были организованы отдел по борьбе со спекуляцией и отдел по борьбе с преступлениями в государственном аппарате (прежде всего, взяточничеством).

Одной из главных задач созданной 10 ноября 1917 года рабоче-крестьянской милиции стала охрана социалистической собственности. В соответствии с Положением о земельных комитетах, принятой в 1917 году на милицию была возложена «содействие в осуществлении возложенных обязанностей»² перед земельными комитетами и их исполнительными органами на местах.

В своей повседневной деятельности рабоче-крестьянская милиция охраняя социалистическую собственность, вместе с тем обеспечивала защиту основ экономических интересов молодого государства. Дело в том, что в первые месяцы после революции различные антисоциальные силы, используя возникшие продовольственные трудности, хотели задуть Советскую власть и с этой целью повсеместно организовали спекуляцию, особенно с хлебом и наживали огромные капиталы.

Оценивая обстановку тех сложных дней В.И. Ленин особо подчеркнул, что «преступная спекуляция и погоня за наживою, особенно в среде богатых классов, обострила еще более эту разруху, довела до мучений, голоду и безработицы сотни тысяч и миллионы людей»³.

Расширение масштабов спекуляции привело к необходимости принятию 15 ноября 1917 года Декрета СНК РСФСР «О борьбе со спекуляцией». ВРК в соответствии с ним был обязан «принять самые решительные меры к искоренению спекуляции»⁴.

Актуальность борьбы со спекуляциями привела к принятию ряд правовых мер, которые раскрывали понятие и преступный характер спекуляции. В том числе СНК РСФСР 22 июля 1918 года издал декрет «О борьбе со спекуляцией»⁵, в соответствии с которым установил строгие меры наказания – 10 лет лишения свободы с конфискацией имущества.

¹ Всероссийская Чрезвычайная Комиссия, Объединенное Государственное Политическое Управление, Главное Управление Государственной Безопасности.

² Декреты Советской власти. – М., 1957. – С. 223.

³ Ленин В.И. Полн. собр. соч., Т. 35. – М., 1957. – С. 208.

⁴ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917-1952 гг.). – М., 1953. – С. 15

⁵ Декреты Советской власти. Т. 3. – М., 1964. – С. 78.

Немного позже, 21 октября 1919 года был принят другой декрет СНК «О борьбе со спекуляцией, хищениями в государственных складах, подлогами и другими злоупотреблениями по должности в хозяйственных и распорядительных органах»¹. В следующем году, 14 мая 1920 году Советом Труда и Оборона страны (СТО) было принято постановление «О борьбе со спекуляцией предметами военного обмундирования»².

Претворяя в жизнь указания вышеназванных декретов, 21 октября 1919 года СНК РСФСР образовала особую межведомственную комиссию для изучения всех «источников» спекуляции, связанных с ней должностных преступлений и объединения усилий в борьбе с ней³.

Осуществляя выполнение поставленных целей, сотрудники милиции ежедневно наблюдали в городах и селах за владельцами магазинов и торговцами с тем, чтобы те не завышали цены и не создавали искусственную их нехватку. Все это и другие проведенные мероприятия привели в целом к ликвидации основных рычагов и очагов спекуляции.

Другой массовой формой совершаемых преступлений в целях развала государственного аппарата и ее дискредитации в глазах народа была взяточничество. В целях борьбы с взяточничеством Советское государство наравне со спекуляцией осуществила также ряд мероприятий по искоренению взяточничества.

По сведениям С.В. Тишкова, Р.Р. Алабердеева и Ю.В. Латова еще 2 мая 1918 года Московский революционный трибунал рассмотрел дело четырех сотрудников следственной комиссии, обвинявшихся во взяточничестве и шантаже, и приговорил их к шести месяцам тюремного заключения. Узнав об этом, председатель СНК В.И. Ленин настоял на пересмотре дела. ВЦИК повторно вернулся к рассмотрению дела, и на этот раз трое из четверых были приговорены к десяти годам лишения свободы⁴.

После этого случая по указанию В.И. Ленина 8 мая 1918 г. СНК РСФСР издал Декрет «О взяточничестве», в разработке которого принимал непосредственное участие глава нового государства. За совершение преступления Декрет предусматривал уголовную ответственность - лишение свободы на срок не менее пяти лет. В основе лежал классовый подход: если взяткодатель принадлежал к имущим классам, то он приговаривался «к наиболее тяжелым и неприятным принудительным работам», а все его имущество подлежало конфискации⁵.

С первых дней Советское правительство обратило особое внимание на охрану социалистической собственности, в частности, принимало решительные меры по охране культурных и художественных ценностей, исторических памятников, музеев, дворцов и т. д.

¹ СУ РСФСР, 1919, №53, ст. 504.

² ЦГА Республики Таджикистан. Ф. 9, оп.1, д. 3. - л. 4; Ф. 2. оп.1, д. 57. - лл.1-2.; Ф. 2, оп.1, д. 20. - л. 124.

³ Дзержинский Ф. Э. Биография. – М., 1977. – С. 186.

⁴ Тишков С.В., Алабердеев Р.Р., Латов Ю.В. История борьбы в СССР с хищениями социалистической собственности // Историко-экономические исследования. 2007, №1. – С. 5.

⁵ СУ РСФСР, 1918, №35, ст. 467.

В инструкции от 12 октября 1918 года «Об организации Советской рабоче-крестьянской милиции»¹, наряду с другими функциями органы милиции должны были вести наблюдение за исполнением гражданами требований декретов, законов и распоряжений рабоче-крестьянской власти по учету, распределению и соблюдению установленных цен на продукты питания, промышленные товары и продукции сельского хозяйства (хлебная монополия, распределение продукции текстиля и т.д.).

Становление советской милиции последовательно привело к расширению ее функции по охране социалистической собственности. Особенно в условиях гражданской войны и военной интервенции большое значение имела охрана грузов на транспорте, в котором участились хищения.

Исходя из этого, на основе Постановления ВЦИК в феврале 1919 года была образована железнодорожная милиция, в Положении которой указывалось, что главной ее обязанностью является «борьба с хищениями железнодорожного имущества», продовольственной спекуляцией и мошенничеством на железных дорогах². Железнодорожная милиция в своей деятельности обращала особое внимание на борьбу с мешочниками. Только за февраль 1920 года сотрудники железнодорожной милиции задержали около 11 тыс. спекулянтов-мешочников на территории 41 губернии РСФСР³.

В 1919 году ГУМ НКВД СССР обследовав после изучения состояния охраны собственности на государственных предприятиях, приняло решение организовать промышленную милицию, на которую возлагалась задача борьбы с хищениями народного достояния, дезорганизацией хозяйственной и промышленной жизни страны, противоправным использованием в частных интересах национализированных средств производства и сырьевых запасов. В условиях политики «военного коммунизма» это означало, прежде всего, борьбу с «мешочниками»⁴ и другими спекулянтами продуктов питания.

Борьба с ними велась очень интенсивно. Так, только в апреле 1918 года на станции Мармышы Московско-Киевской железной дороги сотрудники ВЧК задержали более тысяч спекулянтов, у которых было изъято четыре вагона хлебопродуктов. На первых порах борьба с мешочничеством показывала низкий эффект, большая часть потребляемого горожанами хлеба покупалась у спекулянтов. Однако к 1920-1921 гг. эффективность противодействия мешочникам заметно возросла.

Промышленная милиция охраняла экономическое достояние республики - продукцию фабрик, заводов, склады, учреждения, леса,

¹ СУ РСФСР, 1918, №75, ст. 813.

² СУ РСФСР, 1918, №75, ст. 48.

³ ГА РФ. Ф. 393. оп. 23. д. 46. - л. 4

⁴ О мешочничестве и борьбе с ним в годы «военного коммунизма» существует обширная литература. В частности: Вайсберг Р.Е. Деньги и цены (Подпольный рынок в период «военного коммунизма») М., 1925; Давыдов Ю.А. Нелегальное снабжение российского населения и власть. 1917-1921 гг. Мешочники. - М., 2002.

совхозы, горные промыслы и другие. Финансирование СНК позволял НКВД содержать штатную численность промышленной милиции около 60 тысяч человек¹.

Следует отметить, что все сказанное выше распространяется применительно и к Средней Азии, в том числе современному Таджикистану, т. е. все соответствующие службы, ведущие борьбу с посягательствами на социалистическую собственность, на его территории прошли подобные стадии становления, формирования и развития.

Вместе с тем этот процесс имел ряд особенностей для нашей республики. Так, если формирование и развитие служб борьбы с преступностью, в том числе хищениями государственного и общественного имущества, спекуляцией и другими преступлениями экономической направленности в северных районах Таджикистана началось после Октябрьской революции 1917 года, то этот процесс в центральной и южной части страны начал протекать с 1920 года.

Дело в том, что исторически северная часть Таджикистана (современная Согдийская область) входила в состав Туркестанского генерал-губернаторства, образованного ещё в 1867 году, в связи с чем, с ликвидацией царского режима и установления Советской власти в России в 1917 году, и вместе с ним образования Туркестанской АССР, на указанных территориях приступили к созданию аппаратов государственного управления социалистического типа, в том числе, и органов милиции. А центральные и южные районы Таджикистана (Восточная Бухара), входили в состав Бухарского эмирата, который просуществовал до 1920 года и таким образом, спустя три года на этой части республики начались социалистические преобразования.

После образования Туркестанской АССР (23 ноября 1917 года) СНК республики 14 февраля 1918 года в целях пересечения беспорядков, хищений и других преступлений и формирования личного состава местной милиции выдвинул программу, предусматривающую порядок создания кадровых резервов.

В исполнении данной программы 4 марта того года был принят Устав для кадров милиции Туркестанской республики, в котором охрана безопасности населения, его имущественных интересов и государственной собственности были объявлены основными задачами милиции².

Устав был первым нормативным правовым актом местного значения, который устанавливал правовые основы деятельности милиции Туркестана в плане реализации политики нового правительства в борьбе с преступностью вообще, и охраны государственной собственности в частности.

В дальнейшем обязанности местной милиции закреплялись в Положении «О создании Советской рабоче-крестьянской милиции», принятом в октябре 1918 года, Положении «О милиции Туркестанской

¹ ГА РФ. Ф. 393. оп. 23. д. 28. - л. 22.

² История советской милиции. Т.1.М.: Академия МВД СССР,1977. – С. 87.

Автономной Республики Советской Федеративной России», принятом в декабре 1918 года, и других актах, которые регулировали систему и деятельность милиции.

Кроме того, принималось ряд документов, в которых отражались практические результаты работы милиции, недостатки и упущения в ее деятельности. В основном такие документы составлялись в форме циркуляров¹.

Таким образом, можно констатировать мысль о том что, не смотря на трудности и сложности начального этапа становления и укрепления нового типа государственности, вопросы организации борьбы с экономическими преступлениями считались наиболее актуальными. Охрана государственной и частной собственности граждан повседневно волновало руководителей страны, они были поставлены на повестку дня тех дней и параллельно решались с другими важными вопросами развития страны. Организация и развития методов борьбы с подобными явлениями в центре распространялись и на окраинах, в том числе дошли и до Центральной Азии и в Таджикистане, который в целом способствовали к обеспечению правопорядка в регионе.

Литература:

1. Всероссийская Чрезвычайная Комиссия, Объединенное Государственное Политическое Управление, Главное Управление Государственной Безопасности.
2. ГА РФ. Ф. 393. оп. 23. д. 46. - л. 4
3. ГА РФ. Ф. 393. оп. 23. д. 28. - л. 22.
4. Государственный архив Согдийской области. Ф.6. оп. 1, д. 19. - л. 3.
5. Декреты Советской власти. М., 1957. - С. 223.
6. Декреты Советской власти. Т. 3. М., 1964. - С. 78.
7. Дзержинский Ф. Э. Биография. М., 1977. - С. 186.
8. История советской милиции. Т.1.М.: Академия МВД СССР,1977. - С. 87.
9. Ленин В.И. Полн. собр. соч., Т. 35. М., 1957. - С. 208.
10. О мешочничестве и борьбе с ним в годы «военного коммунизма» существует обширная литература. В частности: Вайсберг Р.Е. Деньги и цены (Подпольный рынок в период «военного коммунизма») М.,1925; Давыдов Ю.А. Нелегальное снабжение российского населения и власть. 1917-1921 гг. Мешочники. М., 2002.
11. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917-1952 гг.). М., 1953. - С. 15
12. СУ РСФСР, 1919, №53, ст. 504.
13. СУ РСФСР, 1920, №39, ст. 179.
14. СУ РСФСР, 1918, №35, ст. 467.
15. СУ РСФСР, 1918, №75, ст. 813.

¹ ЦГА Республики Таджикистан. Ф. 9, оп.1, д. 3. - л. 4; Ф. 2. оп.1, д. 57. - лл.1-2.; Ф. 2, оп.1, д. 20. - л. 124.

16. Тишков С. В., Алабердеев Р. Р., Латов Ю. В. История борьбы в СССР с хищениями социалистической собственности. // Историко-экономические исследования. 2007, №1. - С. 5.

17. ЦГА Республики Таджикистан. Ф. 9, оп.1, д. 3. - л. 4; Ф. 2. оп.1, д. 57. - лл.1-2.; Ф. 2, оп.1, д. 20. - л. 124.

РУШДИ НИҲОДҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ОДАТӢ ВА ШАРТНОМАВӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР АСРҲОИ МИЁНА

Рачабов С.А.,

мудири шуъбаи ҳуқуқи байналмилалии
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва
ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АИ ҚТ,
д. и. ҳ., профессор

Тел.: (+992) 981031678

E-mail: saidumar1951@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.10 – ҳуқуқи байналмилалӣ; ҳуқуқи аврупоӣ

Муқарриз: Рачабов М.Н. , номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Фишурда: Дар ин мақола таърихи рушди ду сарчашмаи асосии ҳуқуқи байналмилалӣ - одат ва шартнома - дар Осмиёи Марказӣ дар асрҳои миёна мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар он ақидаи Абӯ Алӣ ибни Сино дар бораи мафҳуми одати байналмилалӣ ва ду унсури он оварда шудааст. Шартномаи байналмилалӣ дар мисоли аҳдномаи Самарқанд (с.712 милодӣ), ки байни сарфармондеҳи кӯшунҳои арабӣ Қутайба ибни Муслим ва ишҳиди Суғд Фурак ба имзо расида буд, вижагиҳои бастании аҳду паймон таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: одати байналмилалӣ, шартномаи байналмилалӣ, танзими меъёрӣ-ҳуқуқии шартномаҳо, аҳдномаи Самарқанд, ҳуқуқи шартномаҳо, Муоҳидаи Вена, субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ.

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТОВ ОБЫЧНОГО И ДОГОВОРНОГО МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В СРЕДНИЕ ВЕКА

Раджабов С.А.,

заведующий отделом международного
права Института философии,
политологии и права имени А.
Баҳоваддинова АН РТ, д.ю.н.,
профессор

Тел.: (+992) 981031678

E-mail: saidumar1951@mail.ru

Научная специальность: 12.00.10 – международное право; европейское право

Рецензент: Раджабов М.Н., кандидат юридических наук, доцент

Аннотация: В этой статье рассматривается история развития двух основных источников международного права - обычая и договора - в Средней Азии в Средние века. В нем изложены взгляды Абу Али ибн Сины на концепцию международного обычая и два его элемента. Международный договор на примере Самаркандского договора (712 г. н.э.), подписанный между главнокомандующим арабских сил Кутайбой ибн Муслимом и Согдийским ишхидом Ғураком, и детально проанализированы его особенности.

Ключевые слова: международный обычай, международный договор, правовое регулирование договоров, Самаркандский договор, договорное право, Венская конвенция, субъект международного права.

DEVELOPMENT OF CUSTOMARY AND TREATY INTERNATIONAL LAW INSTITUTIONS IN CENTRAL ASIA IN THE MIDDLE AGES

Rajabov S.A.,

head of department of international law
Institute of philosophy, social science and
law after A.Bahavaddinov AS RT, doctor
of law, professor

Tel: (+992) 981031678

E-mail: saidumar1951@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.10 – International law; European law

Reviewer: Rajabov M.N., candidate of law, professor

The summary: This article looks at the history of the development of two major sources of international law - custom and treaty - in Central Asia in the Middle Ages. It contains the views of Abu Ali Ibn Sina (Avicenna) on the concept of international custom and its two elements. The international treaty on the example of the Samarkand Treaty (712 A.D.), signed between the commander-in- chief of the Arab forces Qutayba ibn Muslim and the Sughd ishkhid Ghurak, has been analyzed in detail.

Keywords: international custom, international treaty, legal regulation of contracts, Samarkand covenant, treaty law, Vienna convention, subject of international law.

Меъёрҳо, принципҳо, институтҳо ва соҳаҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамеша таърихӣ мебошанд ва аз сифр бармеоянд. Хотираи иҷтимоии халқҳо дар онҳо ифода ва мустаҳкамӣ пайдо мекунад. Чунин шакли баландтарини ихори хотираи иҷтимоӣ дар ҳуқуқи байналмилалӣ манбаъҳои асосии он - шартнома ва одат мебошад. Тавассути хотираи иҷтимоӣ, равандҳои дониши ҳамаҷониба сурат мегирад, он як навъ бонки маърифати инсонист, ки таҷрибаи садсолаи одамонро инъикос мекунад.

Ҳамин тавр, бо пайгирӣ намудани таърихи меъёрҳо, принципҳо ва ниҳоди шартномаҳои байналмилалӣ, мо метавонем итминон пайдо кунем, ки дар замони қадим пайдо шуда, он дар тӯли асрҳо ташаккул ёфтааст ва ба ҳайси яке аз соҳаҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ мубаддал гашта, дар Муоҳидаи Вена оид ба ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ аз 23 майи соли 1969 мустаҳкам карда шудааст.

Масъалаи хотираи таърихӣ аз ҷузъи дигари он чудо буда намедавонад ва барои омӯзиши мо низ муҳим аст. Ҷузъи дигари он ин факти (далели) таърихӣ аст. Мувофиқи маълумоти Ю.Я. Баскин ва Д.И. Фелдман, «факт падидаи воқеӣ ё ҳодисаест, ки воқеан рух додааст. Аммо ин танҳо ҳодиса (падида) нест, балки танҳо он чизе аст, ки ба доираи маърифати инсон ворид шуда, ба объекти манфиатҳои ӯ табдил ёфтааст ва аз ин рӯ дар ин ё он шакл сабт шудааст. Аз ин рӯ, дар мафҳуми факт на танҳо падидаҳои объективӣ, ки аз субъекти дарки он вобастагӣ надоранд, инъикос меёбанд, балки муносибати онҳо ба охириро низ инъикос мекунанд. Дар айни замон, дар факт (далел) шароит ва воситаҳои мустаҳкам шудани рӯйдодҳо низ инъикос меёбанд. Маънии дуввуми факт (далел) ин муқарраротест (гуруҳ ё низоми онҳо), ки дар он дониш оид ба воқеияти объективӣ мустаҳкам карда мешавад»¹.

Олимони асримиёнагии Осиёи Марказӣ дар бораи чараёни пайдоиши сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи байналмилалӣ, аз ҷумла меъёрҳои ҳуқуқи одатӣ низ ақидаҳои судмандро аз худ боқӣ гузоштаанд. Таври мисол, Абӯ Алӣ ибни Сино унсурҳои асосии мафҳуми одатро чунин ифода намудааст: «Ман дар мафҳуми одат чандин маротиба такрор кардани як феълро дар замони дароз ва вақтҳои ба ҳам наздик дар назар дорам»².

Раванди эҷоди меъёрҳои одатӣ (одат) раванди мураккаб аст. Дар ин таъриф Абӯ Алӣ ибни Сино ба ду унсури асосии меъёри одати байналмилалӣ ишора намуда, онҳоро аз якдигар мушаххас ва фарқ кардааст. Унсури аввалро ибни Сино «чандин маротиба такрор кардани як феълро» аз ҷониби субъектҳо (давлатҳо) қайд кардааст.

Агар ба банди 1 «б» моддаи 38 Оинномаи Суди Байналмилалии СММ назар афканем, мо мебинем, ки дар он «одат ҳамчун далели таҷрибаи умумӣ, ки ба ҳайси меъёри ҳуқуқӣ эътироф гардаст» муайян карда шудааст³. Ин таърифро ҳуқуқшиноси байналмилалӣ Ю.М. Колосов чунин маънидод кардааст: «одати байналмилалӣ, ки меъёри ҳуқуқи байналмилалиро ташкил медиҳад, метавонад чунин қоидаҳои рафтори субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ бошад, ки дар натиҷаи амали такрорӣ яхела ба вучуд омадааст»⁴.

¹ Баскин Ю.Я., Фельдман Д.И. История международного права. – М.: Международные отношения, 1990. – С.9

² Абӯ Алӣ ибни Сино. Андар ахлоқ // Осор. Ҷилди дуввум. – Душанбе: Дониш, 2005. – С.651

³ Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид. Маҷмӯаи қонунҳои Додгоҳи байналмилалӣ. – Душанбе, 1999. – С.68

⁴ Международное право: Учебник. Изд.2-е, доп. и перераб. Отв. ред. Ю. М. Колосов, В.И. Кузнецов. – М.: Междунар. отношения, 1998. – С.21

Тавре, ки мебинем Абӯ Алӣ ибни Сино чунин қоидаи рафтори субъектҳои ҳуқуқи байналмилалиро, ки дар натиҷаи амали якхела ё айниятдошта ба вучуд омадааст, онро яке аз унсурҳои одати байналмилалӣ ҳисобида аст.

Ба ҳайси унсури дуввуми меъёри одати байналмилалӣ Ибни Сино амалҳои муқарраран такроршударо аз ҷониби субъектҳо (давлатҳо) «дар замони дарозо ва вақтҳои ба ҳам наздик» қайд намудааст.

Такрори амалҳо давомнокии таҳаққуқи онҳоро дар назар дорад. Аммо ҳуқуқи байналмилалӣ муайян намекунад, ки кадом давраҳо барои ташаққуқи урфу одатҳо заруранд. Дар асрҳои миёна, муҳлатҳо гузошта мешуданд, масалан, 50, 100 сол ва бештар аз он, ки барои ташаққуқи одат заруранд. Мусаллам аст, ки барои пурра ташаққуқи ёфтани одати байналмилалӣ таҷрибаи чандинасраи давлатҳо зарур буд, чунки дар замони Ибни Сино воситаҳои нақлиёт ва коммуникатсия рушди сареъ наёфта буданд ва давлатҳо наметавонистанд зуд дар бораи амали ҳамдигар бифаҳманд ва аз ин рӯ, ба онҳо воқуниш нишон дода, тарзи рафторро интихоб кунанд. Дар чунин шароит омили вақт нақши муҳим дошт.

Абӯ Алӣ ибни Сино дар рисолаи махсуси худ, ки ба вижагиҳои бастанӣ аҳд паймон бахшида шудааст, чунин менависад: «Ман муоҳида кардам ва бо Худои худ паймон бастам ... ва аҳд бастам, ки хиёнат дар амонате, ки дар вучуди ӯ ба вадида ниҳода шудааст, накунам. Ва бояд инсонӣ муттақӣ аз ҳулфи ваъда бипарҳезад ва ба он чи ки ваъда додааст, вафо кунад. Ва дар ҳангоми сухан гуфтан аз қасам хӯрдани бечӣҳат худдорӣ намояд, ки ин равиӣ мардумони беҳирад аст...»¹.

Вақте, ки мо ба ҳуқуқи байналмилалӣ муроҷиат мекунем, мебинем, ки маълумот дар бораи таърихи он дар аксари ҳолатҳо дар манбаъҳои хаттӣ мавҷуд мебошад. Инҳо санадҳои ҳуқуқии сершуморанд (аҳдҳо, шартномаҳо, созишномаҳо ва ғайра). Дар ин замина аҳдномае, ки қоиммақоми хилофати Умави дар Хуросон Қутайба ибни Муслим ва Ғурак, писари ихшид, афшини Суғд дар соли 712 дар Самарқанд ба имзо расонидаанд, яке аз сарчашмаҳои муҳимтарини ҳуқуқи байналмилалӣ дар Осиёи Марказӣ дар асрҳои миёна буда, дорой аҳамияти бузурги таърихӣ мебошад.

Тавре ки маълум аст, қўшунҳои арабӣ таҳти сарфармондеҳ Қутайба ибни Муслим (668-715) шаҳри Самарқандро, ки он ба давлати Суғд дохил буд, муҳосира ва забт карданд. Ин воқеа дар байни солҳои 93 ва 94-и ҳиҷрӣ (712 милодӣ) рух дод. Анҷоми амалиёти ҷангӣ дар як аҳдномаи сулҳ ба расмият дароварда шудааст.

Матни аҳднома бо забони форсӣ, ки онро Балъамӣ тартиб додааст, дар нусхаи осӣмарказии “Тарих-и Табарӣ” маҳфуз аст². Матни арабии ин аҳднома аз ҷониби олими турк А.Н. Курат аз байни навиштаҳои Ибни

¹ Абӯ Алӣ ибни Сино. Рисолаи аҳд // Осор. Ҷилди чаҳорум. – Душанбе: Дониш, 2007. – С. 169-173

² История ат-Табари. Перевод с арабского В. И. Беляева, О. Г. Большакова, А. Б. Халидова. - Ташкент: Фан, 1987. – С. 126-145

Аъзам ал-Куфӣ дар бораи Осиёи Марказӣ ва дигар мавод, аз ҷумла дар бораи юришҳои Қутайба ба Хоразм ва Суғд пайдо шудааст ва дар соли 1948 ба нашр расидааст¹.

Ҳоло мо ба таҳлили муфассали шартномаи мазкури дучониба рӯ меорем. Тибқи анъанаҳои мусалмонӣ, матни созишнома бо формулаи «бисмиллоҳ» оғоз мешавад (Ба номи Худои бахшанда ва меҳрубон!), яъне дар матни шартнома аз имтиёзоти дини муқаддаси Ислом истифода карда шудааст. Сипас, номҳои субъектҳои ин паймони сулҳ номбар мешаванд: аз як тараф, Қутайба писари Муслим, писари Амр, Бахилит ва аз тарафи дигар Ғурак, писари ихшид, афшини Суғд.

Аз мундариҷаи аҳднома, мавзӯи он дида мешавад - муайян кардани мақоми Самарқанд ва рустоқҳои он, Кеш ва Насаф ва заминҳои он, майдонҳои кишт ва мачмӯи ҳудудҳои он пас аз забт шудани ин қаламрав аз ҷониби арабҳо.

Ҳадаф аз бастанӣ аҳдномаи сулҳ дар байни тарафҳо, уҳдадорӣ расонидани кӯмак ва дастгирӣ аз якдигар дар ҳолати ҳамлаи душман аст («Ва агар ягон душман бар зидди Ғурак, писари ихшид барояд, пас Қутайба ибни Муслим, вазифадор аст, ки ба ӯ кӯмак кунад ва ӯро бар зидди душман дастгирӣ кунад»). Ҳамзамон, Қутайба ибни Муслим қасам меҳӯрад, ки Ғуракро подшоҳи Самарқанд, заминҳо ва ҳудуди атрофи он, Кеш ва Насаф ва шаҳрҳо ва қалъаҳояш таъин мекунад. Дар қатори дигар чизҳо, дар ин аҳднома уҳдадорӣ эътироф кардани давлати Суғд вучуд дорад («Ва ман идораи онҳоро ба ту додам. Ва мӯҳри нигини туро бар онҳо қабул кардам»), инчунин масъалаҳои варосати тахт ё валиаҳдӣ («давлат пас аз ту ба писари ту мегузарад то замоне, ки ҳокими Хуросон будани ман идома дорад»). Ҳамин тариқ, бо бастанӣ аҳднома хилофати Умавӣ ба таври расмӣ ҳуқуқи қонунии Ғурак ва ҳуқуқи авлодҳои ӯро ба тахти Самарқанд эътироф кардааст.

Баъдан, ҷониби ғолиб ба ҷониби мағлуб ҳомият, дастгирӣ ва муҳофизати Аллоҳ ва фиристодаи вай Муҳаммад, амиралмуъминин, яъне халифаи Умавӣ ал-Валид ибни Абдул Малик ибни Марван, амир ал-Ҳачҷоч ибни Юсуф ибни ал-Ҳакам ва фармондеҳи лашкари араб, Қутайба ибни Муслимро ҳадя мекунад. Ба ивази ин, онҳо талаб карданд, ки мағлубшудагон (суғдиҳо) «ба Валид ва Ҳачҷоч ва Қутайба итоат кунанд».

Фармондеҳи араб талаб мекунад, ки мағлубшудагон товони чангро пардохт кунанд. Мувофиқи аҳднома, мағлубшуда (Ғурак) бояд ба ғолиб (Қутайба) билфавр товони чангро дар ҳаҷми 2,000,000 дирҳам ва боҷи солона дар ҳаҷми 200,000 дирҳам пардохт намояд, 3000 ғуломро интиқол намояд, ки дар байни онҳо пирон ва бачагон набошанд. Азбаски суғдиҳо мусалмон набуда, балки зардӯштӣ (парастандагони оташ) буданд, «аз сарзамини худ ҳамчун чизя ғуломон хоҳанд дод, ва ҳар сари онҳо ба дусад дирҳам ҳисоб хоҳад шуд; ва ҳар он поре аз матои калон ба сад дирҳам ва

¹ Kurat A. N. Kuteybe bin Muslim'in Hvarizm va Semerkand'i Zabti. Ankara Universitesi Dil ve Tarih — Cografya Fakultesi Dergisi, VI, 4, 1948, S. 387-430.

матои хурд ба шаст дирҳам ва аз ҳарир (аз шоҳии абрешим) бисту хашт дирҳам ва бо тиллои холис - ҳар мисқол ба андозаи бист дирҳам ва нуқраи холис мисқол баробар ба мисқол аст».

Сарфи назар аз он, ки ин аҳднома байнидавлатӣ мебошад, ба ҳайси восита ва кафолати иҷрои аҳдномаи баймзорасида ба Худо мурочиат карда мешавад, қасамёд (савганд) сурат мегирад, шоҳидӣ ва имзои иштирокчиён аз ҷониби тамоми аъзои ҳайат, аз ҷумла Қутайба (ҳамагӣ 15 нафар), бо гузоштани мӯҳрҳо, хотима меёбад.

Якчанд сухан бояд дар бораи забони шартнома гуфта шавад. Шартномаи соли 712 бо забонҳои арабӣ ва форсӣ, яъне. бо забонҳои ҳарду тарафҳои аҳднома, бо назардошти хусусиятҳои сохтори грамматикӣ ва лексикӣ онҳо тартиб дода шудааст. Бояд қайд кард, ки ҳатто дар он замон, меъёри ҳуқуқи одатӣ риоя мешуд, ки аҳдномаи дучониба бо забонҳои ҳарду ҷониб таҳия карда шудааст. Матни шартнома бо забонҳои арабӣ ва форсӣ аутентӣ буда, эътибори ягонаи ҳуқуқӣ дорад. Аутентӣ будани матни шартнома маънои онро дорад, ки матн асли ва боэътимод аст. Имрӯз, ин меъёр дар моддаи 33 Муоҳидаи Вена оид ба ҳуқуқи шартномаҳои байналмилалӣ аз 23 майи соли 1969 кодификатсия шудааст¹.

Ҳангоми шарҳи ин аҳднома бояд қайд кард, ки мундариҷаи умумии ҳарду матн аслан якхелаанд; аммо, тавре ки интизор будем, матни арабӣ назар ба матни форсии он комилтар аст.

Тафовути матнҳо асосан ба соддагардони ҳукмҳои инфиродӣ ва беамалии эҳтимол аз ҷониби китобдорон, баъзе тафсилот ва инчунин номувофиқатӣ дар санаи имзошавии шартнома рост меояд. Таври мисол, дар матни форсӣ рӯйхати афроде, ки аҳдномаро имзо кардаанд, вучуд надорад. Дар матни форсӣ санаи аҳднома соли 93 ҳиҷрӣ гуфта шудааст (712 милодӣ) ва дар матни арабӣ соли 94 ҳиҷрӣ нишон дода шудааст (712-713 милодӣ). Муҳаққиқон ба ҳаққонияти матни аҳднома шубҳа надоранд². Аммо, дар матни арабии аҳднома боз як нофаҳмӣ вучуд дорад, ки бояд ба он равшанӣ андохта шавад. Дар он, Ғурак се бор писари ихшид (подшоҳ), на ихшид номида шудааст. Бо ин мақсад, мо ба баъзе ҷанбаҳои вазъияти таърихии Суғд пеш аз рӯйдодҳои Самарқанд мурочиат мекунем, ки дар натиҷаи он як санади мавриди таваччуҳи мо ба имзо расид.

Пешгузаштаи Ғурак Тархунӣ маъруф буд. Тархун дар забт кардани Осиёи Марказӣ аз ҷониби арабҳо нақши намоён дошт. Дар сарчашмаҳои арабӣ вай подшоҳи Суғд, пас подшоҳи Самарқанд номида мешаванд³. Тахмин карда мешавад, ки Тархун барои таслим шуданаш ба арабҳо аз

¹ Ниг.: Венская конвенция о праве международных договоров от 23 мая 1969 года // Действующее международное право. В трех томах. Т.1. Сост. Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова. – М.: Изд-во Московского независимого института международного права, 1996. – С. 354

² К истории Самаркандского договора 712 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/VIII/Samark_dog_712/text.htm (Санаи мурочиат 22.03.2020)

³ Крачковская В. А. и Крачковский И. Ю. Древнейший арабский документ из Средней Азии // Согдийский сборник. - Л., 1934. - С. 62

тахт ронда шуда буд. Тибқи як гузина, ӯ худро аз ноумедӣ аз ҳаёт маҳрум карда буд, аз рӯи гузинаи дигар - ӯро ворисаш Ғурак кушта буд. Тавре, ки И.Ю. Крачковский қайд карда буд, «Тархун ҳамчун як иттифоқчии арабҳо вафот кард». Ғурак, ки пас аз Тархун тахти Самарқандро гирифт, дар аввал сиёсати зидди арабҳоро пеш гирифт ва шадидан ба забткунандагон муқовимат нишон медод.

И. Ю. Крачковский ба мо шаҳодати бениҳоят муҳимро медиҳад, ки дар соли ишғол кардани Самарқанд ва бастанӣ аҳднома, Қутайба «худро қасдгирандаи хуни Тархун эълон карда, ӯро муштариӣ худ меномид, ки тахти ҳимояаш буд»¹. Дар натиҷа, Қутайба Ғуракро ба унвони подшоҳи (ихшиди) Суғд эътироф карда наметавонист, чунки дар ӯ исёнгар ва душмани арабҳоро медид. Дар ин ҳолат, фаҳмо аст, ки чаро дар аҳдномаи расман ба имзо расонидашуда аз номи халифай Умави ал-Валид Ғурак на ихшиди Суғд, балки писари ихшиди Суғд номида мешаванд².

Олими амриқоӣ Р.Н. Фрай, манбаъҳоро муқоиса карда, ба хулосае мерасад, ки баъди вафоти Тархун (солҳои 709/710) ҳокими Панҷакент Деваштич, ки он замон тарафдори арабҳо буд, аз тарафи арабҳо дастгирӣ пайдо карда, бар муқобили Ғурак худро подшоҳи Суғд эълон кардааст. Ба ақидаи ӯ, Ғурак танҳо пас аз марги Қутайба, яъне соли 715, ҳокими умумиэтирофшудаи Суғд гардид³.

Барои ишғолгарони араб таъин кардани бочу хироч ва товони ҷанг як амали маъмулӣ буд. Тақдирӣ подшоҳону ҳокимони забтшуда пурра ба ирода ва манфиатҳои ҷониби ғолиб вобаста буд. Ҳокимон рамзи истиқлолият буданд ва аз ин рӯ на танҳо дорои хислатҳои шахсӣ, балки сиёсӣ низ буданд. Ғурак аз ҷониби арабҳо ҳамчун шоҳи Суғд эътироф шуда, дар навбати худ Ғурак худро вассали онҳо эътироф карда буд. Аҳднома бо Қутайба маъноӣ ҳифзи ҳуқуқҳои олиро барои ӯ маънидод мекард ва он як иттиҳоди ҳомӣ ва динӣ буд.

Дар асрҳои миёна субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ на давлатҳо, балки ҳокимони онҳо буданд. Ҳокимон метавонистанд аз тахт афтанд, ҳарчанд метавон гуфт, ки ин як амали махсуси таҳқиромез буд. Таври мисол, дар манбаъҳо гуфта мешавад, ки дар баробари шартҳои дар боло зикршуда шартҳои иловагӣ ҳам буданд, ки дар аҳднома сабт нашуда буданд: ба арабҳо додани зеварот ва бутҳо; эъмори масҷид; аз Самарқанд берун баровардани ҷанговарони суғдӣ; Қутайба бо ҳамроҳонаш ба шаҳр ворид мешавад, намоз мегузорад, хутба мехонад ва хӯрок мехӯрад; арабҳо аз дарвозаи Кеш ба шаҳр ворид шуда, тавассути дарвозаи хитой баромада мераванд⁴.

¹ Крачковская В. А. и Крачковский И. Ю. Древнейший арабский документ из Средней Азии // Согдийский сборник. - Л., 1934. - С. 63

² Ниг.: Вяткин В. Л. Кагдия малая // Справочная книжка Самаркандской области / Вып. VIII, 1906. - С. 241.

³ Ниг.: Frye R. N. Tarxun Turxun and Central Asian History// HJAS, vol. 14, 1951, no. 1-2, p. 133

⁴ Ниг.: Kurat A. N. Kuteybe bin Muslim'in Hvarizm va Semerkand'i Zabti. Ankara Universitesi Dil ve Tarih — Coğrafya Fakultesi Dergisi, VI, 4, 1948, S. 387-430.

Барои таҳқири мағлубшудагон, Қутайба ибни Муслим талаб карда буд, ки шоҳи Самарқанд ва ашхоси хамроҳаш дар назди ӯ на танҳо бе зиреҳи ҳарбӣ, балки бе ягон либоси зебо ва бидуни фарқият - тоҷҳо ва камарбандҳо пайдо шаванд. В.О. Смирнова ёдовар мешавад, ки «Қутайба, ки дар ихотаи 4000 нафар одамон буд, тибқи аҳднома тавассути дарвозаи Кеш ба шаҳр ворид шуд. Дар даромадгоҳи назди дарвозаи шаҳр, Гурак Қутайбаро пешвоз гирифт ва пеш-пеши ӯ пиёда рафт. Гурак арабҳоро ба маъбад овард. Он ҷо Гурак дар назди Қутайба истода буд ва манбаъ таъкид мекунад, ки аввалӣ бе шамшер буд. Дар ҳамин ҳол, Қутайба, ду хизматгори Гуракро дид, ки камарбанди тиллоии бо зеварот орошуда доштанд, чунон ба хашм омад ва ҳатто хост, ки аҳдномаро вайрон кунад ва Гуракро бикушад, аммо вай худро ба даст гирифт»¹. Ҳадаф ҳамон як чиз буд - таҳқири рақиб. Ҳамчунин қайду шарт гузошта шуда буд, ки арабҳо ба Самарқанд тавассути дарвозаи Кеш ворид шуда, аз дарвозаи хитой берун мешаванд, ба ибораи дигар, онҳо ба ҳайси ғолиб аз тамоми шаҳр убур карда мегузаранд.

Дар хотима, мехоҳем чанд сухан оид ба усулҳои таҳқиқоти ин аҳднома бигӯем. Ҳангоми тафсири аҳднома мо аз методҳои мантиқии тафсир (фаҳмиши моддаи муайяни аҳднома дар асоси моддаҳои дигар ё муқоисаи онҳо бо ҳамдигар) ва таърихӣ (барои дуруст дарк кардани аҳднома, вазъияти таърихӣ бастанӣ аҳднома, маводи мухталиф, хроникаи таърихӣ ва ғайра омӯхта шуд) кор гирифтаем.

Ҳамин тавр, таҳқиқот нишон дод, ки пеш аз ҳама осиемарказиҳо ба масъалаи бастанӣ аҳду паймон диққати махсус меоданд, вижагиҳои онро хуб омӯхта буданд, тарзи бастанӣ аҳдномаҳоро дар асрҳои миёна ба дараҷаи баланди такмил расонида буданд, ки ҷои таъҷуб нест. Осиеи Марказӣ ҳамчун минтақаи мутараққӣ ва соҳибтамаддун, аз соҳибҳуқуқ будани хеш низ гувоҳӣ медиҳад. Осиемарказиҳо барои эҷоди меъёрҳо ва одатҳои ҳуқуқи байналмилалӣ аз нозуқиҳои ба танзим даровардан, таҳлил ва тафсир кардани аҳдномаҳо боҳабар буда, амалияи худро бо шакл, мазмун ва қувваи қонунии онҳо мутобиқ гардониданд.

Бояд қайд кард, ки осиемарказиҳо медонистанд, ки хусусияти асосии меъёрҳои шартномавӣ дар асрҳои миёна ин шакли онҳо мебошад, яъне шакли ҳаттӣ дорои бартариҳои ҳуқуқӣ буд ва аз ин сабаб онҳо воситаи ҷудонопазири танзими меъёрӣ-ҳуқуқии шартномаҳо дар минтақаи Осиеи Марказӣ буданд. Тавассути бастанӣ шартномаҳои байналмилалӣ давлатҳои Осиеи Марказӣ бо дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳадафҳои сиёсии хешро амалӣ мекарданд.

Адабиёт:

1. Абӯ Алӣ ибни Сино. Андар ахлоқ // Осор. Ҷилди дуввум. – Душанбе: Дониш, 2005. – С.643-655

¹ Смирнова О.И. Из истории арабских завоеваний в Средней Азии // Советское востоковедение, 1957, № 2. - С. 119-134

2. Абӯ Алӣ ибни Сино. Рисолаи аҳд // Осор. Ҷилди чаҳорум. – Душанбе: Дониш, 2007. – С.167-173
3. Баскин Ю.Я., Фельдман Д.И. История международного права. – М.: Международные отношения, 1990. – 202 с.
4. Венская конвенция о праве международных договоров от 23 мая 1969 года // Действующее международное право. В трех томах. Т.1. Сост. Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова. – М.: Изд-во Московского независимого института международного права, 1996. – С. 343-370
5. Вяткин В. Л. Кагдия малая // Справочная книжка Самаркандской области / Вып. VIII, 1906. - С. 241.
6. История ат-Табари. Перевод с арабского В. И. Беляева, О. Г. Большакова, А. Б. Халидова. - Ташкент: Фан, 1987. – С. 126-145
7. К истории Самаркандского договора 712 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/VIII/Samark_dog_712/text.htm (Санаи рӯчӯ 22.03.2020)
8. Крачковская В. А. и Крачковский И. Ю. Древнейший арабский документ из Средней Азии // Согдийский сборник. - Л., 1934. - С. 62-63
9. Международное право: Учебник. Изд.2-е, доп. и перераб. Отв. ред. Ю. М. Колосов, В.И.Кузнецов. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 624 с.
10. Оинномаи Созмони Милали Муттаҳид. Маҷмӯаи қонунҳои Додгоҳи байналмилалӣ. – Душанбе, 1999. – 80 с.
11. Смирнова О.И. Из истории арабских завоеваний в Средней Азии // Советское востоковедение, 1957, № 2. - С. 119-134
12. Frye R. N. Tarxun Turxun and Central Asian History// HJAS, vol. 14, 1951, no. 1-2, p. 133
13. Kurat A. N. Kuteybe bin Muslim'in Hvarizm va Semerkand'i Zabtı. Ankara Universitesi Dil ve Tarih — Coğrafya Fakultesi Dergisi, VI, 4, 1948, S. 387- 430.

ҲУҚУҚИ ИНСОН – ПРАВА ЧЕЛОВЕКА**ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ И ЗАЩИТЫ ПРАВА НА ЧАСТНУЮ ЖИЗНЬ**

Курбонов К.Б.,
заведующей кафедрой
транспортного права и права
пользования природными ресурсами
юридического факультета ТНУ, к.ю.н.,
доцент
Тел.: (+992) 907560707
E-mail: kurbonov_kurbon@mail.ru

Научная специальность: 12.00.03 – гражданское право, предпринимательское право, семейное право, международное частное право

Научный руководитель: Тагайназаров Ш.Т., доктор юридических наук, профессор

Рецензент: Курбанов К.Ш., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы совершенствования гражданско-правового регулирования осуществления и защиты права на частную жизнь и автором предлагается пути её решения.

Ключевые слова: право, частная жизнь, защита, осуществление, личность.

МАСОИЛИ ТАКМИЛИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ГРАЖДАНИИ АМАЛИШАВӢ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚ БА ҲАЁТИ ХУСУСӢ

Курбонов Қ.Б.,
мудири кафедраи ҳуқуқи нақлиёт ва
ҳуқуқи истифодаи сарватҳои табиӣ
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, н.и.х.,
дотсент
Тел.: (+992) 907560707
E-mail: kurbonov_kurbon@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ;
ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ

Роҳбари илмӣ: Тағойназаров Ш.Т., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Курбонов Қ.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар ин мақола масоили такмили танзими ҳуқуқии граждании амалишавӣ ва ҳифзи ҳуқуқ ба ҳаёти хусусӣ баррасӣ мешавад ва муаллиф роҳҳои ҳалли онро пешниҳод мекунад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, ҳаёти хусусӣ, ҳифз, амалишавӣ, шахсият.

PROBLEMS OF IMPROVEMENT OF CIVIL LEGAL REGULATION OF IMPLEMENTATION AND PROTECTION OF THE RIGHT TO PRIVATE LIVING

Kurbonov K.B.,

The Head of Department
transport law and law use of natural
resources Faculty of Law, TNU
Candidate of Law, docent

Phone: (+992) 907560707

E-mail: kurbonov_kurbon@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.12 – civil law, business law, family law, private international law

Research supervisor: Tagaynazarov Sh.T., doktor of law, associate Professor

Reviewer: Kurbonov K.Sh., doktor of law, professor

The summary. This article discusses the problems of improving the civil law regulation of the implementation and protection of the right to privacy and the author suggests ways to solve it.

Key words: law, private life, protection, implementation, personality.

В настоящее время в международных актах, а также в законодательстве Республики Таджикистан широко используются категории «частная жизнь», «неприкосновенность личности», «личная жизнь». Многие отдают предпочтение категории «частная жизнь», поскольку она закреплена в Конституции Республики Таджикистан. Однако следует отметить, что и другие выше названные категории также имеют место в действующем законодательстве.

Категория «частная жизнь», то её содержание спорно. Однако следует отметить, что специалисты о самой категории, о реальности данной категории обычно не спорят, хотя в научной литературе такие споры имеют место. Как правило, с существованием данной категории все специалисты согласны. Спор идет лишь об элементах содержания данной категории: у одного это уже, у других - шире, а у третьего - всеохватывающе. С точки зрения большинства специалистов, содержание, т.е. спектр данной категории, более широкое. Сюда включается вся жизнь

человека, причем в литературе отмечается: «если оно не касается общественных интересов». Следует отметить, что частная жизнь, каждый элемент спектра частной жизни, носит общественный характер. Но не поэтому оно считается частной жизнью, а потому, что оно касается только сферы жизни данной личности.

Личности как социальное благо означает недопустимость противоправного посягательства на личность гражданина путем физического, психического или иного социального воздействия (Ш. Тагайназаров). Понимание данного вопроса в узком смысле незаметно привело к отрицанию гражданско-правового аспекта. Ее значение определяется тем, что речь идет об обеспечении защищенности личности от всяких незаконных посягательств. Любой гражданин вправе всюду чувствовать себя свободным, равноправным и абсолютно безопасным¹. В этой связи мы не можем согласиться с тем, что неприкосновенность личной (частной) жизни не имеет общественного характера.

Категория «личная жизнь» имеет такую правовую нагрузку как «частная жизнь». По мнению М.Н. Малеиной, «частная жизнь» и «личная жизнь» являются синонимами. С её точки зрения «тайну (личной) жизни составляют сведения об определенном человеке, не связанные с его персональной и общественной деятельностью и дающие оценку его характеру, облику, здоровью, материальному состоянию, семейному положению, образу жизни, отдельным фактам биографии, а также его отношениям с родственниками, друзьями, знакомыми и т.д.².

О.А. Красавчикова указывает на следующие элементы содержания частной жизни: интимная сторона, семейная сторона, организационная сторона, оздоровительная сторона, сторона досуга, коммуникационная сторона³. Большинство специалистов исходят из того, что в содержание неприкосновенности частной жизни входят неприкосновенность жилища, физическая неприкосновенность, неприкосновенность коммуникации, информационная неприкосновенность, неприкосновенность частной документации, анонимность и уединение, неприкосновенность семейной жизни, позитивные обязательства государства и т.д.

Следовательно, такой подход означает, что право на частную жизнь - это не одно право, а несколько прав, несколько категорий прав.

Право на частную жизнь - это сложный многоаспектный правовой институт, состоящий из отдельных прав, каждое из которых требует правового регулирования и защиты. Эти права включают в себя все существенные стороны прав человека. Оно направлено на обеспечение личной свободы, защиты от дискриминации, защиты от произвола и гарантирует минимальные условия для развития.

¹ Тагайназаров Ш.Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан. Душанбе: Дониш, 1990. С.167.

² Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. М., 2001. С. 178.

³ Красавчикова Л.О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации. - Екатеринбург: Уральск, гос. юрид. акад., 1994. - С.16.

Однако, на наш взгляд, нельзя в содержание данной категории включить всю жизнь человека. Верно, что существование данной категории необходимо, однако совокупность разновидностей личных прав и тайн не следует включать в содержание данной категории. Иначе соблюдать их очень сложно. В содержание данного субъективного права входит неприкосновенность физического тела человека. Но это не область гражданского права. Содержание гражданско-правового характера - это личные взаимоотношения, содержание данных взаимоотношений, выбор партнера, личные взаимоотношения супругов, но не вся семейная жизнь.

Публичная сторона вопроса - это область конституционных прав. Сохранение конфиденциальности личных сведений есть область гражданского права.

Недостатком является отсутствие в законодательстве норм, прямо указывающих на соответствующие санкции гражданско-правового характера. В случае нарушения неприкосновенности частной жизни, хотя Гражданский кодекс предусматривает частной жизни, такое положение и такое «замалчивание» законодателя снижает социальную и правовую ценность данного права, открывая путь для злоупотребления правом.

Законодательство не содержит норм, связанных с защитой частной жизни от чрезмерного внимания со стороны СМИ, когда именно СМИ зачастую выступают в качестве нарушителей частной жизни.

Механизм гражданско-правового регулирования и защита частной жизни еще находится в стадии формирования. Поэтому их совершенствование является актуальным.

Совершенствование должно касаться как совершенствования гражданского законодательства, обеспечивающего гражданско-правовую сторону регулирования частной жизни, так и совершенствования правоприменительной практики, а также способов их защиты.

В Таджикистане правам на частную жизнь не уделяют должного внимания ни на уровне законодательства, ни на уровне правоприменительной практики, ни в обычной жизни. Невнимание к праву на частную жизнь приводит к распространению нарушений, которые государство не в силах контролировать и пересечь (например, нелегальное прослушивание, когда в частных и государственных предприятиях, учреждениях, торговых точках, даже на лестницах у каждой квартиры, устанавливаются камеры слежения; распространение информации о частной жизни среди граждан и в семье и т.д.).

Особенностью права на частную жизнь является его психологичность и индивидуальность. Содержание этого права сугубо индивидуально. Частная сфера - это сфера жизни и быта, которая зависит от индивидуальных и частных решений. Частная жизнь - это часть жизни семейной, и вся внутренняя жизнь человека, а также сфера межличностных отношений. Объектом защиты являются тело, мысли и чувства человека, его внутренний мир. Это право не столько защищает от физических посягательств и насилия, сколько оберегает душевное спокойствие. Оно

создает для человека зону безопасности.

В литературе отмечают, что жилище неприкосновенно, потому что человек нуждается в уединении и психологической безопасности. Частная переписка и частные разговоры неприкосновенны, потому что человек нуждается в интимности и неприкосновенности своего общения с другими лицами. Постороннее наблюдение препятствует свободному общению, делает его неполноценным. Информация о личной и семейной жизни человека неприкосновенна, поскольку тайна является условием сохранения свободы и автономии. Человек самостоятельно определяет, какие сведения он хотел бы оставить в тайне, и на какие ограничения своей свободы он согласен пойти. Личные документы - это не только вещь, но и носитель информации. В силу этого использование личной документации и распоряжение ею может состоять в передаче не столько самого объекта, сколько указанной информации. Современные технические средства позволяют негласно определять место нахождения человека, вести наблюдение и слежку. Технологии позволяют отслеживать перемещения человека, когда он расплачивается кредитной картой, по его сотовому телефону, идентифицировать человека посредством спутникового наблюдения, позволяют распознать человека по его изображению в толпе, составить подробное досье на человека. Активно разрабатываются технологии для тотального внедрения систем биометрической идентификации личности. Частная жизнь как живой организм растет и развивается. Вначале закон защищал лишь от физического посягательства на жизнь. Позднее пришло признание духовной природы человека, его чувств и интимности. Первоначально право на неприкосновенность частной жизни было особенно актуально в части неприкосновенности жилища. С развитием средств коммуникации появились новые способы вторжения в частную жизнь, в частности, прослушивание телефонных переговоров. Развитие средств массовой информации открыло новый способ нарушения - появилась возможность широкой огласки и распространения сведений о частной жизни. Актуальностью стало право на защиту чести и достоинства. Мгновенная фотография и газетное дело вторглись в «святая святых» частной и семейной жизни. В этой связи закон должен предоставлять определенную защиту от не санкционированного распространения сведений о частных лицах, вторжения в частную жизнь со стороны прессы¹.

Развитие новых технологий, систем дистанционного наблюдения, прослушивания и слежения, появление компьютеров и программ автоматической обработки, быстрой систематизации информации, развитие Интернета привело к «глобализации и информатизации общественной жизни», что перенесло акценты в сферу защиты информации. Появляется необходимость в информационной

¹ Уоррен, Сэмюэль (Samuel Warren), Брандейс, Луис (Louis Brandeis). The Right to Privacy, 4 Harvard Law Review, pp. 193-220 (1890). Цит. по: Право на неприкосновенность частной жизни / Пер. Дунаев Н., Смирнов С. // www.privacy.hro.org/docs.

неприкосновенности частной жизни.

По закону, т.е. по международно-правовым нормам и по конституции каждого государства, оно берет на себя обязательство воздержаться от вмешательства в зону частной жизни граждан. Оно обязано быть гарантом прав, предоставленных индивиду конституцией, и обязано вмешиваться в случаях нарушения этих прав. Укрепление прав человека не происходит за счет кого бы то ни было, поскольку не может быть свободы там, где нарушаются права другого человека. При реализации права все должно быть сбалансировано. Сущность свободы и автономии означает возможность действовать в соответствии со своей собственной волей. Однако свобода, которая необходима в гражданском праве, не является неограниченной. Общеизвестно, что право человека на неприкосновенность частной жизни осуществляется при условии уважения прав других граждан. Они должны быть соблюдены и при осуществлении защиты этого права со стороны государственных органов, в том числе судов.

Итак, право на частную жизнь относится к числу основных и необходимых прав человека. Данное право опирается на нормы международных правовых актов и нормы внутреннего законодательства, Гражданского кодекса и представляет собой совокупность правовых и моральных представлений, имеющих высший гуманитарный смысл. Главное предназначение данного права - защита человеческого достоинства, самостоятельности и свободы.

Эти акты способствуют обогащению правового статуса граждан, подтверждению гарантии их реализуемости, вносят в их регулирование элемент стабильности. Провозглашение, вначале в международно-правовых актах, затем - во внутреннем государственном законодательстве, в Конституции, в Гражданском кодексе, права на неприкосновенность частной жизни обуславливает не только исследования данной проблемы в целях определения их сути и их соотношения со смежными отраслями и правовыми категориями - неприкосновенностью жилища, неприкосновенностью семейной жизни, правом на неприкосновенность личной корреспонденции, а также степени закрытости частной жизни индивида, свойственного ему стремления оградиться, обособиться от других, определить для себя некое пространство, которое было бы неприкосновенно для других. Положение о частной жизни основывается на Конституции и Гражданском кодексе Республики Таджикистан. В этой связи можно утверждать, что право на частную жизнь является средством реализации упомянутого выше конституционного положения в гражданском праве.

Право на частную жизнь не является достижением только отечественной системы права. В международно-правовых документах предусматриваются правила о том, что никто не может подвергаться произвольному и незаконному вмешательству в личную и семейную жизнь граждан, произвольным и незаконным посягательствам на неприкосновенность его

жилища или тайну его корреспонденции и т.д. Каждый человек имеет право на защиту закона от такого вмешательства. В этой связи необходимо усилить внимание правоведов к неприкосновенности частной жизни. Исторически всегда существовала почва вседозволенности публичной власти, неуважения к личности и частной жизни человека. Хотя сегодня многое в общественной жизни и законодательстве изменилось, проблема неприкосновенности частной жизни не решена.

Идея частной жизни в настоящее время приобрела значение одной из фундаментальных идей правоведения, переросла в определенную парадигму, определенную крупную фундаментальную теорию в определенном направлении науки в целях обеспечения человеку достойной жизни.

Частная жизнь имеет различные проявления. Целью гражданско-правового регулирования личных неимущественных прав граждан является предоставления человеку возможности иметь определенную автономию от государства и общества.

Думается, что субъективное право на частную жизнь, как любое иное субъективное гражданское право, должно иметь четкую характеристику всех его правомочий и у правоприминителей должно быть четкое предоставление о его структуре. Право на частную жизнь характеризуется собственными правомочиями, а с другой стороны, включает в себя и иные субъективные права.

Современное законодательство Республики Таджикистан не обеспечивает в полной мере законных прав граждан, что неизбежно сказывается на развитии института частной жизни, что приводит к злоупотреблениям данными правами и ошибкам в деятельности правоохранительных органов. Поиск оптимальной модели взаимоотношений государства и личности представляет собой одну из важнейших проблем гражданско-конституционного регулирования. Бесспорно, право на частную жизнь занимает в данной проблеме центральное место, поскольку степень индивидуальной свободы определяет степень свободы общества в целом и является показателем уровня социального, правового и демократического развития государства.

Литература:

1. Тагайназаров Ш.Т. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных прав граждан. - Душанбе: Дониш, 1990.
2. Малеина М.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. - М., 2001.
3. Красавчикова Л.О. Понятие и система личных неимущественных прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации. - Екатеринбург: Уральск, гос. юрид. акад., 1994.
4. Уоррен, Сэмюэль (Samuel Warren), Брандейс, Луис (Louis Brandeis). The Right to Privacy, 4 Harvard Law Review, pp. 193-220 (1890). Цит. по: Право на неприкосновенность частной жизни / Пер. Дунаев Н., Смирнов С. // www.privacy.hro.org/docs.

МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ СОҲТОРИ КОНСТИТУТСИОНӢ. СОҲТОРИ ДАВЛАТӢ – АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОСНОВ КОНСТИТУЦИОННОГО СТРОЯ. ГОСУДАРСТВЕННОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ГОСУДАРСТВЕННОМ СУВЕРЕНИТЕТЕ

Имомов А.,
профессор кафедры конституционного
права юридического факультета
Таджикского национального
университета
Тел.: +992 918614036

Научный специальность: 12.00.02 – конституционное право, муниципальное право, конституционно-судебный процесс

Аннотация: В статье изложено размышления автора о понятие института государственного суверенитета, содержание и формы ее проявления, о суверенитете государственной власти. Под понятием государственного суверенитета подразумевается верховенство и независимость, суверенные свойства государственной власти, которые соответствуют её политико-правовой сущности и проявляются во внутренней и внешнеполитической её деятельности. Также один из особенностей государственного суверенитета является единство государственной власти, в силу которого ни один другой власть, во внутри и за пределами государства не имеет право претендовать к ее осуществлению. На примере Республики Таджикистан показано стремление к укреплению государственного суверенитета и суверенитета государственной власти, а также имеющие проблемы, содействующие или препятствующие этому явлению.

Ключевые слова: государство, суверенитет, независимость, верховенство, единство, государственный суверенитет, суверенитет государственной власти.

АНДЕШАҲО ОИД БА СОҲИБИХТИЁРИИ ДАВЛАТ

Имомов А.,
профессори кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
Тел.: +992 918614036

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – ҳуқуқи конституционӣ, муҳофизат ва судии конституционӣ, ҳуқуқи муниципалӣ

Фишурда: Дар мақола андешаҳои муаллиф дар хусуси падидаи соҳибхитӣрии давлатӣ, мазмун ва шаклҳои ифодаи он, соҳибхитӣрии ҳокимияти давлатӣ баён ёфтаанд. Дар зери соҳибхитӣрии давлат волоият ва истиклолият, хислатҳои соҳибхитӣронаи ҳокимияти давлатӣ фаҳмида мешавад, ки моҳияти сиёсӣ-ҳуқуқӣ ва шаклҳои муайяни фаъолияти дохилӣ ва хориҷии давлат ифода мекунад. Ҳамчунин яке аз хусусиятҳои соҳибхитӣрии давлат ягонагии ҳокимияти давлатӣ буда, ҳеч як ҳокимияти дигар, дар дохил ва хориҷи давлат ҳуқуқи иддаои амалӣ намудани онро надорад. Дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон кушишҳои бунёд ва устувор гардонидани соҳибхитӣрии давлат ва соҳибхитӣрии ҳокимияти давлатӣ, масоилҳои ба ин омил мусоидаткунанда ва халалдоркунанда таҳлил карда шудаанд.

Калидвожаҳо: давлат, соҳибхитӣрӣ, истиклолият, волоият, ягонагӣ, соҳибхитӣрии давлат, соҳибхитӣрии ҳокимияти давлатӣ.

REFLECTIONS ON STATE SOVEREIGNTY

Imomov A.,

Professor of the Department of constitutional law, faculty of law Tajik national University

Phone: +992 918614036

Scientific specialty: 12.00.02 – constitutional law; constitutional proceedings; municipal law

Abstract: the article presents the author's reflections on the concept of the institution of state sovereignty, the content and forms of its manifestation, and the sovereignty of state power. The concept of state sovereignty refers to the supremacy and independence, the sovereign properties of state power that correspond to its political and legal essence and are manifested in its internal and foreign policy activities. Also, one of the features of state sovereignty is the unity of state power, by virtue of which no other power, within and outside the state, has the right to claim its implementation. The example of the Republic of Tajikistan shows the desire to strengthen state sovereignty and sovereignty of state power, as well as problems that contribute to or hinder this phenomenon.

Keywords: state, sovereignty, independence, supremacy, unity, state sovereignty, sovereignty of the state power.

Исторические даты появления и развития государства имеют прямые связи с некоторыми событиями, обстоятельствами и даже с ролю исторических личностей в осуществлении переустройства жизни нации и

народности. Современная таджикская государственность есть результат эволюционного продвижения таджикского народа к самовыражению и постепенной консолидации вокруг идеи единство культуры, обычаи и традиции, языка, религии, территориальной общности и исторические благоприятствующие обстоятельства. Все они в совокупности, плюс к этому стремлению и тяга к заветной мечте о свободе, национальной независимости и борьба передовых представителей таджикского народа за самостоятельность и обособление, послужили благоприятной почвой создания своей национальной государственности. Таджикистан мононациональное и многонациональное государство, объединяющее представители многих народов, консолидированные вокруг таджикского народа. В Таджикистане таджики являются титульной нацией и государственно образующим субъектом, объединяющим другие народы, исконно проживающие на современной территории республики и связанные общностью судьбы и интересов.

При размышлении исследуемой темы, прежде всего, привлекает внимание две ключевые слова имеющее значение для выяснения её содержания. Речь идет о двух взаимосвязанных понятиях: о государстве и о суверенитете. Дело в том, что настоящие термины имеют объемное, т.е. комплексное содержание, без соответствующего контекста которых трудно однозначно определить. В зависимости от предмета рассуждения в литературе и в конституционно-правовых актах отдельных стран, под понятием государства подразумевается страна, нация, правительство, федерация, штаты, земли, совокупность органов власти, действующие в масштабе определенной территории, внешние границы которых политически и юридически четко очерчены. (Их эквивалентами на таджикском языке являются: мамлакат, кишвар, ҳукумат, сарзамин и др.). Это и другие созвучные с ним некоторые понятия, склоняющиеся как государство, в конкретных случаях употребляются в связи с рассматриваемым предметом.

Каждое государство своим существованием и своей известностью как субъекта международного права обязано суверенитету. Оно как свойство государственной власти самостоятельно и независимо от власти иной осуществлять функции государства внутри страны и за её пределами в международном общении.

В конституционном праве, в основном различают три вида суверенитета: суверенитет национальный, суверенитет государственный и суверенитет народный. Каждому из них, присуще специфическое содержание и соответствующее предназначение. При этом демократические государства один из основ своего конституционного строя провозглашают народный суверенитет, предполагающее реальное народовластие. А, в основе образования суверенного государства лежит

реализация национального суверенитета¹. Цель настоящих размышлений раскрыть содержание и формы осуществления государственного суверенитета.

В юридической литературе вызывает интерес вопрос о государственном суверенитете и её носителе, т.е. кому принадлежит суверенитет: государству или государственной власти. Некоторые ученые полагают, что необходимо исходить из того, что государственный суверенитет имеет два аспекта - внутреннее и внешнее, которым соответствуют её свойства верховенство и независимость. «Верховенство с необходимостью предполагает самостоятельность государственной власти и ее независимость от любой другой власти внутри государства, что в свою очередь возможно лишь при таком положении, когда она единая и единственная». Что носителем верховное свойство государственного суверенитета является государственная власть, носителем независимое свойство государственного суверенитета выступает государство. При этом ими допускается некий раздел между суверенитетом государства и суверенитетом государственной власти. В действительности никакого раздела в носителе государственного суверенитета не существует, так как и при реализации верховенства, и при осуществлении независимости присутствуют как государство, так и государственная власть. Так, согласно вводной части Конституции РТ необходимость обеспечения суверенитета и развития своего государства является, главной целью народовластия в РТ. Что именно государство обеспечивает суверенитет, независимость и территориальную целостность Таджикистана (статья 7).

Содержательное некое различие между верховенством и независимости как формы проявления государственного суверенитета не должно заслонить главное их предназначение имеющее отношение к государству и государственной власти. Потому что реализация государственного суверенитета одинаково характерно для государства и государственной власти, без фундаментальной опоры государства на государственной власти и государственной власти на государство, не может быть рациональное суждение о носителе государственного суверенитета. Именно по этой причине В.С. Шевцов пишет, что «Под государственным суверенитетом понимаются верховенство и независимость, т.е. такие суверенные свойства государственной власти, которые выражают ее политико-правовую сущность и проявляются в соответствующих формах во внутренне и внешнеполитической деятельности государства»² (3. 5). Большинство авторов при характеристике суверенитета государства отмечают, что оно проявляется в трех типичных особенностях: верховенство государственной власти, ее единство и независимость³. При

¹ См.: Имомов А. Сохибхитиёри халқ дар Чумхурии Тоҷикистон (Народный суверенитет в РТ) // Государство и право. 1996. № 1. - С. 43-50; Имомов А. Сохибхитиёри Чумхурии Тоҷикистон (Суверенитет РТ) // Давлат ва ҳуқуқ, Государство и право. 1997. №1. - С. 6-12.

² См. Шевцов В.С. Государственный суверенитет. - С. 5.

³ См.: Дорогин В.А. Суверенитет в советском государственном праве. -М.: 1948. - С. 40-44; 51-55.

этом сходятся во мнение, что государственный суверенитет имеет два основного аспекта внутригосударственного и международно-правового или внутренней и внешней стороны. Отдельные авторы, абсолютизируя подобное разделение, полагают, что функция реализации внутреннего аспекта суверенитета это задача органов государственной власти. А, функция реализации внешнего аспекта суверенитета, это задача государства, как субъекта международного права. На наш взгляд, такое деление несколько искусственный, поскольку государство и органы государственной власти органически взаимосвязаны и соответственно участвуют в реализации внутреннего и внешнего аспекта государственного суверенитета.

Не выдерживают критики и суждения о том, что наука государственного права имеет своей задачей изучение вопроса о суверенитете лишь с точки зрения деятельности государственной власти внутри страны. Что международно-правовой аспект суверенитета науки государственного права касается лишь постольку, поскольку это необходимо для выяснения многогранного проявления суверенитета государственной власти по осуществлению государством своих функций. Такое суждение имеет смысл в отношении суверенитета тоталитарного государства с авторитарным режимом власти. Она никак не увязывается с современным представлением о задаче науки конституционного права по изучению института суверенитета демократического государства. Дело в том, современные конституции, провозглашая свою высшую юридическую силу, объявляя международные правовые акты, признанные государством, составной части национальной правовой системы и примат нормы международных правовых актов определяют задачи науки конституционного права по исследованию конституционно-правовых норм как в аспекте регулирования внутренних, так и внешних проявлений государственного суверенитета (статья 10 Конст. РТ). Настоящие положения конституции означают, что наука конституционного права изучает вопросы суверенитета и с точки зрения деятельности государственной власти по реализации внешне политической функции государства.

В деятельности государства, его органов – представительных, исполнительно-распорядительных, судебных и других находит практическую реализацию суверенные свойства государственной власти. Без соответствующего механизма, т.е. без государства как такового, государственная власть не может быть воплощена в реальность, следовательно, не могут проявить себя и суверенные свойства этой власти. Государственный суверенитет, выражающий такие существенные свойство государственной власти, как ее верховенство и независимость, реализуется посредством деятельности государства, его органов, через его правовую систему. Потому-то равноценны и равнозначны понятия – государственный суверенитет и суверенитет государства. В этой связи прав В.С. Шевцов, который полагает, что внутри данного единства «государственная власть – государство» мы вправе, подвергая научному

анализу сущность суверенитета и механизм его реализации, подчеркнуть первоочередную и непосредственную принадлежность суверенитета государственной власти, и, что суверенитет выражает свойства именно государственной власти (это – сущность первого порядка). И уже затем – свойства государства (сущность второго порядка)¹.

Государственный суверенитет имеет разнообразные формы проявления, которые пронизывают весь уклад политической, экономической, социальной, культурной и правовые основы государства, принципы, цели и задачи общественного строя, основы правового положения человека и гражданина. Определение основных направлений внутренней и внешней политики государства, их реализация находится в прямой связи с государственным суверенитетом.

Конституционно-правовой институт государственный суверенитет как неотъемлемое свойство государства пронизывает всю основу конституционного (государственного) строя. Поэтому она находит непосредственное провозглашение в конституции почти всех государств мира, лишь в конституции отдельных государств отсутствует прямое предписание об этом (напр., Белоруссии, Бельгии, Нидерландов). Однако, независимо от этого и в этих государствах весь уклад государственной жизни строится на базе государственного суверенитета.

Государственный суверенитет получает реальное воплощение в деятельности государства, в его функциях и правах. Они претворяются в жизнь государственной властью, путем реализации его полномочий в различных сферах жизни. Эффективная реализация государственных функций соответствующими механизмами государственной власти, выступает надежная гарантия укрепления государственного суверенитета. В известной мере любой орган государственной власти выступает от имени государства, потому что государственно-властные полномочия, осуществляемые им, в конечном счете, являются составной частью господства власти государства.

В связи с определением суверенитета как реальное свойство государство власти по обеспечению осуществления независимости, самостоятельности и верховенство власти в государстве необходимо обратить внимание к вопросу о полноте или ограниченности суверенитета. Легитимно оформленная государственная власть при осуществлении функции государства вступает самостоятельно и независимо от любой иной власти. Никакой другой власти внутри государства и за ее пределами не имеет право претендовать к ее осуществлению. Юридические основы суверенитета государственной власти связаны с теми основополагающими принципами организации и деятельности государственной власти, провозглашенные на уровне конституции. Прежде всего, в демократическом государстве власть исходить от народа. Так, например, в Таджикистане, согласно статьи 6 Конституции народ является носителем суверенитета и единственным источником государственной власти.

¹ См.: Шевцов В.С. Государственный суверенитет. – С. 7.

Самостоятельность и верховенство государственной власти является действенным, когда она формируется народом свободно и независимо, когда организована и действует в соответствии с подлинной волей и интересом народа. Между тем, провозглашение народного суверенитета ещё не означает ее реализацию в соответствии с ее предназначением, чаще всего фактическая власть осуществляется определенной общественно-политической прослойкой в руках которого сосредоточена государственная власть. Здесь конечно речь не идет о диктаторских режимах господствующего класса, где суверенитет реально осуществляется в соответствующих формах установленной этим классом. В этой связи, верховенство государственной власти в правовом государстве определены законами принятыми государственной властью. Это обстоятельство предохраняет превращение государственной власти в произвол и абсолютной свободы.

В связи с изложенным, следует отметить, что ранее в юридической литературе дискуссировался вопрос не только о неограниченности суверенитета государственной власти, но и об ограничении суверенитета¹. Однако, большинство ученых доказывали ее несостоятельность и отвергали идею об ограничении суверенитета. Преобладающим является мнение о том, что «В принципе суверенитет всегда является полным и исключительным. Суверенитет как важнейшее свойство государственной власти представляет собой качественный признак государства, характеризующий его политико-правовую сущность»².

Государство, прежде всего институт политический, составной элемент политической системы общества, причем основной, объединяющий и консолидирующий начало системы. В то же время государство юридический феномен, который посредством правового регулирования существенно влияет на состояние организации и функционирования других элементов политической системы общества. Особенно в сфере регулирования экономики государство может существенно стимулировать развитию производства, хозяйственной деятельности, предпринимательства и бизнеса или воспрепятствовать этому процессу. Государство выполняет свои задачи посредством своих функции, которые выступают одновременно как способы разрешения тех или иных общественных проблем и как направления деятельности государственных органов и учреждений. Принудительный характер власти государства, его монополия на применение насилия принципиально отличают его от других политических институтов, делают его основой политической системы.

«Государство, пишет М.В. Баглай, как официальный представитель народа в состоянии выражать волю своих граждан, обеспечивать их права и интересы в полном объеме тогда, когда оно является суверенным. ... Как

¹ См.: Лепешкин А.И. Курс Советского государственного права. – С.266-271.

² См.: Большой юридический словарь /Под ред. А.Я.Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. –М.: 1999. – С. 663-664.

важнейшее свойство государственной власти суверенитет является качественным признаком самого государства»¹.

Основными составляющими содержания суверенитета являются верховенство и независимость власти. При этом имеется в виду верховенство государственной власти внутри страны и независимость во внешнеполитической сфере. Верховенство и независимость как суверенные свойства государственной власти выражают её политико-правовую сущность и проявляются в соответствующих формах во внутренней и внешнеполитической деятельности государства. Верховенство состоит в правомочии устанавливать в обществе единый правопорядок, правоспособность государственных органов и общественных объединений, наделять правами и обязанностями должностных лиц и граждан. Оно предполагает самостоятельность государственной власти внутри страны и её независимость от власти любого другого государства. Составляющими свойствами государственного суверенитета, наряду с верховенством и независимостью, многие авторы также считают его единство и самостоятельность.

Верховенство в конституционном праве интерпретируется в основном в двух значениях: как верховенство закона, который означает высшую юридическую силу закона, по сравнению с другими нормативными правовыми актами; территориальное верховенство одно из важных свойств государственного суверенитета и означает невозможность изменения территории государства, обеспечения целостности и неприкосновенности государства². Территориальное верховенство как свойство государства имеет прямую связь с верховенством государственной власти, согласно которому юрисдикция государственной власти распространяется на всю территорию государства. Ни одна часть территории государства, не может состоять самостоятельно и вне сферы влияния государственной власти. Национальные законы распространяются на всю территории государства и обязательны для выполнения всеми субъектами права. Если в силу каких либо договора или международных обязательств на территории государства присутствуют иностранные элементы и находятся вне юрисдикции государство место пребывания (военные контингенты иностранного государства, международных миротворческих сил), условия и сроки пребывания должны быть официально установлено.

Интересным является вопрос о суверенитете союзного (федеративного) государства и его субъектов. При характеристике суверенного свойства государственной власти федерации западных государств, советские ученые указывали на три основные теоретические направления, которые отражали политические и иные интересы правящих элит и их приближенных. Ещё на заре создания первого буржуазного федеративного государства – США, ученые обосновали теорию «делимости суверенитета»,

¹ См.: Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. Учебник для вузов. 7-ое изд. Изд. НОРМА. – М.: 2008. – С.148-153.

² См.: Конституционное право. Энциклопедический словарь. – С. 86.

согласно которой суверенитет в федеративном государстве принадлежит как федерации, так и его членам. Она известна как теория «делимости суверенитета». А, в XIX века, возникла теория, суверенитета государства, в соответствии с которым в союзном государстве суверенитет принадлежит только государствам – членам, а общесоюзная власть не обладает суверенитетом. И, в период развитого капитализма появляется так называемая централистическая теория суверенитета, утверждающий, что суверенитет принадлежит только федерации, а государства – члены суверенитетом не обладают¹. Постсоветский этап развития Российской Федерации тоже идет по пути усиления централистической теории суверенитета, где суверенитет принадлежит централизованной федеративной власти, а субъекты РФ не обладают государственным суверенитетом. Теперь в новой истории России, вопросы национального и государственного суверенитета субъектов федерации, образованные на основе реализации их национального суверенитета, исключительно будут решаться через административно-политической автономии.

Советская теория суверенитета исходила из договорной и конституционно-правовой практики образования и развития Союза ССР, в соответствии с которой суверенитет принадлежит как Союзу ССР, так и союзным республикам – субъектам Союза ССР. Несмотря на все более усиления власти Союза за счет централизации прав субъектов федерации, настоящая федерация в начале 90-х годов прошлого века распалась. Причины распада Союза, некоторые современные ученые и политики видят в несостоятельности или разрушительного характера основных принципов образования Союза ССР, особенно признание суверенитета как Союза ССР, так и союзных республик и в праве добровольном входе и выходе из состава СССР. Эти настроения, скорее результат ностальгии или шовинистического угара, по утраченной великодержавной привилегии. А, объективная оценка причины распада Союза ССР кроется в самой имперской сущности и великодержавных амбиций союзных органов государственной власти, постепенно отходившие от норм Договора об образовании Союза ССР 1922 года.

В юридической литературе полагают, что современному демократическому государству присущи такие функции, как политическая, экономическая, социальная, идеологическая функция. К этому относят также юридические и организационные функции. Настоящие функции пронизывают весь уклад основы конституционного строя государства, деятельность государственной власти направленные на осуществление его сущностных характеристик. В демократическом государстве все сферы жизнеобеспечения основаны и регламентированы правом, законы закрепляют статус государства, устанавливают пределы его компетенции, т.е. все что дозволено, формы деятельности. Четкое соблюдение правовых

¹См.: Советское государственное право /Под. ред. А.И.Лепешкина. Учебник. «Юрид. литература». –М.: 1971. – С. 333-340.

предписаний основанные на демократических принципах способствуют эффективности деятельности государства, его организационных структур направленные, в конечном счете, соблюдению и защиты прав и свобод человека и гражданина. В авторитарных и иных тиранических системах государство постепенно поглощает всю общественную жизнь, человек во всех сферах своей жизни и деятельности переходит в зависимость от государства. Такое государство является самодовлеющим и позволяет себе почти все, что считает необходимым и воля лидера постепенно захлестывает всю право и законность. Конституция и законы переходят к услужению власти, ответственность власти передается в забвении. Все эти обстоятельства имеют отношение к конституционно-правовому институту суверенитета государств и суверенитета государственной власти. Потому что, подлинный суверенитет присущ преуспевающему в реализации своих внутренних и внешних функций государству, обеспечивающий и защищающий права и свободы человека и гражданина.

Приобретение независимости и её укрепление в каждом государстве проходит в специфических условиях. Наиболее благоприятным условием является постепенный мирный путь развития, где все государственные органы, общественные объединения и граждане мобилизуются к созданию основ своего независимого государства, сплоченно стоят на страже своей национальной государственности, готовы к ее укреплению и защите. Однако, на практике не во всех новых государствах идея о суверенитете и независимости и её воплощение в жизнь воспринимается позитивно, найдутся немало деструктивные силы и общественно-политические лидеры которым чужды национальные интересы и стремление к свободе и независимости. Так, называемые, «интернационал патриоты» внутри страны и за её пределами не воспринимают идею о национальной государственности и государственном суверенитете и всячески воспрепятствуют её реализации. А, народ, в своей основной массе, привыкший к безропотному следованию директивам и призывам своих вождей, скорее следуют за ними, немногочисленные реформаторы и демократически настроенные слои, в самом крайнем смысле объявляются «оппозицией» и преступно настроенными элементами. Каждый их шаг и слова во имя создания, укрепления и развития национального государства и защиты его суверенитета заранее обречены на противодействия и провал, а его носители подлежат осуждению и изгнанию. Такой ход развития событий на заре приобретения независимости и создание суверенного государства создает много препятствий на пути ее становления и укрепления.

Накануне провозглашения государственной независимости Таджикистана (1990-1991 гг.), и первые годы самостоятельности общество столкнулся к накалу таких негативных событий, антагонистического противостояния и не восприятия идеи плюрализма, толерантности и общественного согласия, что её преодоление легло тяжким бременем на плечи молодого, ещё не окрепшего государства. Последствия такого

антагонизма стал трагическим, дело дошло до гражданской войны, братоубийства, кровной мести, массовый побег, новая волна эмиграции, на долгие годы продолжение настоящей внутренней войны, унесший более сто тысячи жизни соотечественников и нанесший много экономических, социальных, гуманитарных и моральных бед. Только при посредничестве ООН и другие международные организации, лидеры заинтересованных государств к 1997 г. удалось подписать Мирное соглашение между Правительством Таджикистана и таджикской оппозицией и по истечении два года, в 1999 году были согласованы и реализованы условия настоящего соглашения.

В силу этих обстоятельств мирный период развития РТ, если формально началось с принятием Конституции 1994 года, по существу она совпала с осуществлением условия настоящего Мирного соглашения, т.е. с 2000 года. Конечно, 90 – годы прошлого века не были полностью потеряны, были заложены политические, экономические и юридические основы новой государственности. И, теперь по условиям Мирного соглашения общество постепенно вернулся в нормальный путь развития.

Вопрос об укреплении суверенитета особенно является актуальным для государств, недавно обретавших свою независимость. В учредительных документах о государственной независимости, а затем на уровне конституции провозглашаются ориентиры внутренней и внешней политики государства. Большинство из них в той или иной форме выражают стремление народа к мирной политике государства, уважение суверенитета и независимости других государств, определения своей внешней политики на основе международных норм. Норма об отказе от войны и запрещение пропаганда войны присутствуют в конституциях всех государств мира. А, отдельные из них провозгласили о своем нейтралитете (напр., Австрия, Мальта, Туркменистан, Швейцария и др.).

Вместе с тем, современные государства находятся в составе различных международных организаций, договорных отношениях с заинтересованными государствами, из которых вытекают определенные обязательства. Конституция РТ гласит, что Таджикистан, руководствуясь высшими интересами народа, может входить в содружества и другие международные организации, а также выходить из них, устанавливать связи с зарубежными странами.

В этой связи следует отметить, что в литературе существует суждения о некоторых особенностях государственного суверенитета, о полном суверенитете, ограниченном суверенитете или отсутствия суверенитета. Уровень взаимосвязи государств и народов в условиях глобализации, зависит из ряда обстоятельств, которые неминуемо сопутствуют их жизнедеятельности. Главными из них, на наш взгляд являются:

- современное мироздание полон различными международными, континентальными и региональными организациями, действующие в определенные сферы международной жизни. По мере расширения своей деятельности все больше государств вовлекаются в их деятельность, из

которых вытекает определенные привилегии и обязательства, с последующие за ним ограничения для слабых и неразвитых государств;

- международный миропорядок основывается на определенные принципы и правила, предусмотренные в международно-правовых актах, особенно в области прав и свобод человека и гражданина. Они предусматривают обязательства национальных правительств, т.е. государств соблюдать вытекающие отсюда правила, которые не всегда соответствуют их интересам;

- процесс глобализации все больше государств поглощает в свои запутанные сети, нахождение в которых не для всех государств имеет преимущества;

- экономическая экспансия и освоения внутреннего рынка отсталых государств развитыми государствами, вложения капитала и присвоение прибыли в приоритетные социально-экономические отрасли народного хозяйства неразвитых государств, выхолащивание работы местных хозяйственных объектов, вытеснение предприятий народных промыслов, все это ведет к ущемление прав отсталых государств;

- имеющее место в международных отношениях случаи применения силы, экспансии и попиране национального суверенитета государств избравших независимый путь развития, не входящие в различные военно-политические альянсы и блоки и не разделяющие гегемонистические притязания крупных держав, становится угрозой для суверенного развития государств.

Все это и ряд другие сопутствующие обстоятельства в разной степени интенсивности имеют влияние на независимый путь развития и суверенитета государств. В связи с этим вопрос об ограничении национального суверенитета и самостоятельности государств в международных отношениях, так или иначе, является тревожной. Потому что в ряде международных организаций членство предопределяются обязательствами, связанными с определением основных направлений внутренней и внешней политики государств. Нередко реализация некоторых стратегических программ развития государств, ставится в зависимость от отношения заинтересованных государств и международных финансово-экономических кругов.

Некоторое время назад к такому противодействию в реализации программы энергетической независимости столкнулся наша страна. Дело в том, что ещё в годы Советской власти авторитетные государственные планирующие органы Союза ССР, после тщательных научно-практических обоснований и экспертиз, с учетом опыта строительства подобных высоко плотинных гидроэнергетических сооружений в других странах, утвердили Программу энергообеспечения республик Средней Азии и наряду с другими утвердили плана строительство Рогунской ГЭС. Вскоре на этом жизненно важном народно-хозяйственном объекте развернулась работа, и были реализованы ряд проектные задачи. Однако, с развалом Союза ССР прекратилась работа в этом жизненно важном для Таджикистана объекте,

также прекратилась функционирование кольцевая линия обеспечения электроэнергией республик Средней Азии. В Таджикистане начались месяцы и годы холодных печей и темных ночей.

Официальные российские представители достаточно долго устно заверяли о своем стратегическом партнерстве и желании участвовать в строительстве Рогунской ГЭС. На деле всячески затягивали свое участие и препятствовали желанию некоторых государств (напр., Пакистан), на льготных для Таджикистана условиях участие в финансировании строительства настоящего объекта. Правительство республики, не встретив ни моральной, ни финансовой поддержки своих стратегических союзников, наконец, приступил к продолжению работы на этом для республики жизненно важном объекте. Тут-то начались противодействия к строительству настоящего объекта узбекских властей, постепенно сумевшие склонить некоторые страны и руководство ряда международных экономических и финансовых банков и корпораций, особенно Международный банк развития, Международный валютный фонд, Международный банк реконструкции и развития и другие.

В этих тяжелых условиях, стремление Правительство РТ к выводу страны от жесткого энергетического кризиса, восстановление плановых мощностей действующих энергетических сооружений (Нурек, Кайраккум, Варзоб), с привлечение иностранных инвестиций строительство относительно небольших ГЭС (Сангтуда-1 и Сангтуда-2), начало и завершение главного энергетического объекта страны (Рогун) стали в известной мере судьбоносной целью будущего Таджикистана. За истекшие почти три десятилетия, несмотря на все препятствия, Правительству удалось не только продолжить строительство настоящей гидроэлектростанции, но и позитивно склонить международное общественное мнение в отношении Рогуна, в его сейсмической безопасности, превращение Рогунского водохранилища в стабильный очаг постоянного стока воды Вахшского каскада в народно-хозяйственный нужд и обеспечении пресной воды многих городов и сел регионов республик Средней Азии. С полным вводом Рогунский ГЭС в эксплуатацию Таджикистан не только обеспечить свою энергетическую потребность, но и станет надежным поставщиком излишней электроэнергии в соседние страны. И, самое главное покончить с энергетической зависимостью, что позволить республике стать самостоятельным энергетическим независимым государством. Ввод уже две агрегата Рогунской ГЭС в эксплуатацию положительно изменило отношение международных деловых кругов к ее строительству и эксплуатации. Даже самый взыскательный противник строительство настоящего объекта, руководители Узбекистана, убедившись в её безопасности и гарантии регулирования стока воды и удовлетворения сезонных потребностей соседних государств, в том числе Узбекистан, теперь позитивно относятся к завершению и полного ввода всех мощностей Рогуна. Недалек день, в превращение Рогунской ГЭС с яблоко раздора

соседних государств, в центр тяготения и удовлетворения потребности в запасах воды и электроэнергии многих регионов Центральной Азии.

В начале пути к независимости Таджикистан столкнулся и с другой проблемой, проблемы коммуникационной зависимости. Дело в том, что в годы Советской власти Таджикистан входил в единый народно-хозяйственный план развития Союза ССР и все его социально-экономические связи и потребности находило решение в пределах союзного государства. Поэтому как приграничная республика, имея общие протяженные границы с рядом зарубежных стран, в то же время практически не имел с ними устойчивые трансграничные связи и выхода за пределы республики. Отсутствие надежных земных дорог и речных мостов через приграничные горы и реки и нежелание союзных властей к нормальной торгово-экономической и культурной связи Таджикистана с зарубежными странами, ограничивал его коммуникационные связи и стала другой сложной проблемой выживания. Потому что некоторые соседние республики (бывшие «братские») стали использовать устоявшие дорожные связи как предмет давления и шантажа, дело дошло до закрытия некоторых транспортных линии связи и даже до объявления блокады единственной железнодорожной линии, связывающие Таджикистан с северными странами и проходящие через их территории. Опять же пришлось Таджикистану искать и открывать альтернативные линии коммуникации с такими крупными державами как Иран, Китай и через Афганистан с Индией и Пакистаном. Строительство и ввод в действия транспортного туннеля «Истиклол» («Независимость») соединяющий Центр с северным Таджикистаном. Строительство транспортное шоссе соединяющий республику с восточным соседом – Китайской Народной Республики (автодорожный магистраль Душанбе – Хорог - Кульма – Каракорум). Реконструкции автодорог и строительства мостов приграничных рек с Афганистаном. Все это дала возможность Таджикистану прорвать коммуникационную зависимость и наладить нормальные дорожные связи в стратегических линиях обеспечивающих поток выхода и поступления необходимых товаров для обеспечения нужд и развития народного хозяйства республики.

Все это и ряд другие негативные обстоятельства на заре государственной независимости Таджикистана серьезно препятствовали укреплению национальной государственности и его мирному развитию, достаточно усложнили жизнь и благополучие народа республики. Теперь благодаря неустанной и целенаправленной работы Правительства и Лидера нации, Президента РТ Эмомали Рахмона республика в основном преодолевает эти препятствия и уверенно идет к укреплению своего государственного суверенитета.

Однако, отмеченные явления не прошли бесследно, они породили ряд новые явления уже теперь, и дальше ещё больше влияющие на реализации и укреплении суверенитета Таджикистана. Здесь, на мой взгляд, уместно отметить ряд обстоятельств из этого рода. **Первое**, не контролируемый

отток в основном квалифицированной рабочей силы, в поисках работы и высокой заработной платы достаточной для достойной жизни за рубежом. Настоящая волна начавшийся сразу после объявления независимости Таджикистана, усилившийся в годы гражданской войны и последовавшие за ним социальной незащищенности граждан, годами не только не ослабела, наоборот усиливается. Причем нынешняя трудовая миграция граждан Таджикистана за рубежом, в основном в Россию, Украину и некоторых других стран приобрела новое содержание, речь идет не о людей временно или сезонно оставляющих Родину и вновь возвращающихся. Теперь таджики в просторах место своей миграции устраиваются основательно, строят жилья, ведут своё хозяйство, их дети, заканчивают школы и вузы, приобретают гражданство этих стран. Особенно они больше всего приобретают гражданство РФ, с которым Таджикистан имеет договор о двойном гражданстве. В силу отсутствия или недоступности статистических данных о количестве таджиков имеющих двойное гражданство, трудно точно назвать конкретную цифру, но по неофициальным данным она составляет несколько сот тысячи граждан и их семьи. Потому что, по причине коллизии законодательства РТ с законами государств, место пребывания и жительства таджикских мигрантов, родившиеся там дети становятся гражданами место своего рождения. Представляется, что как не смотри на это гуманитарную проблему, она отныне будет, так или иначе, влиять на ситуацию межгосударственных отношений Таджикистана с настоящими государствами. Естественно она ложиться тяжелым балластом на государственный суверенитет и безопасности Таджикистана.

Второе, не менее тревожная проблема в отношении непрерывного притока рабочей силы и специалистов из Китая в Таджикистан. Постоянно растет их число, обустриваются здесь, занимаются сельским хозяйством, заводят семьи, вступают в брак с таджичками, растет число школ и курсов по изучению китайского языка и письменности. К настоящему времени по неофициальным данным число китайско-таджикских семей составляют уже более четырех тысячи, и наблюдается тенденция постоянного их роста.

Как свидетельствуют практика межгосударственных отношений Китая с зарубежными государствами, по условиям инвестиционных соглашений с заинтересованными государствами китайские граждане приобретают право участия в их реализации и поэтому открывается им доступ в эти страны. Как правило, по завершении одного соглашения они подключаются к реализации следующих договоров. У Китая возможности для продолжения зарубежных социально-экономических связей не ограничены и поэтому приток китайцев в эти страны превращается в непрерывный процесс. С учетом этого обстоятельства Правительству Таджикистана необходимо пора задуматься и принять серьезные меры по разумному регулированию этого процесса. Например, поучительным является практика Венгерской Республики, куда в 80-тые годы прошлого века, по приглашению тогдашнего социалистического правительства,

несколько тысяч китайских граждан были привлечены к работе. В последующие несколько лет их число настолько быстро стало увеличиваться, что целые микрорайоны Будапешта и других городов стали превращаться в своего рода «чайнатауны» (китайских городков), что встревожило государственные власти и в масштабе страны были введены соответствующие ограничения. Опоздание с принятием такого рода мер предосторожности в Таджикистане, имеет опасность сохранения генофонда таджикского народа и среди его обитания. Здесь уже речь не идет только об ограничении суверенитета, а нечто ещё более серьёзное. Представляется, что в своей продолжительной, зачастую трагической истории таджикский народ мало сталкивался с подобной проблемой.

Третье обстоятельство из этого рода, имеющее отношение с суверенитетом и независимости Таджикистана, это расположение крупной военной базы вооруженных сил РФ в Таджикистане. Современные государства имеют негативное отношение к вопросу создания военных баз крупных держав на чужой территории. На этом фоне создание военной базы Вооруженных Сил России в Таджикистане объяснялся нестабильности на территории соседнего Афганистана, опасности проникновения с южных границ разных террористических формирований и присутствие в афганской территории коалиция военных формирований западных стран во главе США. Однако, по истечении времени военно-политическая ситуация в Афганистане и вокруг его теряет остроту. Дело в том, что главные внешние игроки военно-политических интриг в Афганистане меняют свои стратегические позиции. Правительства России уже давно ведет закулисные связи с представителями военно-политической силы Афганистана - «Талибан», а Правительство США, в феврале текущего года (2020 г.) официально объявил о взаимопонимание с руководством Талибана и уже начались частичный вывод американского антитеррористического военного контингента из Афганистана. В начале марта Евронюс сообщил, что в учреждениях ООН рассматривается вопрос о снятии с «Талибан» - обвинение в террористической организации, что является решительным шагом к их легализации и признания. А 7-го марта Президент Афганистана подписал акт о поэтапном освобождении от тюрем многотысячного контингента боевиков этого движения. И, как первый шаг Президент Афганистана распорядился в ближайшие дни освободит одна тысяча сто человек. В этих условиях без вмешательства названных двух главных игроков событий, общественно-политическая и военная ситуация в Афганистане приобретет иной смысл. Практически это означает, что в Афганистане сошлись лицом на лицо две главные общественно-политические и военные силы: легитимное Правительство и руководство «Талибан» и от результата их мирного диалога, взаимопонимание и сотрудничество, зависит перспектива развития этой страны. В этих условиях во имя сохранения и укрепления мира с южным соседом, обеспечения гарантии суверенитета и независимости Таджикистана, необходимо всячески поддерживать и развивать

добрососедские отношения с официальными властями Афганистана. В таких благоприятных условиях будет сохранена доверия и дружба между двумя соседними народами Таджикистана и Афганистана, который послужит укреплению их государственности и занятие достойного места в рядах международного сообщества. Достижение настоящей цели само по себе снимает вопрос о сохранении иностранных военных баз, контингентов и формирований на территории независимых государств.

Четвертое, выше отметили территориальное верховенство как составной элемент суверенитета государственной власти и невозможность изменение территории государства без его согласия¹. Каждое государство с момента приобретения суверенитета заботится об определении своих государственных границ и обеспечении ее безопасности. Конституция РТ предусматривает обязанность государства обеспечить суверенитет, независимость и территориальную целостность Таджикистана. Наше государство с первых дней независимости прилагает усилие в этом направлении и удалось согласовывать и решить имеющиеся приграничные проблемы с соседними государствами – Узбекистан, Афганистан и с Китаем.

Оставшееся в наследство от советской системы, неразрешенный спор между Таджикистаном и Кыргызстаном о государственной принадлежности отдельные приграничные участки, органически связанные с Таджикистаном, вновь стал объектом притязания кыргызских властей. Игнорируя имеющиеся исторические документы и факты, они упорно отстаивают претензии на ряд пограничных участки. Забыв о добрососедских отношениях и толерантности, с позиции силы хотят навязать решение вопроса. В результате на пограничных участках имеющее место в Исфаринском районе часто вспыхивают вооруженные стычки с человеческими жертвами. Искусственно созданный кыргызскими властями Ворухский анклав и сопредельные им территории с десятками тысяча мирных таджикских жителей, лишены безопасной дороги до центра района и области. Видимо перспектива мирного разрешения этого спора вовсе не устраивает кыргызских соседей. Поэтому пора Правительству Таджикистана, обратиться к авторитетным международным миротворческим организациям, за содействием в мирном разрешении этого затянувшегося пограничного кризиса. Иначе, нерешенность этой проблемы может стать серьезной помехой в деле обеспечения государственного суверенитета РТ.

В конечном счете, государственный суверенитет имеет политическую, социально-экономическую, культурную, юридическую и организационную составляющую. Успешное продвижение государства в осуществлении настоящих функций и обеспечения неуклонного повышения уровня

¹ См.: Имомов А. Проблемы государственного суверенитета и территориальной целостности Республики Таджикистан // Академический юридический журнал. 2012. № 1.- С.36-47.

благополучия жизни народа, является главным критерием укрепления государственного суверенитета.

Таким образом, с самого начала политико-правового провозглашения своего государственного суверенитета Таджикистан целенаправленно идет к созданию и укреплению национальной государственности и основ государственного и общественного строя. Приходится Правительству республики преодолевать много объективных и субъективных препятствий на этом пути. Однако, иного пути не дано и долг каждого таджикстанца содействовать уверенному подступу нашей Родины к укреплению суверенитета, территориальной целостности и обеспечению его неприкосновенности.

Литература:

1. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации. Учебник для вузов. 7-ое изд. Изд. НОРМА. - М.: 2008. -С. 148-153.
2. Большой юридический словарь /Под ред. А.Я.Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. -М.: 1999. -С. 663-664.
3. Дорогин В.А. Суверенитет в советском государственном праве. -М.: 1948. -С. 40-44; 51-55.
4. Имомов А. Проблемы государственного суверенитета и территориальной целостности Республики Таджикистан //Академический юридический журнал. 2012. № 1.-С.36-47.
5. Имомов А. Соҳибхитиёрии халқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Народный суверенитет в РТ) //Государство и право. 1996. № 1. -С. 43-50; Имомов А. Соҳибхитиёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Суверенитет РТ) // Давлат ва ҳуқуқ. Государство и право. 1997. №1. -С. 6-12.
6. Конституционное право. Энциклопедический словарь /Отв. ред. С.А.Авакьян. Изд. НОРМА. -М.: 2001. -С.563.
7. Конституционное право. Энциклопедический словарь. -С. 86.
8. Лепешкин А.И. Курс Советского государственного права. -С.266-271.
9. Советское государственное право /Под. ред. А.И.Лепешкина. Учебник. «Юрид. литература». -М.: 1971. -С. 333-340.
10. Шевцов В.С. Государственный суверенитет. Изд. Наука. 1979. -С. 7-14.
11. Юридический энциклопедический словарь /Под ред. А.Я.Сухарев. - М.:»Советская энциклопедия». 1987. -С.459-460.

НАҚШ ВА МАҚОМИ САРДОРИ ДАВЛАТ ДАР ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ АҒҶОНИСТОН

Сулаймонов М.С.,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи
конституционии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х.,
Тел.: +992 904238888
E-mail: Sulaymonzoda.m@gmail.com

Мубариз Шариф Хан.,

магистри курси 2 кафедраи ҳуқуқи
конститутсионии факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон
Тел.: +992 919946052
E-mail: SharifDashtak@yahoo.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.02 – ҳуқуқи конститутсионӣ; муурофияи суди
конститутсионӣ; ҳуқуқи муниципалӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур вобаста ба нақш ва мақоми сардори давлат дар Ҷумҳурии Исломии Ағғонистон таҳлил гардидааст. Ҳангоми баррасии масъала ошкор гардид, ки дар Ағғонистон мақоми Президент дар низоми мақомоти давлатӣ нақши назаррасро ишғол менамояд. Муаллифон хусусиятҳои шакли идоракунии Ҷумҳурии Исломии Ағғонистонро ошкор намуда, амалисозии принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ аз ҷониби Роҳбари давлат мавриди баррасӣ қарор додаанд.

Калидвожаҳо: Президент, ҷумҳурии президентӣ, Сарвазир, Парлумон.

МЕСТО И РОЛЬ ГЛАВЫ ГОСУДАРСТВА В ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ АҒҶАНИСТАН

Сулаймонов М.С.,

доцент кафедры конституционного
права юридического факультета
Таджикского Национального
университета, к.ю.н.,
Тел.: +992 904238888
E-mail: Sulaymonzoda.m@gmail.com

Мубариз Шариф Хан.,
магистр 2-го курса кафедры
конституционного права юридического
факультета
Тел.: +992 919946052
E-mail: SharifDashtak@yahoo.com

Научная специальность: 12.00.02 – конституционное право;
конституционный судебный процесс; муниципальное право

Аннотация: В данной статье анализируется роль и статус главы государства в Исламской Республике Афганистан. В ходе рассмотрения выяснилось, что в Афганистане роль президента играет существенную роль в системе правления. Авторы раскрывают особенности формы правления Исламской Республики Афганистан и рассматривают реализацию принципа разделения властей со стороны главы государства.

Ключевые слова: президент, президентская республика, премьер-министр, парламент.

THE PLACE AND ROLE OF THE HEAD OF STATE IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF AFGHANISTAN

Sulaimonov M.S.,
dosent department of Constitutional Law,
Faculty of Law, Tajik National
University, Candidate of law,
Phone: +992904238888
E-mail: Sulaymonzoda. m@gmail. com

Mubariz Sharif Han.,
2st year master of the department of
constitutional law National University
Phone: +992 919946052
E-mail: SharifDashtak@yahoo.com

Scientific specialty: 12.00.02 – constitutional law; constitutional litigation;
municipal law

Annotation: This article analyzes the role and status of the head of state in the Islamic Republic of Afghanistan. The review revealed that in Afghanistan, the role of the president plays a significant role in the system of government. The authors reveal the particularities of the form of government of the Islamic Republic of Afghanistan and discuss the implementation of the principle of separation of powers by the head of state.

Key words: president, presidential republic, prime minister, parliament.

Вазъи ҳуқуқии сардори давлат ва ҷойи он дар низоми мақомоти давлатӣ дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, ҳануз ҳангоми таҳияи Конститутсияи соли 2004 қабулшуда ба масъалаи сохтор ва ваколатҳои роҳбари давлат диққати асосӣ дода шуда буд. Дар ибтидо, модели ки дар Ҷумҳури вобаста ба масъалаи миллию этникӣ асос ёфта буд, (дар байни мансабҳои президент ва сарвазир асос ёфтааст) дастгирии бештар пайдо намуд¹.

Тахмин карда шуд, ки Президент, ки намояндаи паштунӣ бо роҳи овоздиҳии мустақим интихоб карда мешавад ва Сарвазир аз ҷониби палатаи поёнии Парлумон таъин карда мешавад ва дар ин ҳолат, Сарвазир мустақиман ба Президент ҳисобот намедиҳад. Аз ҷумла, А. Тир, яке аз мушовирони хориҷии Комиссияи конститутсионии Афғонистон ба ин ақида ҷонибдорӣ кард. Вай боварӣ дошт, ки «Бо назардошти бетаҳаммоии афғонҳо ҳукмронии авторитарӣ ва авлодони онҳо нобоварӣ ба қудрати қавӣ, механизми чудошавӣ ваколат ва имконоти васеътарин ва иштироқи қувваҳои гуногуни сиёсӣ бидуни маҳрум кардан мақомоти иҷроия барои гирифтани қарорҳои қафолат медиҳад»².

Ҳамчунин вобаста ба зидди ҳокимияти пурзури президентӣ қоршинос ақида ронда қайд намудааст, ки дар давлати «тарақинаёфта» интиҳоботи мустақим аз ҷониби халқ низ наметавонад ба ин ниҳод боварии халқро пайдо намояд, зеро ки халқ вобаста ба шаффофити интиҳобот дар маҷмуъ эътимод надоранд. Аммо ҳуди қоршинос ҳанӯз дар соли 2003, яъне то қабули Конститутсия навишта буд, ки «кушиши бисере аз қумандонҳои саҳроӣ барои гирифтани мансаби президентӣ метавонанд, новобаста аз натиҷаи ғолиб ё мағлуб гаштани онҳо низоми шакли идоракунии президентиро дасгирӣ намоянд»³.

Дар оянда ақидаи бартариятдошта чунин буд, ки ҳамкориҳои Президент ва Сарвазир ногузир буда, боиси бархӯрду мубориза ва дар натиҷа, ҳокимият ноустувор мегардад. Аз ин рӯ, вобаста шахси таъинкунандаи Президент ба сифати Сарвазир ба тасдиқи парламент ниёз надошта, аммо ҳар лаҳза парламент метавонад вобаста ба изҳори нобоварӣ ба Сарвазир онро ба истеъфо фириштад. Ҳамин тавр, дар як марҳилаи муҳокима чунин модел қабул карда шуд.

Дар натиҷа Конститутсияи соли 2004 низоми ваколатҳои асосӣ дар дасти як шахс, яъне Президент боқӣ монд. Ҷумҳурии Исломии Афғонистон вобаста ба шакли идоракунии бо асосҳои зерин метавон ҷумҳурии президентӣ ном бурд:

1. Президент мустақиман аз ҷониби шаҳрвандон дар асоси принципҳои «озод, умумӣ, пинҳонӣ ва баёни мустақим» - и иродаи шаҳрвандон интихоб карда мешавад (моддаи 61);

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, 1382 (2004) // Рӯзномаи расмӣ № 818, 1382/11/08 (01/28/2004).

² www.semanticscholar.org

³ Ҳамон ҷо

2. Мутобики моддаи 71 Конституцияи Ҳокимияти иҷроия зери назорати Президент мебошад. Мутобики моддаи мазкур “Ҳукумат аз вазирон иборат аст, ки таҳти роҳбарии Президент ӯҳдадорихои худро иҷро мекунанд. Вазиронро Президент таъин карда, барои тасдиқ ба Шӯрои миллӣ « пешниҳод менамояд;

3. Мувозинати салоҳият дар мақомоти олии ҳокимияти иҷроия аз фраксияҳои ҳизбӣ ва ё ҳизби сиёсии дар парлумон вобаста нест;

Дар самти идоракунии давлатӣ Президент ҳуқуқ дорад номзадҳои вазирон, Прокурори генералӣ, роҳбари Бонки марказӣ, Директори Хадамоти амнияти Миллӣ, Роҳбари Салиби сурхи Афғонистон, судяҳои Суди Олӣ барои тасдиқ ба палатаи поёни парлумон пешниҳод намояд. Инчунин, Президент метавонад бе тасдиқи парлумон дигар мақомдорони баландпоя, кормандони мақомоти зиндон, судяҳо ва дигар низомӣёро таъин намояд. Президент самтҳои асосии сиёсати давлатиро (бо розигии парламент) муайян мекунад.

Ба муҳимтарин салоҳияти Президент эълони вазъияти фавқулодда дар саросари кишвар ё қисмҳои алоҳидаи он дохил мешавад (моддаи 143). Аммо дар бораи вазъияти фавқулодда ва тамдиди он дар давомнокӣ зиёда аз 2 моҳ розигии Парлумон гирифта мешавад.

Мувофиқи моддаи 144 - и Сарқонуни кишвар, Президент дар мувофиқа бо роҳбарони ҳарду палатаҳои Парлумон ва Раиси Суди Олӣ метавонад ба Ҳукумат як қатор функцияҳои Маҷлиси миллӣро бо назардошти ҳолати фавқулодда ва маҳдуднамоии баъзе ҳуқуқ ва озодиҳои муайянро вобаста намояд.

Дар аксари кишварҳои ҷаҳон қонунҳоро мақомоти қонунгузорӣ қабул менамояд, Аммо ин қоида дар вазъияти муътадил татбиқ гашта, Сарқонуни Афғонистон воқолатҳои ба ном воғузошавандаи қонунгузорино низ пешбинӣ менамояд¹. Вобаста ба ин, дар вазъияти фавқуллода ба Президент дар самти қонунгузорӣ як қатор воқолатҳоро пешбинӣ намудааст.

Ӯ ҳуқуқ дорад, ки ҷалаҳои навбатиро кушода, ҷаласҳои ғайринавбатии Парлумонро даъват намояд (моддаи 107) , инчунин даъват кардани даъват ва кушодани аласаҳои Лой Ҷиргиро низ амалӣ месозад. Президент, инчунин метавонад ҷаласайи якҷояи ҳарду палатаи парлумон дар ҳолати зарурӣ даъват кунад (моддаи 104). Аз се як ҳиссаи вакилон палатаи болоии парламентаро таъин мекунад (моддаи 84).

Илова ба ин баҳри эътибор пайдо кардан қувваи ҳуқуқии қонунҳо ба Президент ветои қонунгузорӣ дода шудааст. Аммо агар дар муддати 15-рӯз аз ин ҳуқуқаш истифода накунад қонун бе тасдиқи Сардори давлат қувваи ҳуқуқӣ пайдо менамояд. Ветои президентиро низ палатаи поёнии Парлумон бо трафдорӣ 2/3 ҳиссаи вакилон метавонад бартараф намоянд (моддаи 94).

¹ Ниг.: Чиркин В.Е. Сравнительное конституционное право. - С. 430.

Оид ба масъалаҳои муҳимтарин барои давлат, яъне райъпурсӣ президент метавонад дар саросари кишвар даъват карда шавад. Аммо, ба предмети райъпурсӣ ҳақ надорад вобаста ба тағйири Конститутсия масъалагузорӣ намояд (моддаи 65), ин салоҳияти бевоситаи Лой Циргӣ аст. Таклифҳои Президент вобаста ба ин масъала бояд аз ҷониби аксарияти вакилони Парлумон дастгирӣ карда шавад. Ҳамин тавр, принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ Президент наметавонад Парлумонро пеш аз муҳлат пароканда кунад. Ҳарчанд Қонуни асосии давлат вазъи ҳуқуқи сардори давлат ва нақши онро дар соҳаи байналмилалӣ муайян накардааст, аммо дар амалияи давлатдорӣ муайян менамояд, ки у дар ин самт нақши мауайя кунанда ва аҳалкунандаро дорад. Ба баррасии Маҷлиси Миллӣ номзадҳои вазири корҳои хориҷиро пешниҳод намуда, таъини сафирон ва намояндагони ташкилотҳои байналмилалӣ ба души ӯ мебошанд. Супоришҳои мушаххас оид ба омодагӣ ва гузаронидани гуфтушунидҳои медиҳад ва иштироки шахсан ба муҳимтарини онҳо ва имзо шартномаҳои байналмилалӣ, аз ҷумлаи ваколатҳои он мебошанд (моддаи 90).

Ҳамзамон сарвари давлат метавонад ҳамчун фармондеҳони низомии кишвар бо розигии парламент вазъияти ҷангӣ эълон намуда ва нерӯҳои низомиро ба ҳорича фиристад. Президент дорои ваколатҳо дар соҳаи судӣ дорад. Он, тавре ки аллакай гуфта шудааст, таъин судяҳои баланди низомии судӣ бо розигии вакилон, ҳамчунин ҳуқуқ дорад, ки бахшиши ҷазо ва кам кардани муҳлати зиндонро амалӣ созад. Ҳамин тариқ, Президенти Афғонистон дорои ваколатҳои конституционӣ васеъ мебошад. Чи тавре ки таърих нишон медиҳад, ваколатҳои васеи Роҳбари давлат на ҳама вақт ба речаи авторитарӣ оварда мерасонад. Бисёре аз ваколатҳои Сардори давлат дар Ҷумҳурии Исломи Афғонистон бо розигии парламент амалӣ сохта мешаванд. Ё худ тибқи талаботи Қонуни асосии давлат Президент дар назди Парлумон ҳисоботдиҳанда мебошад ва ба Парлумон ваколати «импичмент» дода шудааст (моддаи 69). Аз 1/3 ҳиссаи палатаи поёнии Парлумон ҳуқуқи пешниҳодро барои ба ҷавобгарӣ кашидани Президент дорад ва он бояд аз ҷониби 2/3 ҳиссаи вакилон ҷонибдорӣ карда шавад.

Адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Исломи Афғонистон, 1382 (2004) // Рӯзномаи расмӣ № 818, 1382/11/08 (01/28/2004).

2. Конституционное право зарубежных стран в вопросах и ответах Учебное пособие. Лапшина И.Е. Издательство: Проспект, ТК Велби 2004г. – 272с.

3. Наимов Б. Асосҳои конституционӣ-ҳуқуқи ташкили ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Маводҳои Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи: «Инкишофи падидаи конституционализм дар даврони истиқлолияти Тоҷикистон» // зери таҳрири н.и.ҳ. дотсент Диноршоев А.М. – Душанбе: Голд-принт, 2014. – С. 211-217.

4. Наимов Б.Ф. Низомҳои нави мақомоти ҳокимияти иҷроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Новая система органов исполнительной власти в Республике Таджикистан) // Маҷаллаи илм ва фановарӣ. Издательство ТНУ. Душанбе. (ISSN:2312-3648) 2015. №2(6). – С. 100-105.

5. Сахаров Н.А. Институт президентства в современном мире. - М: Юридическая литература, 1994. – 176 с.

6. Чиркин В.Е. Сравнительное конституционное право. – М., 430 с.

ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНӢ ВА СОҲАҲОИ ҲАМЧАВОР – КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО И СМЕЖНЫЕ ОТРАСЛИ ПРАВА

РАД КАРДАНИ ИСТИРДОД ВА АСОСҲОИ ОН

Шарипов Т.Ш.,

профессори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ
ва муқовимат бо коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, д.и.х.

Тел.: (+992) 905559082

E-mail: law.tnu.tj@gmail.com

Абдуллоев П.С.,

дотсенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокуратури факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.х.

Тел.: (+992) 900555167

E-mail: 1986_parviz.a@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалогия; ҳуқуқи
ичрои ҷазои ҷиноятӣ

Ихтисоси илмӣ: 12.00.09 – муҳофизати ҷиноятӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур рад кардани истирдод ва асосҳои он мавриди таҳлил қарор гирифта, дар асоси он сабабҳои рад кардани истирдод, принципҳои истирдод, санадҳои байналмилалӣ оид ба масъалаи истирдод, фикру ақидаҳои олимони доир ба масоили мазкур дида баромада шудааст.

Ключевые слова: истирдод, рад, асос, ҷиноят, масуният, дахлнопазирӣ, юрисдиксия.

ОТКАЗ В ВЫДАЧЕ И ЕЕ ОСНОВАНИЯ

Шарипов Т.Ш.,

профессор кафедры уголовного права и
противодействие коррупции
юридического факультета Таджикского
национального
университета, д.ю.н.

Тел.: (+992) 905559082

E-mail: law.tnu.tj@gmail.com

Абдуллоев П.С.,

дотсент кафедры судебного право и
прокурорского надзора юридического
факультета

Таджикского национального
университета, к.ю.н.

Тел.: (+992) 900555167

E-mail: 1986_parviz.a@mail.ru

Научная специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология;
уголовноисполнительное право

Научная специальность: 12.00.09 – уголовный процесс

Аннотация: В данной статье анализируется отказ в выдаче и ее основания, а также на его основе рассмотрены причины отказа в выдаче, принципы выдачи, международные документы о выдаче и взгляды ученых по этим проблемам.

Ключевые слова: выдача, отказ, основание, преступление, иммунитет, неприкосновенность, юрисдикция.

REFUSAL TO EXTRADITE PERSONS AND ITS GROUNDS

Sharipov T.Sh.,

professor of the criminal law and
anti-corruption department of the Law
Faculty, Tajik National University, doctor
of law.

Phone: (+992) 905559082

E-mail: law.tnu.tj@gmail.com

Abdulloev P.S.,

dotsent of the Department of Judicial Law
and Prosecutorial Supervision of the Law
Faculty of the Tajik National University
Candidate of law,

Phone: (+992) 900555167

E-mail: 1986_parviz.a@mail.ru

Scientific speciality: 12.00.08 – criminal law and criminology; criminally-
executive law

Scientific specialiti: 12.00.09 – criminal process

Annotation: This article analyzes the refusal in the issue and its grounds, as well as on its basis the reasons for the refusal in the issue, the principles of the issue, the international documents on the issue and the views of scholars on these issues.

Keywords: issuance, denial, justification, crime, immunity, inviolability, jurisdiction.

Тавре ки омӯзиши созишномаҳои байналмилалӣ нишон медиҳад, сабабҳои зиёде барои рад кардани истирдод мавҷуданд. Баъзе аз онҳо ҳатмӣ (императивӣ) ва баъзеи дигар факултативӣ (иловагӣ) дониста мешаванд.

Дар байни асосҳои ҳатмии рад кардани истирдод, принсипи истирдод нашудани шаҳрванди худ амал мекунад. Он бори аввал дар созишномаи байни Фаронса ва Нидерландия дар соли 1736, ки дар он гуфта шуда буд, ки сокинон набояд аз доираи юрисдиксияи судхояшон ҷудо шаванд, мустаҳкам карда шудааст.

Истирдоди шаҳрвандони худ, ки дар таҷрибаи кишварҳои «ҳуқуқи умумӣ» ба қор бурда мешавад, бо риояи анъанавии қонуни домитсилия (мақоли зисти доимӣ) алоқамандии зич дорад, ки барои тобеъ намудани оммаи муҳочирон ба қонунҳои миллӣ истифода мегардад, Мувофиқи ин принсип юрисдиксияро нисбати қасоне, ки дар ҳудуди дигар давлатҳо ҷиноят содир кардаанд, танҳо судҳои онҳо доранд. Дар натиҷа, ҳатто шаҳрванди худ ба давлати хориҷӣ, ки дар ҳудуди он ҷиноят содир шудааст, супурда мешавад. Дар акси ҳол, агар вай дар хориҷа ҷиноят содир карда, ба ватанаш баргардад бе ҷазо монда метавонад.

Аммо, амалияи даҳсолаҳои охир нишон медиҳад, ки даряк қатор самтҳо судҳои ин кишварҳо ба принсипи миллӣ муроҷиат карда, бо ин даъвои амалӣ кардани юрисдиксияи худро берун аз ҳудуд ҷори карданианд. Чунончӣ, Суди олии ИМА дар яке аз парвандаҳо қарор дод, ки «бо муқаррар кардани меъёрҳои рафтор барои шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқи Амрико, Конгресс ҳуқуқ дорад доираи васеи қонунҳои худро берун аз ҳудуди сарҳади Иёлоти Муттаҳидаи Амрико иҷозат диҳад»¹.

Дар м. 6 Конвенсияи аврупоӣ оид ба истирдод пешбинӣ шудааст, ки агар тарафи дархостшуда шаҳрванди худро бо дархости тарафи дархосткунанда истирдод накунад, он метавонад парвандаро ба мақомоти салоҳиятдори худ барои таъқиби ҷиноятӣ супорад, ва агар зарур бошад, ба охири дар бораи натиҷаи дархосташ хабар диҳад.

Дуруст аст, ки бо муқаррароти ин модда розӣ шудан душвор аст, ки мувофиқи он шаҳрвандӣ «дар вақти тасмим дар бораи истирдод муайян карда мешавад.» Андешаи С. Веди дар ин маврид дуруст аст, ки тасдиқ мекунад: «хориҷ кардани шаҳрванди худ аз амали шартнома набояд нисбати онҳое, ки шаҳрвандиро бо роҳи натурализатсия ё бо роҳи никоҳ ё

¹ Бойцов А. И. Выдача преступников. СПб., 2004. С. 474—496.

бо тарзи дигар пас аз содир кардани ҳаракате, ки барои он истирдод дархост шудааст, гирифтаанд»¹.

Эътирози боз ҳам шадид ин аст, ки агар шахси талабшуда ба сифати шахрванди тарафи дархостшуда дар тӯли лаҳзаи қарор то лаҳзаи банакшагирифташуда супоридан эътироф шуда бошад, охири инчунин ҳуқуқи рад кардани истирдоди шахрвандиашро метавонад истифода барад.

Душвориҳои муайянеро ба давлати саввум, ки ба зарурати қабули қарор дар бораи истирдоди шахсе, ки дорои уҳдадорихои ҳуқуқӣ - ҷиноятӣ дар назди ду давлатро дорад ба миён меорад.

Масалан, агар шахси шахрвандии Украина ва Руссияро дошта ҷиноят содир кунад ё пас аз содир кардани он дар Литва пинҳон шавад, дархости кадоме оид ба истирдоди ӯ бояд қонун карда шавад ва чӣ гуна бояд масъалаи ҷимояи дипломатии ин шахс дар ҷараёни муҳофизат дар суди Литва ҳал карда шавад ва инчунин ба кадоме аз ин давлатҳо мумкин аст онро барои иҷрои ҳукм супоранд? Дар ниҳояти қор, ҳар кадоме аз онҳо (хоҳ Руссия ва хоҳ Украина) ҳуқуқ доранд, ки шахрвандии худро бо ҷимояи дахлдор таъмин кунанд ё истирдоди ӯро талаб кунанд ва инчунин бо баҳонаи он, ки ин шахс шахрвандии худро дорад, аз ҷониби дигар эътироз кардани ин ҳуқуқро аз ҷониби дигар талаб кунанд, дар ҳоле ки давлати сеюм (Литва) наметавонад бо он далел бигӯяд, ки ӯ воқеан шахрванди як давлат аст, аммо наметавонад ба дурустии шахрвандии дигараш баҳс кунад.

Баҳсиҳои юрисдиксионии марбут ба шахрвандии дугона метавонанд ду навъ бошанд: аз як тараф, он наметавонад предмети баҳс дар бораи бипатрид дар байни давлатҳо бошад, ки ҳар яке аз онҳо ӯро шахрванди худ мешуморанд ва аз ҷониби дигар давлати сеюм маҷбур мешавад қарор қабул кунанд, ки ба шахрвандӣ кадоме аз онҳо афзалият диҳад.

Ҳангоми ҳалли масъалаи аввал дар ҳуқуқи байналмилалӣ ду равиш истифода мешавад.

Мувофиқи принсипи баробарӣ, ҳарду шахрвадиҳои шахс аҳамияти баробар доранд ва ҳеч яке аз ҷонибҳои манфиатдор барои қонун кардани даъвои худ бар асоси шахрвандии ҷунин шахс, ки ба тарафи дигар муҷрибат кардааст, наметавонанд умед банданд.

Принсипи шахрвандии самаранок ба шафофияти бештари муносибати воқеии шахс бо яке аз давлатҳо асос ёфтааст, ки ченақҳои он ҷунинанд: а) доимӣ ё одатан истиқомат кардани шахс дар ҳудуди ин давлат; б) истиқомати шахси қаблан дар яке аз давлатҳо буда, агар ҳоло ҳозир вай дар давлати сеюм доимо истиқомат кунад; в) хидмати давлатӣ ё ҳарбӣ, макони ба амал баровардани татбиқи ҳуқуқҳои сиёсӣ, забон, муҷрибати қаблӣ ба ин давлат бо дархости дар бораи ёрии ҷимояи дипломатӣ, доштани молу мулки ғайриманқул.

Қоидаи умумӣ, ки муносибатро ба бипатридаҳои давлат сеюм муқаррар кунад нест. Як қатор мавқеъҳо оид ба масъалаи дар хусуси он ки

¹ Валеев Р.М. Выдача преступников в современном международном праве (некоторые вопросы теории и практики). Казань, 1976. С. 56.

дар чунин мавридҳо бояд чӣ бартарӣ дошта бошад мавҷуданд: а) шахрвандӣ, ки баъдтар гирифта шудааст; ё, баръакс, пештар; б) шахрвандӣ бо интихоби шахси манфиатдор; в) шахрвандии давлат, ки қонуни он ба қонуни давлати сеюм наздиктар аст; г) шахрвандии самаранок, яъне шахрвандии давлате, ки одатан дар он истиқомат мекунад ё бо он зич алоқаманд аст¹.

Агар ба ҷинойтҳои байналмилалӣ дуруст муносибат кунем, ба масъалаи алоқаи Санъат дахл кардан душвор аст. 61 Конститутсияи Федератсияи Руссия истирдоди шахрвандони Руссияро манъ мекунад ва қисми 1 моддаи мазкур 89-и Оинномаи Рум, ки аз давлатҳо талаб карда мешавад, ки ҳама гуна дархостҳоро дар бораи ҳабс ва ба шахси дигар супурдани шахс ба суд иҷро кунад ва барои рад кардани ин интиқол ягон асос пешниҳод намекунад.

Принсипи истирдод накардани шахсоне, ки аз рӯи аломатӣ таъкиб таъкиб кашида шудаанд. Додани паноҳгоҳ ба шахсе, ки нисбат ба ӯ дархости истирдод ворид шудааст, бинобар имкони таъкиб дар давлати дархосткунанда аз рӯи аломати наҷод, дин, шахрвандӣ, миллат, узвият ба гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ ё ақидаи сиёсӣ ҳамчун ҳолат монеъаи истирдод (м. 479 КМҚ ҚТ) ба маънои маҳдуд ҳамчун принсипи истирдод накардани ҷинойткорони сиёсӣ шинохта шудааст. Охири аз ҳуқуқи паноҳҷӯӣ истифода мебаранд, ки он яке аз муҳимтарин ҳуқуқҳои озодии шахс мебошад.

Ҳуқуқи паноҳгоҳ – ин ҳуқуқи давлати соҳибхитӣ аст, ки дар қонунҳои худ эълон карда ва ба шахсони дар дигар давлатҳо таъкибшуда имконият медиҳад, ки бидуни таъкиби ҷинойтӣ дар ҳудуди худ зиндагӣ кунанд.

Дар қонунҳои муосири байналмилалӣ танҳо ҳуқуқи паноҳгоҳи ҳудудӣ эътироф карда мешавад. Паноҳгоҳи ҳудудӣ ин ба давлат додани ҳуқуқи дохилшавӣ ва истиқомати бехатар дар ҳудуди он ба шахрвандони хориҷӣ, ки дар ватани худ ё дар дигар кишварҳо таъкиб карда мешаванд, иборат аст.

Ҳуқуқ ба паноҳгоҳ дар Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон соли 1948 дохил карда шудааст, дар м. 14 он гуфта мешавад: 1) ҳар як инсон ҳуқуқ дорад, ки аз таъкибот дар дигар кишварҳо паноҳгоҳ ҷӯяд ва аз ин паноҳгоҳ истифода намояд; 2) дар мавриде, ки таъкибот воқеан дар асоси ҷинойти ғайрисиёсӣ ё кирдори муҳолифи мақсад ва принсипҳои Созмони Милали Муттаҳид бошад, аз ин ҳуқуқ истифода намудан мумкин нест.

Ҳуқуқ ба паноҳгоҳ метавонад ба ҳар шахс дода шавад, ба истиснои он шахсоне, ки ҷинойти байналмилалӣ (ба муқобили сулҳ ва амнияти инсоният) ё ҷинойтҳои оддӣ (ҷинойтҳои умумӣ) содир кардаанд, яъне он асосан ҳамчун ҳуқуқи паноҳгоҳи сиёсӣ баромад мекунад.

¹ Курс меѓународного права : В 7 т. Т. 3. М., 1990. С. 80-81.

Тачрибаи ҳамкорӣ дар соҳаи муҳофизати ҳақуқи инсон нишон медиҳад, ки аксар вақт шахси аз адолати судӣ пинҳон шаванда, ки гуноҳи ӯ бебаҳс исбот карда шудааст, худро ҳамчун қурбони таъқиботи сиёсӣ вонамуд мекунад, зеро меҳнат, ки Конвенсияи Аврупоӣ оид ба истирдод таъқибро аз рӯи анғезаҳои сиёсӣ манъ мекунад ва ин меъёр то ҳол аз ҷониби қасе мавриди баҳс қарор нагирифтааст. Он аксар вақт аз ҷониби айбдоршавандагон барои саркашӣ аз ҷавобгарӣ барои ҷиноятҳои оддӣ истифода мешавад. Муҳим он аст, ки дар ҳар як марид ҳангоми амали намудани муқаррароти ин конвенсия бояд бодикқат муносибат кард.

Дар м. 3 Конвенсияи Аврупоӣ оид ба истирдод омадааст, ки истирдод ба амал бароварда намешавад «агар ҷинояте, ки нисбати он дархот карда мешавад, тарафи дархостшуда ҷинояти сиёсӣ ё ҷинояти марбут ба ҷинояти сиёсӣ ҳисобида шавад».

Мувофиқи м. 1 Протоколи иловагӣ (1975) ба Конвенсияи Аврупоӣ оид ба истирдод ҷиноятҳои зеринро сиёсӣ намеҳисобад:

а) ҷиноятҳо ба муқобили инсоният, ки дар Конвенсияи оид ба генотсид с. 1948 нишон дода шудаанд; б) вайронкуниҳои дар м. 50 I Муоҳидаи Женева с. 1949, м. 5 II Муоҳидаи Женева с. 1949, м. 130 III Муоҳидаи Женева с. 1949 ва м. 147 Муоҳидаи Женева с. 1949; в) ҳама гуна вайронкунии шабеҳи қонунҳои ҷанг, ки ҳангоми эътибор пайдо кардани Протоколи мазкур ва одатҳои ҷангӣ дар он замон мавҷудбуда дар муқаррароти дар боло зикршудаи Муоҳидаҳои Женева с. 1949 пешбинӣ нашудаанд.

Аммо, дар ин рӯйхат ҷой барои ҷиноятҳои хусусияти байналмилалӣ пайдо нашудааст. Аз ин рӯ, ҳангоми тасвиби Конвенсияи Аврупоӣ оид ба истирдод, ҷониби Руссия бо назардошти он ки қонунгузори он мафҳуми «ҷиноятҳои сиёсӣ»-ро надорад, изҳор намуд, ки муқаррароти м. 1 Протоколи иловагӣ ба ин Конвенсия номгӯи кирдорҳои, ки «ҷиноятҳои дорои хусусияти сиёсӣ нестанд» пурра ба назар намегира. Дар асоси фаҳмиш, ки муқаррароти м. 3 Конвенсия бояд тавре татбиқ карда шавад, ки ногузори ҷавобгарӣ барои содир кардани ҷиноятҳои ба доираи он дохилшударо таъмин кунад, Руссия изҳор дошт, ки дар баробари кирдорҳои дар Протоколи мазкур пешбинишуда, дар ҳама ҳолатҳои, ки қарор дар бораи истирдод барраси карда мешавад, дар он ҳамчун «ҷинояти сиёсӣ» «ё» ҷиноятҳои марбут ба ҷиноятҳои сиёсӣ кирдорҳои зерин ҳисобида намешаванд:

а) ҷиноятҳо ба муқобили инсоният, ки дар м. 2 ва 3 Конвенсияи оид ба генотсид с. 1948 ва Конвенсияи оид ба апартеид с. 1973, инчунин м. 1 ва 4 Конвенсияи зидди шиканҷа с. 1984 пешбинӣ шудаанд;

б) ҷиноятҳои дар м. 50 I Муоҳидаи Женева с. 1949, м. 51 II Муоҳидаи Женева с. 1949, м. 130 III Муоҳидаи Женева с. 1949, м. 147 IV Муоҳидаи Женева с. 1949, инчунин м. 85 I Протоколи иловагӣ ва м. 1 ва 4 II Протоколи иловагӣ ба Муоҳидаҳои Женева с. 1949 пешбинӣ шудаанд;

в) ҳуқуқвайронкуниҳое, ки дар Конвенсия оид ба ғасби киштиҳои ҳавой с. 1970, инчунин Конвенсия оид ба амнияти авиатсияи граждани с. 1971 ва Протоколи иловагӣ дар бораи мубориза ба зидди амалҳои ғайриқонунии зӯроварӣ дар фудгоҳое, ки ба авиатсияи байналмилалии граждани хизмат мерасонанд (с. 1988) ба он аз пешбинӣ шудаанд;

г) ҷиноятҳое, ки дар Конвенсия дар бораи шахсоне, ки аз муҳофизати байналмилалии истифода мебаранд с. 1973 пешбинӣ шудаанд;

д) ҷиноятҳое, ки дар Конвенсия оид ба ғасби гаравгон с.1979 пешбинӣ шудаанд;

е) ҳуқуқвайронкуниҳое, ки дар Конвенсия дар бораи ҳимояи физикии маводи ядрой с.1980 пешбини шудаанд;

ж) ҳуқуқвайронкуниҳое, ки дар Конвенсия дар бораи мубориза ба муқобили гардиши ғайриқонунии маводи нашъаовар ва психотропӣ (с.1988) пешбини шудаанд;

з) дигар ҷиноятҳои мушобех, ки дар шартномаҳои байналмилалии бисёрҷониба пешбинӣ шудаанд, ки Федератсияи Руссия иштирокчии онҳо мебошад.

Нораво будани истирдод бо назардошти принсипи «non bis in idem». Ба маънои моддӣ-ҳуқуқӣ, ин принсип имконнопазирии ҷавобгарии ҷиноятии дукартарао барои ҳамон як ҷиноят дорад.

Раво будани танҳо яккаратаи ҷавобгарӣ барои ҳамон ҷиноят яке аз принсипҳои бунёдии иникоскунандаи адолати ҳуқуқии ҷиноятӣ мебошад, ки тамоми принсипҳои дигари онро “ҷамъ” карда ва бо ин сифат як навъ принсипи умумии ҳуқуқи ҷиноятӣ мебошад¹. Аз як тараф, ҳар як принсипи ҳуқуқ ҳамчун ченаки адолат хизмат карда, ҷонибҳои алоҳидаи онро то он ҳадде, ки фаъолияти қонунбарориро дар самти муайяншудаи иҷтимоӣ роҳнамоӣ мекунад, ифода менамояд ва аз тарафи дигар, маҳз принсипи адолат таъсири тасҳеҳиро ба дигар принсипҳои дар раванди фаъолияти ҳуқуқтатбиқкуни таъмин намуда, бо ин имконият намедиханд то қонуният ба формализм, гуманизм - дар бахшоиш ва бемасъулият ва ғайра табдил гарданд².

Конвенсияи аврупоӣ оид ба истирдод, аз як тараф, истирдодро ба таври императивӣ истисно мекунад, агар мақомоти салоҳиятдори тарафи дархостшуда оид ба шахсе, ки вобаста ба ҷиноят ё ҷиноятҳое, ки барои супурдани он дархост шудааст, қарори ниҳой қабул карда бошад ва аз тарафи дигар, имконияти рад кардани истирдодро танҳо иҷозат медиҳад, агар мақомоти номбаршуда дар бораи оғоз ё қатъ кардани таъқиби ҷиноятӣ нисбат ба ҳамон ҷиноят ё ҷиноятҳо қарор қабул карда бошанд.

Дар Протоколи иловагӣ ба Конвенсияи аврупоӣ и оид ба истирдод пешбинӣ шудааст, ки супурдани шахсе, ки дар парвандаи ӯ қарори ниҳойи

¹ Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. Том 1. Общая. М.: Юридическая литература, 2004 г. С. 60—61.

² Звечаровский И. Э. Современное уголовное право России: понятие, принципы, политика. СПб., 2001. С. 68.

суд дар давлати сеюми узви Конвенсия дар робита бо ҷиноят ё ҷиноятҳое, ки барои он супурдан дархост шудааст, иҷро карда намешавад:

а) агар бо қарори суди зикршуда ӯро аз ҷавобгарӣ озод кунад;

б) агар мӯҳлати маҳрум сохтан аз озодӣ ё дигар ҷазои нисбат ба ӯ бароварда шуда пурра татбиқ шуда бошад ё нисбати қисми татбиқнашуда мавзӯи бахшиши ҷазо ё авф бошад.

Рад кардани истирдод дар робита бо санади авф. Аз нуқтаи назари қонуни ҷиноятӣ авф - санади мақомот олии ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки қонунро дар бораи ҷинояткорӣ ва ҷазо додани кирдорҳои муайян бекор намекунад ё тағйир надихад, ҳамзамон қонуни ва асоснок будани ҳуқумҳои айбдоркунандаи мушаххасро зери шубҳа қарор надода пурра ё қисман аз гаронии ҳуқуқи ҷиноятӣ озодкардани категорияи муайяни шахсони номуайяно пешбинӣ менамояд.

Хусусияти татбиқи санади авф дар марҳилаи пеш аз муурофияи ҷиноятӣ аз он иборат аст, ки озодкунӣ аз ҷазо то муурофияи судӣ маънои онро дорад, ки шахс дар содир кардани ҷиноят бидуни маҳкум кардани ӯ аз ҷониби гунаҳкор доништа мешавад. Ҳамин тавр, чунин тартиби қатъ кардани парвандаҳои ҷиноятӣ бо асосҳои сафеднашудан, ки имконияти эътирофи ғайрисудии гунаҳкор будани шахсро иҷозат медиҳад ба принсипи эҳтимолияти бегуноҳи муҳолифат намекунад. Агар дар ҷараёни муурофия асосҳои қатъи парвандаи ҷиноятӣ ва (ё) таъқиби ҷиноятии марбут ба санади авф ошкор карда шавад, суд баррасии парвандаи ҷиноятиро ба таври муқаррарӣ идома медиҳад, то моҳиятан ҳал намудан ва баровардани ҳукми абдоркунӣ бо озод кардани маҳкумшуда аз ҷазо идома медиҳад.

Ҳукми зикргардида худ бо худ ҳамчун асоси мустақим барои раддиҳои истирдоди маҳкумшуда хизмат мекунад. Ҳамин тариқ, ҳолатҳои авф аҳамияти мустақилро ҳамчун монеа барои истирдод танҳо вақте медиҳанд, ки он дар марҳилаи пеш аз судӣ татбиқ карда шавад. Аз ин рӯ, Протоколи дуввум ба Конвенсияи аврупоӣ оид ба истирдод зарурияти илова кардани онро бо муқаррароти алоҳида зарур шуморидааст, ки мувофиқи он истирдод дар мавриди ҷинояте, ки нисбати он дар давлати дархостшуда авф эълон шудааст, анҷом дода мешавад.

Рад кардани истирдод дар асоси гузаштани мӯҳлати мурур. Мӯҳлати мурур ҷавобгарии ҷиноятӣ мӯҳлат дар қонун муайян карда шудае доништа мешавад, ки пас аз гузашти он шахси ҷиноят содир карда аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ё аз адои ҷазо озод карда мешавад, агар ҳукми айбдоркунандаи суд ба иҷро расонида нашуда бошад.

Дар Шартномаи намунавӣ оид ба истирдод (б «е», м.3) ва пас аз он дар КМЧ ҚТ(м. 479), гузаштани мӯҳлати мурур, ҳамчун як сабаби мустақили монеаи истирдод оварда шудааст. Эҳтимол, ин бо он вобаста бошад, ки ба истиснои аз қоидаҳои муқарраршудаи умум, ки мувофиқи онҳо озод кардан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ танҳо пас аз оғози парвандаи ҷиноятӣ қобили қабул аст, гузаштани мӯҳлати мурури таъқиби ҷиноятӣ, на чун

алтернатива ба таъқиби ҷиноят ба сифати асос барои рад кардани оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ хизмат мекунад.

Рад кардани истирдоди шахсони дорои масуният. Волоияти ҳудудии давлат бардоштани як қатор қоидаҳои муайяно аз доираи амали қонунгузори ҷиноятӣ нисбати ба гурӯҳи муайяни хориҷиён дар тамоми ҳудуди давлат ва дар баъзе аз минтақаҳои он истисно намекунад. Чунин розигии давлат метавонад дар қонунҳои худ ё дар шартномаҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи он нишон дода шавад. Аз ин нуқтаи назар, ҳамаи шахрвандони хориҷиро метавон ба се гурӯҳ тақсим кард:

1) агентҳои дипломатӣ ва шахсони ба онҳо монанде, ки истифодабарандаи масунияти дипломатӣ аз юрисдиксияи ҷиноятии давлати қабулқунанда мебошанд, яъне берун аз доираи салоҳияти суди маҳалл аз рӯи тамоми намудҳои ҷиноятҳо, новобаста аз он, ки онҳо ҳангоми иҷрои вазифаи хизматӣ ё ҳамчун шахси хусусӣ ҳаракат кадаанд;

2) шахсоне, ки истифодабарандаи масунияти хизматӣ мебошанд, яъне аз юрисдиксияи давлати қабулқунанда вобаста ба ҳаракатҳое, ки ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматӣ содир кардаанд, озоданд ;

3) хориҷиён, гарчанде ки ҳеҷ гуна масуният ва имтиёзҳоро ба он маъное, ки категорияҳои шахсони дар боло нишон додашуда бархурдоранд мавсуф надоранд, аммо ба ҳар ҳол, қисман, яъне дар мавридҳои маҳдуд ва бо ҷой доштани шароити муайян, дар асоси таҷрибаи муқарраршудаи байналмилалӣ ё шартномаҳои дучониба аз юрисдиксияи ҳуқуқии ҷиноятии маҳаллӣ озод карда мешавад.

Масунияти дипломатӣ маҷмӯи ҳуқуқҳо ва имтиёзҳоест, ки ба намояндагҳои дипломатии давлатҳои хориҷӣ ва кормандони онҳо дода шудаанд, ва дар баробари дигар масуниятӣ онҳоро нисбат ба юрисдиксияи давлати қабулқунанда тавсиф мекунанд.

Конвенсия оид ба муносибатҳои дипломатӣ с. 1961 ду намуди масуниятро пешбинӣ мекунад: масунияти намояндагии дипломатӣ, ки масуниятӣ биноҳо, воситаҳои нақлиёт, ҳуҷжатҳо, бойгонӣ, мукотибаи расмӣ, почтаи дипломат махсус ҷудо карда шуда (м. 22-27) ва масунияти агенти дипломатӣ, аз ҷумла масунияти шахсии дорандаи онҳо (роҳ надодан ба дастгир кардан ё ҳабс дар ҳама гуна шакл), инчунин мавҷуд набудани салоҳияти суди маҳаллии аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ (м. 29-30).

Шахсоне, ки истифодабарандаи масунияти дипломатӣ аз юрисдиксияи ҷиноятии давлати қабулқунанда мебошанд, яъне берун аз доираи салоҳияти суди маҳал аз рӯи тамоми намудҳои ҷиноятҳо, новобаста аз он, ки онҳо ҳангоми иҷрои вазифаи хизматӣ ё ҳамчун шахси хусусӣ ҳаракат кадаанд, инҳо эътироф карда мешаванд:

- шахсони мансабдори созмонҳои байналмилалӣ (масалан, Котиби Генералии СММ ва ҳамаи ёварони ӯ, Котиби генералӣ, муовини ӯ ва намояндагони доимии аъзои Шӯрои Аврупо, судяҳо, айбдорқунандаҳо ва котибони трибуналҳои байналмилалӣ, инчунин оилаҳо ва кӯдакони ноболиғи онҳо);

- роҳбарон ва аъзои ҳайати дипломатӣ ва ҳайати маъмурӣ-техникии намояндагӣҳои давлатҳо, муассисаҳо дар назди қароргоҳ ё шуъбаҳои созмонҳои байналмилалӣ дорои хусусияти универсалӣ (аз ҷумла СММ, муассисаҳои махсусгардонидашуда он, МАГАТЭ ва ҳама гуна созмони мушобех, ки ҳайати аъзо ва масъулияти онҳо хусусияти васеи байналмилалиро доро мебошад), инчунин аъзоёни оилаҳои онҳо, ки бо онҳо зиндагӣ мекунанд;

- роҳбарони ҳайатҳо, дигар вакилон, аъзои ҳайати дипломатӣ ва ҳайати маъмурӣ-техникии ҳайатҳои таҳти роҳбарикунандаи давлатҳо аз номи худ дар қори мақомоти созмонҳои байналмилалӣ ё конференсияи давлатҳои, ки ин созмон ё таҳти роҳбарии он даъват кардааст, иштирок кунанд, инчунин аъзои оилаи онҳоро ҳамроҳӣ кунанд;

- роҳбарон ва аъзои ҳукуматҳо, парлумонҳо ва дигар шахсони мансабдори воломақоми давлатҳои хориҷӣ, аъзои ҳайатҳои парлумонӣ ва ҳукуматӣ, қормандони ҳайатҳои давлатҳои хориҷӣ (дар асоси ҳамдигарфаҳмӣ), ки барои иштирок дар гуфтушунидҳои байнидавлатӣ, қонфронсҳо ва мулоқотҳои байналмилалӣ ё бо дигар супоришҳои расмӣ омадаанд, инчунин аъзои оилаи шахсони номбаршуда;

- роҳбарони намояндагӣҳо ва аъзои ҳайати дипломатӣ (сафирони фавқулодда ва мухтор, намояндаи дипломатӣ, мушовирон, намояндагони савдо ва муовинони онҳо, атташаҳои ҳарбӣ, ҳарбӣ-бахрӣ ва ҳарбӣ-ҳавоӣ ва ёварони онҳо, қотибони яқум, дуом ва сеюм, қотибони бойгонӣ), инчунин аъзои оилаҳои ин шахсон (зану шавҳар, кӯдакони ноболиғ, қалонсолон, вале духтарони бешавҳар ва баъзан падару модари пиронсол);

- аъзои ҳайати маъмурӣ - техникий намояндагӣҳои дипломатӣ (референтҳо, тарҷумонҳо, қотибони техникӣ, стенографҳо, криптографҳо, шахсоне, ки ба марказҳои алоқа хидмат мерасонанд ва ғайра), ки аз рӯи мавқеи мансабии худ аз ҳайати дипломатӣ фарқ мекунанд, аммо дар амал бо шарофати ҳуқуқи дипломатии муосир мақоми онҳо масуниятро пайдо карда истодааст, инчунин аъзои оилаҳои онҳо, ки бо онҳо зиндагӣ мекунанд;

- шахсони мансабдори болоии созмонҳои иқтисодии байнидавлатӣ, ки дар самтҳои алоҳидаи ҳамкорӣ фаъолият мекунанд ва намояндагони давлатҳо дар мақомоти асосии намояндагии ҷунин созмонҳо.

Масунияти хизматӣ - озод будан аз юрисдиксияи давлати қабулкунанда вобаста ба ҳаракатҳои, ки қангоми иҷрои вазифаҳои хизматӣ содир кардаанд. Дорандагони ҷунин масуният:

- аъзои ҳайати дипломатӣ, инчунин роҳбарони ҳайатҳо ё ҳама гуна дигар вакилоне, ки аз номи давлат дар қори созмонҳои дахлдори байналмилалӣ иштирок мекунанд, аз ҷумлаи шаҳрвандони давлати бошиш ва шахсони доимӣ дар он зиндаги кунанда;

- дипломатҳои собиқ, ки одатан бо сабаби қатъ гардидани функцияи худ дар лаҳзае, ки ӯ худуди давлати қабулшуда тарк мекунад ё пас аз гузаштани мӯҳлати муносиб масуниятро аз даст додааст барои онро иҷро

кардан, аммо нигоҳ доштани онро нисбат бо ҳаракатҳои хангоми иҷроӣ вазифаҳои намояндаи миссия, роҳбар ё аъзои ҳайат нигоҳ доштани онро идома медиҳанд;

- шахсони мансабдори созмонҳои байналмилалӣ, ба монанди ҳайати айбдоркунандагон ва котибони трибуналҳои байналмилалӣ, шахсони мансабдори Шӯрои Аврупо, ки барои гуфтаҳо ё навишташон ҷавобгарии судӣ надоранд, инчунин барои ҳама амалҳои аз ҷониби шахсони мансабдор ва дар доираи ваколати онҳо содиршуда; аъзои Суди Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон (судяҳо, котиботи суд ва муовини котибот), ки хангоми иҷроӣ вазифаҳои хизмати худ ва хангоми сафарҳо бо мақсади иҷроӣ вазифаҳои худ аз ҳабси шахсӣ, боздошт, гузоштани ҳабс ба бағочӣ шахсӣ масуният доранд инчунин ҳама гуна масунияти мурофиавии судиро нисбат ба суҳанон ё навиштаҳо ба сифати расмӣ содир кардаанд;

- аъзои ҳайати хизматрасони намояндагӣҳои дипломатӣ дар давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ дорой хусусияти универсалӣ, инчунин ҳайате, ки дар мақомоти ин созмонҳо ё конфронсҳои даъваткардашон иштирок мекунанд, агар онҳо шахрвандони давлати қабулкунанда набошанд ё доимо дар он зиндагӣ накунанд;

- шахсони мансабдори созмонҳои иқтисодии байнидавлатӣ, ки дар самтҳои алоҳидаи ҳамкорӣ фаъолият мекунанд;

- кормандони ҳайатҳои давлатҳо фиристода - аъзои созмонҳои байналмилалӣ ба маҷлисҳои мақомот, маҷлисоҳо ва конфронсҳои даъваткардашуда, инчунин нозирон, яъне намояндагони давлатҳои ғайриаъзо, ки дар ин чорабиниҳо ширкат варзидаанд, аз ҷумла намояндагони аъзои Комитети вазирони Шӯрои Аврупо (аз ҷумла ҳама вакилон, ҷонишинон, мушовирон, коршиносони техникӣ ва котибони ҳайатҳо), ки хангоми иҷроӣ вазифаҳои расмӣ худ ва хангоми сафар ба ҷои ҷаласа ва бозгашт масуният аз ҳабси шахсӣ, боздошт, гузоштани ҳабс ба бағочӣ шахсӣ масуният доранд инчунин ҳама гуна масунияти мурофиавии судиро нисбат ба суҳанон ё навиштаҳо ба сифати расмӣ содир кардаанд;

- кормандони консулӣ, яъне ҳама гуна шахсон, аз ҷумла роҳбари муассисаи консулӣ, ки ба зимаи онҳо вазифаҳои консулӣ гузошта шудаанд (Консули генералӣ, консул, ноиби консул, агенти консул) ва кормандони консулӣ (шахсоне, ки вазифаҳои маъмурӣ ё техникиро дар назди консулгарӣ иҷро мекунанд));

- шахсони мансабдори Котиботи Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ дар ҳудуди Федератсияи Руссия ва аъзои оилаҳои онҳо, ки бо онҳо зиндагӣ мекунанд;

- ҳайати шахсии қувваҳои мусаллаҳ, ки дар асоси шартномаҳо бо кишварҳои хориҷӣ дар ҳудуди онҳо ҷойгир шудаанд;

- ҳайати маъмурӣ, техникӣ ва хизматрасонии намояндагӣҳои тичоратӣ;

- кормандони тарафе, ки мувофиқи Конвенсияи оид ба кӯмак дар мавридҳои садамаи ядрӣ ё радиатсионӣ аз соли 1986 кӯмак мерасонанд,

инчунин кормандони аз номи он амалкунанда аз юрисдиксияи ҳуқуқии ҷинойтии давлате, ки барои кӯмак муроҷиат кардаанд, ҳангоми иҷрои вазифаҳои худ масуният доранд.

Боз як категорияи дигари дорандаи масуният- шахсоне, ки аз як кишвар ба кишвари дигар ба сифати иштирокчиёни муроғияҳои судӣ омадаанд, ки дар нақши ба онҳо қатъиян ҷудонамудаи иҷтимоӣ баромад менамояд ва дар сурати аз даст додани он, кафолати ба ҷавобгари нақшидан барои ҷинойтӣ муайянро аз даст медиҳанд, агар бо вучуди доштани имконияти тарк накардани ҳудуди давлати дархосткунандаро дар давоми мӯҳлати муайян (аз ҷониби созишномаи ёрии ҳуқуқӣ муқарраршуда) аз лаҳзаи огоҳ шудани онҳо дар бораи минбаъд мондани онҳо дигар лозим нест.

Чунончӣ, дар м. 12 Конвенсияи аврупоӣ оид ба ёрии мутақобила аз рӯи парвандаҳои ҷинойтӣ нишон дода шудааст, ки шохид ё коршинос, сарфи назар аз шаҳрвандии ӯ, ки дар даъватнома ба мақомоти судии тарафи дархосткунанда омадааст, мавриди таъқиб, боздошт ва маҳдудиятҳои дигари озодии шахсӣ дар ҳудуди ин давлат барои кирдор ё дар асоси ҳукмҳои пеш аз баромадан аз ҳудуди дархости дархостшуда қарор дода намешавад. Аммо, масуният қатъ карда мешавад, агар шахсон зикршуда имконияти тарк кардани ҳудуди тарафи дархосткунандаро дар давоми 15 рӯз пас аз он, ки ҳузур доштани онҳо аз аз ҷониби мақомоти ҳуқуқӣ талаб карда нашавад, ба ҳар ҳол, ба ин ҳудуд ё пас аз рафтани бармегарданд.

Дар аксарияти давлатҳо, масуният ба сарвари давлат, вакилони парлумони кишвар, судяҳо ва дигар шахсони мансабдори воломақоми давлат амал мекунад. Масуният хизмати чунин шахсон бо роҳи муқаррар кардани тартиби махсуси аз он маҳрум кардан иҷозат дода мешавад. Вобаста ба мутлақ набудани масунияти шахсони мазкур барои ба ҷавобгарӣ кашидани барои ҷинойтҳои, ки ба юрисдиксияи СБҶ мансуб аст, монеа эҷод намекунад.

Чунончӣ, дар м. 27 Оинномаи Римӣ муқаррар шудааст, ки он бо ҳадди баробар ба ҳама гуна шахсон бидуни ҳеч тафовут дар асоси мақоми мансабӣ, татбиқ карда мешавад. Аз ҷумла, мавқеи мансабӣ ҳамчун сарвари давлат ё ҳукумат, аъзои ҳукумат ё парлумон, намояндаи шахси мансабдори ҳукумат интиҳобкарда ба ҳеч маврид мувофиқи Оиннома аз ҷавобгарии ҷинойтӣ озод намекунад ва худ асос барои сабук кардани ҳукм намебошад. Масуниятҳо ва меъёрҳои махсуси муроғиявӣ, ки метавонанд ба мавқеи мансабии шахс марбут бошанд, хоҳ мувофиқи ҳуқуқҳои миллӣ ё байналмилалӣ, набояд барои амали намудани юрисдиксияи Суд нисбат ба чунин шахс монеъ шаванд.

Рад кардани истирдод дар асоси Қонуни ҷойи содиршавии ҳуқуқвайронкунӣ (Lex loci delicti commissi), метавонад дар мавридҳои мавҷуд дошта бошад, ки кирдори ҷинойтӣ:

- а) дар ҳудуди давлати дархостшуда пурра ба амал бароварда шудааст;

б) дар ҳудуди давлати дархостшуда оғоз ёфтааст, ҳарчанд берун аз ҳудуди он хотима ёфтааст;

в) дар ҳудуди кишвари дигар оғоз шуда, дар ҳудуди давлати дархостшуда хотима ёфтааст;

д) пурра дар ҳудуди давлати дархосткунанда ба амал бароварда шудааст ва натиҷа дар ҳудуди давлати дархостшуда руҳ дода бошад ё бояд руҳ диҳад., ки бо

Рад кардани истирдод аз рӯи принсипи ҳимоя. Кирдори содиршуда, ки вобаста ба он дархост оид ба истирдод, берун аз ҳудуди давлат мазкур фиристода шудааст, аммо ба муқобили манфиатҳои он, ҳамчун асос барои рад кардани истирдод, нияти давлатро дар хусуси амали намудани юрисдиксияи худро нисбат ба шахсе, ки ин кирдорро содир карда, дар назар дорад.

Мувофиқи б. 2 м. 7 Конвенсияи аврупоӣ оид ба истирдод дар мавридҳое, ки ҷиноятӣ нисбати он дархост шуда берун аз ҳудуди давлати дархосткунанда содир гардидааст, ба истирдоди он танҳо дар мавриде рад карда мешавад, агар қонунҳои тарафи дархостшуда барои ҳамаи категория ҷиноятҳо, дар мавриди содир шудани онҳо берун аз ҳудуди охири ҷиноятҳои зикршуда истирдодро иҷозат надиҳад, таъкибро пешбини накарда бошад.

Рад кардани истирдод супурдан аз рӯи принсипи «aut dedere aut judicare» («ё супурдани (гунаҳгор) ё маҳкум кардани он (дар давлати худаш)») маънои онро дорад, ки истирдод метавонад рад карда шавад, агар барои ҳамон кирдор дар давлати дархостшуда таъқиби ҷиноятӣ шахсе, ки нисбати ӯ дархост дар бораи истирдод фиристода шудааст сурат гирад.

Ин принсип ва пас аз он – асосии факултативӣ барои радди истирдод, пеш аз ҳама, барои амалӣ намудани юрисдиксияи универсалӣ аҳамият дорад. Дар ҳақиқат, агар таъқиби ҷиноятӣ шахсе, ки ба ӯ дархост дар бораи истирдод фиристода шудааст, аз ҷониби Русия дар асоси он, ки ҷинояти содиркардаи шахс дар ҳудуди он ҷой дошта сурат гирад, пас ба истирдоди ҷинояткор новобаста аз он ки шахрванди кадом давлат аст, дар асоси принсипи *lex loci delicti comissi* рад карда мешавад.

Мувофиқи принсипи универсалӣ, ҳама гуна давлатҳо парвандаҳои нисбат ба ҷинояти дорой хусусияти байналмилалӣ юрисдиксия доранд. Ғайр аз он, барои амалӣ намудани юрисдиксияи универсалӣ розигии ягон давлати дигар талаб карда намешавад, чӣ давлати шахрвандии айбдоршаванда, чӣ давлате, ки дар ҳудуди он ҷиноят руҳ додааст ва ё чӣ давлати дигар, ки иштирокчии конвенсияи дахлдор мебошад. Гарчанде тахмин кардан душвор нест, ки таваҷҷӯҳи бештаро ба ин ҷиноят ва шахси содирнамудаи он дар навбати аввал аз давлатҳое, ки омодаанд юрисдиксияи худудӣ ё персоналиро ба амал бароваранд, интизор шуд.

Дар чунин шароитҳо, давлате, ки дар ҳудуди он шахси мазкур ҷойгир аст, дар ҳолат интиҳоби миёни қабули қарор дар бораи истирдод ба давлати дархосткунанда ва ё қарор оид ба таъқиби ҷиноятӣ бо қувваи худ

қарор дорад. Мутаносибан, дар ҳолатҳое, ки мақомоти салоҳиятдор аз ҳуқуқи амалӣ намудани юрисдиксияи универсалӣ истифода мебаранд, варианти мустақилонаи таъқиби ҷиноятро интихоб мекунанд, онҳо метавонанд ба чунин асос барои рад кардани истирдод, ки онро қонунгузори миллӣ муқаррар кардааст, истинод оваранд.

Мисоли классикии мустақам кардани принципи “aut dedere aut judicare”, инчунин б. 1 м. 6 лоиҳаи Кодекси ҷиноятҳо ба муқобили сулҳ ва амнияти мебошад, ки дар он гуфта шудааст: “Давлате, ки дар ҳудуди он шахс, ки гӯё ҷинояти ба муқобили сулҳ ва амнияти инсониятро содир кардааст, ўро ба суд медиҳад ё ба давлати дигар месупурда”.

Рад кардани истирдод бар асоси хусусияти инсондӯстӣ. Истирдод ҳамчун як шакли муосири ёрии байнидавлатӣ дар мубориза бо ҷинояткорӣ танҳо дар асоси қонунӣ имконпазир аст. Дар робита ба ин институти истирдод бояд на танҳо ба манфиатҳои давлатҳо баҳри муттаҳид кардани кӯшишҳои онҳо дар мубориза ба муқобили ҷинояткорӣ, таъмини ногузирии ҷавобгарии ҷиноятӣ, инчунин барои таъмини ҳуқуқҳои шахсони истирдодшаванда, хусусан вақте, ки онҳо ҳанӯз ҷинояткор эътироф карда нашудаанд, хизмат кунад.

Институти истирдод бояд на танҳо аз нигоҳи ҳуқуқи ҷиноятӣ - моддӣ, инчунин ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ, ва ҳуқуқи иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ҳуқуқи шахсонро, ки истирдоди онҳо манъ карда шудааст, таъмин намояд.

Ба асосҳои хусусияти ҳуқуқи ҷиноятӣ -моддӣ муттаалиқ дониш мешаванд:

а) факти дар давлати дархостшуда ба шахсе, ки истирдоди ӯ талаб карда шудааст татбиқ гардидани ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф;

б) мавҷудияти нигарониҳои ҷиддӣ дар мавриди он ки шахси истирдод шаванда дар давлати дархосткунанда, метавонад таҳти чунин ҷазоҳо қарор гирад;

Ба шумули ҳолатҳое, ки эҳтимолияти рад кардани истирдро бо сабабҳои ҳимояи ҳуқуқҳои мурофиавии шахси истирдодшаванда мумкин аст мавҷудияти асосҳои ҷиддӣ зеринро дохил кард:

а) дар давлати дархосткунанда, шахс таҳти шиканча ё дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиркунандаи шаъну шараф қарор гирифта буд ё қарор хоҳад гирифт;

б) дар ҷараёни таъқиби ҷиноятӣ шахс бо қафолатҳои ҳадди ақали дар м. 14 Муоҳидаи дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсии с. 1966 ва м. 2, 3 ва 4 Протоколи № 7 ба Конвенсия дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии инсон пешбинишуда, таъмин буд ё таъмин карда мешавад;

в) дархости истирдод мақсади ба ҷавобгарӣ кашидани шахсро дар суди ҷаҳонӣ ё бо тартиби соддакардашудаи мурофиа пешбинӣ мекунад, ки дар рафти он ҳеҷ гуна қафолатҳои ҳадди ақал пешбинишудаи м. 14. Муоҳидаи дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсии с. 1966 ва санъат. 2, 3

ва 4 Протоколи № 7 ба Конвенсия дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосии ба ӯ таъмин карда намешаванд;

г) истирдод метавонад барои шахс дар чараёни таъкиби ҷиноятӣ ё рафти муурофияи судӣ бо сабаби синну сол ё вазъи саломатии душвориҳои ҷиддиро ба бор оварад.

Рад кардани истирдод аз рӯи хусусияти пенитенсиарӣ метавонад мавридҳоеро дар бар гирад, ки истирдод:

а) бо мақсадҳои иҷроии ҳукми суди ғавқулудда ё бо тартиби соддакардашудаи муурофия дархост шудааст, ки дар давоми он шахс ба ҳадди аққали кафолатҳои дар м. 14 Муоҳидаи дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсии с. 1966 ва м. 2, 3 ва 4 Протоколи № 7 ба Конвенсия дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳо ва озодиҳои асосӣ инсон пешбинишудаанд, таъмин карда намешавад;

б) истирдод метавонад барои шахс дар чараёни адои ҷазо бо сабаби синну сол ё вазъи саломатӣ душвориҳои ҷиддиро ба бор оварад.

Рад кардани истирдод аз рӯи мулоҳизаи ғайриинсонии ҷазо.. Рад кардани истирдод аз рӯи мулоҳизаи ғайриинсонии ҷазо барои шахсе, ки истирдоди он талаб карда мешавад, ҳангоми мавҷуд будани асосҳои ҷиддӣ, ки ин шахс дар давлат дархосткунанда таҳти ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиқкунандаи шаъну шараф қарор гирифта буд ё қарор хоҳад гирифт, метавонад ҷой дошта бошад.

Ҳамин тариқ, Суди Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон истирдоди ҷинояткоронро ба давлатҳое, ки дар он ҷо таҳти шиканча, муносибат ва ҷазои бераҳмона, ғайриинсонӣ ё таҳқиқкунандаи шаъну шараф қарор мегиранд, манъ мекунад¹. Ҳамзамон бо қарори худ Суди Аврупо оид ба ҳуқуқи инсон истирдоди ҷинояткоронро на танҳо ба он давлатҳое, ки ба онҳо шиканча ё дигар намудҳои муносибат ва ҷазои бераҳмона ва таҳқиқкунандаи шаъну шараф таҳдид мекунанд², манъ кардааст, инчунин ба давлатҳое, ки онҳоро таъини ҷазо дар намуди ҷазои қатл таҳдид мекунад³.

Рад кардани истирдод аз рӯи мулоҳизаи адолати судии ғайриодилона. Қадами назаррас дар рушди институти истирдод дар самти таъмини ҳуқуқи инсон тасдиқи худро ёфтани муқаррароте мебошад, ки мувофиқи он истирдод рад карда мешавад, агар ба шахси истирдод мешудагӣ ҳуқуқи баҳимояи баробарӣ дар назди қонун ва суд дода, баррасии одилонаи судӣ таъмин карда нашавад.

Монеа барои истирдоди айбдоршаванда аз он иборат аст, ки вайро дар суди ғавқулудда ё бо тартиби соддакардашудаи муурофия ба ҷавобгарӣ мекашидан ва ба сифати монеаи истирдоди маҳкумшуда - иҷроии ҳукми аз ҷониби суди ғавқулудда таъиншуда ё бо тартиби соддакардашудаи

¹ Волосяк П. В. Значение решений Европейского Суда по правам человека в уголовном праве России. Ставрополь, 2007. С. 76.

² Chahal v. United Kingdom. Судебное решение от 15 ноября 1996 г. С. 262-263.

³ Soering v. United Kingdom. Судебное решение от 7 июля 1989 г. С. 639-647.

мурофия таъиншуда мебошанд, дар сурати мавҷуд будани боварӣ, ки дар рафти чунин мурофияи судӣ ба ин шахс ҳуқуқҳои байналмилалӣ ҳар як шахсе, ки дар содир кардани ҷиноят айбдор карда шудааст, аз ҷумла кафолатҳои ҳадди ақали пешбиниамудаи м.14 Муоҳидаи дар бораи ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ с. 1966, таъмин карда намешавад.

Мурофия метавонад ба талаботи адлия, ҷавоғӯӣ набошад агар она, аввалан, он аз ҷониби суди ҷавулодда гузаронида шавад, дуюм, ба он тартиботи соддакардашуда мурофиявӣ сурат хоҳад гирифт ва сеюм, бо қабули қарори ғоибона хотима меёбад.

Ҳамзамон, имконияти баррасии парвандаро аз ҷониби махсус барои ин таъсисёфтаи трибунал монеъа барои истирдоди шахсони ба содир кардани ҷиноятҳои байналмилалӣ айбдоршуда намешавад, то ҷое, ки ягон Суди байналмилалӣ ҷиноятӣ ба мафҳумҳои «суди ҷавулодда» ва «тартиботи соддакардашуда мурофиявӣ» дохил карда нашаванд.

Соддакардашуда чунин тартиби мурофияи судиро доништан мумкин аст, ки ба айбдоршаванда ҳуқуқ пешниҳод карда намешавад:

а) хусусит ва асосҳои айбҳои ба ӯ пешниҳодшударо ҷавран ва ба таври муфассал бо забони ба ӯ фаҳмо дода шавад;

б) барои тайёр кардани ҷимояи худ вақт ва имкониятҳои кофӣ дошта бошад;

с) худро шахсан ё тавассути ёри ҷимояи ҳуқуқии интиҳобкардаи худ ҷимоя кунад, агар ӯ барои пардохти ёри ҳуқуқӣ воситаҳои кофӣ надошта бошад, вақте ки инро манфиатҳои адолати судӣ талаб мекунад ба онҳо ёри ҳуқуқӣ ройгон таъмин намоянд;

д) шохидоне, ки ба муқобили ӯ шоходат медиҳанд ё ба ин ҳуқуқдоранд, ҳуқуқдоранд онҳоро бозпурскунад ва ҳуқуқдоранд бо ҳамон шартҳои, ки ба шохидони зидди ӯ шохидӣ додашуда онҳоро ба манфиати ӯ даъват кунанд ва пурсанд;

е) аз ёри ройгони тарҷумон истифода барад, агар вай забони дар суд истифодашавандаро нафаҳмад ё бо он забон гап назанад;

ф) ҳуқуқи шикоят бурдан аз парвандаи ҷиноятӣ ба зинаи дуюм;

г) ҳуқуқ ба ҷуброн дар сурати саҳви судӣ;

ҳ) ҳуқуқи бори маҳкум нашудан ё ҷазо дода нашудан.

Рад кардани истирдод вобаста ба синну сол ё вазъи саломатӣ. Мувофиқи б. «h» м. 4 Шартномаи намунавӣ оид ба истирдод экстрадитсия метавонад рад карда шавад, «агар давлати дархостшуда бо назардошти хусусияти ҳуқуқвайронкунӣ ва манфиатҳои давлати дархосткунанда чунин мешуморад, ки бо назардошти ҳолатҳои мавҷуда истирдоди ин шахс аз рӯи мулоҳизаҳои инсондӯстона бо сабаби номувофиқатии синну сол, вазъи саломатӣ ва дигар ҳолатҳои шахсӣ мувофиқат наменамоянд».

Дар байни созишномаҳои истирдод, ки дар он ҳолатҳои дар боло номбаршуда оид ба рад кардани истирдод дархости муқаррар шудааст, масалан, Шартнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқи Чин

оид ба экстрадитсия 28 январӣ соли 2015 мебошад, ки б. “б” м.4 он омадааст: “Тарафи дархостшаванда бо назардошти хусусиятҳои ҷиноят ва мафиатҳои Тарафи дархоскунанда чунин ҳисобад, ки супоридани шахси дастгиргардида бо сабаби синну сол ваъзи саломатӣ ва дигар ҳолатҳои шахсӣ ба принципҳои инсондӯстӣ мувофиқат наменамояд”.

Асосҳои рад кардани истирдод инчунин метавонад аз он иборат бошад, ки шахс мувофиқи қонунҳои давлати дархостшуда, ки ба синни балоғат нарасидааст ва дорои низоми махсуси муҳофизатӣ барои но болиғон мебошад (иваз кардани ҷазо барои ҷазои сабуктар ё ҳатто ҷораҳои маҷбуркунии тарбиявӣ, адолати судӣ нисбати но болиғон ва ғайра). n) дар он сурат, дар қонунгузори тарафи дархосткунанда чунин низом вуҷуд надорад ё дар бораи мавҷудияти алтернативаҳои таъқиби ҷиноӣ маълумот намедихад.

Рад кардани истирдод дар асоси қайду шарт оид ба тартиби оммавӣ (ordre public). Асоси изҳоршудаи рад кардани истирдоди хусусияти инсондӯстона номувофиқати истирдро бо вайрон кардани ҳуқуқи озодиҳои эътирофшудаи инсон ва шахрванд ошкор мекунад. Аммо, тавачҷӯҳи муайяни барои истирдод накардани ин ва ё он шахс метавонад аз тарафи давлати дархостшуда дар мавриде низ ба миён ояд, ки экстрадитсия ба мафиатҳои моҳияти муҳими он номувофиқ бошад.

Дар ин маврид қонунгузори дохилии ин ва ё он давлат ва шартномаҳои байналмилалии эътирофнамудаи он метавонад қайду шарт оид ба тартиби оммавӣ (**ordre public**) –ро дар бар гиранд, ки маънои истирдод ба амал бароварда намешавад, вақте ки оқибатҳои он ба асосҳои тартиботи ҳуқуқи ин давлат комилан муҳолиф бошанд. Чунончӣ дар қ.4 м. 473 КМҚ ҚТ омадааст, “агар иҷрои супориш ба истиклолият ё амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон зарар расонида тавонад ва ё муҳолифи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, бе иҷро баргардонида мешавад”.

Ҳамзамон, мафҳуми «тартиби оммавӣ» бо ҷанбаҳои зикршуда, маҳдуд нашуда, мафҳуми «асосҳои тартиботи ҳуқуқӣ»-ро фаро мегирад. Доираи «асосҳои тартиботи ҳуқуқи россияро» шарҳ дода, муҳоқиқон ба он андешаанд, ки мазмуни онро маҷмуи унсурҳои зеринро дар бар мегирад:

- 1) принципҳои асосӣ, бунёдии ҳуқуқи Руссия пеш аз ҳама конституция;
- 2) принципҳои ахлоқии маъмул, ки ба онҳо тартиботи ҳуқуқи Руссия таъйин мекунанд;
- 3) мафиатҳои қонунии шахрвандон ва шахсони ҳуқуқи, ҷомеа ва давлати Руссия, ки ҳимояи онҳо вазифаи асосии низоми ҳуқуқи кишвар мебошад;
- 4) принципҳо ва меъёрҳои умумиэътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ, ки ҷузъи низоми ҳуқуқи Руссия, аз ҷумла стандартҳои байналмилалии ҳуқуқи инсон мебошанд¹.

¹ Дмитриева Г. К. Международное частное право. – М., 2000. С. 164.

Ҳамин тариқ, аввалан, қайду шарт оид ба тартиби оммавӣ метавонад амали танҳо баъзе актҳои истирдодро фалаҷ кунад, на дар маҷмӯъ институти истирдодро. Сониян, рад кардани истирдод дар асоси шарҳи қайду шарт танҳо дар ҳолатҳои истисноӣ имконпазир аст. Солисан, барои истифодаи қайду шарт оид ба тартиби оммавӣ зарур аст, ки вайронкунии эҳтимолии қонун ва тартиботи ҳуқуқи Руссия хусусияти ошкоро дошта бошад.

Адабиёт:

1. Бойцов А. И. Выдача преступников. СПб., 2004
 2. Валеев Р.М. Выдача преступников в современном международном праве (некоторые вопросы теории и практики). Казань, 1976.
 3. Волосюк П. В. Значение решений Европейского Суда по правам человека в уголовном праве России. Ставрополь, 2007.
 4. Дмитриева Г. К. Международное частное право. М., 2000.
 5. Звечаровский И. Э. Современное уголовное право России: понятие, принципы, политика. СПб., 2001
 6. Курс международного права : В 7 т. Т. 3. М., 1990.
- Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. Том 1. Общая. М.: Юридическая литература, 2004 г.

ҶАВОБГАРИИ ИҶРОКУНАНДА ТИБҚИ ШАРТНОМАИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР НАЗДИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДА

Сангинов Д.Ш.,

мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, н.и.х., дотсент

Тел.: +992 550355005

Email: doniyor_sanginov@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ

Фишурда: Дар мақола аз нигоҳи назариявӣ ва амалиявӣ ҷавобгарии иҷрокунанда тибқи шартномаи хизматрасонӣ дар назди истеъмолкунанда таҳлил карда шудаанд. Дар ин қарина барои такмили қонунгузорӣ оид ба таҳкими ҷавобгарии иҷрокунандаи шартномаи хизматрасонӣ муаллиф пешниҳод менамояд, ки моддаи 799-и Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 2) ба таври зайл ифода карда шавад: «Моддаи 799. Иҷрои шартномаи хизматрасонии пулакӣ

1. Иҷрокунанда бояд шахсан хизматрасонино пешниҳод намояд.

2. Дар ҳолатҳои дар шартнома муқарраршуда иҷрокунанда ҳуқуқ дорад иҷрои шартнома оид ба хизматрасонино ба зиммаи шахси дигар бо нигоҳдории ҷавобгарии пурра дар назди фармоишгар ба зиммаи худ вогузор намояд».

Калидвожаҳо: ҷавобгарии ҳуқуқӣ, иҷрокунанда, шартномаи хизматрасонӣ, истеъмолкунанда, ҷавобгарии пурра.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ИСПОЛНИТЕЛЯ ПО ДОГОВОРУ ОКАЗАНИЯ УСЛУГ ПЕРЕД ПОТРЕБИТЕЛЕМ

Сангинов Д.Ш.,

заведующий кафедрой
предпринимательского и
коммерческого права юридического
факультета ТНУ, к.ю.н., доцент

Тел.: +992 550355005

Email: doniyor_sanginov@mail.ru

Научная специальность: 12.00.03. – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право

Аннотация: В статье исследуются теоритические и практические аспекты ответственности исполнителя по договору оказания услуг перед потребителем. Учитывая всё это, автор предлагает ст. 799 Гражданского

кодекса Республики Таджикистан изложить в следующей редакции: «Статья 799. Выполнение договора возмездного оказания услуг

1. Исполнитель должен предоставить услугу лично.

2. В случаях, установленных договором, исполнитель имеет право возложить выполнение договора о предоставлении услуг на другое лицо, оставаясь ответственным в полном объеме перед заказчиком за нарушение договора».

Ключевые слова: юридическая ответственность, исполнитель, договор оказания услуг, потребитель, ответственность в полном объеме.

RESPONSIBILITY OF THE CONTRACTOR UNDER THE CONTRACT OF RENDERING SERVICES TO THE CONSUMER

Sanginov D.Sh.,

Head of the Department of Business and Commercial Law, Faculty of Law, TNU, Candidate of law, dotsent

Tel .: +992 550355005

Email: doniyor_sanginov@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.03. - civil law; business law; family law; private international law

Annotation: The article examines the theoretical and practical aspects of the responsibility of the contractor under a service contract to the consumer. Given all this, the author proposes Art. 799 of the Civil Code of the Republic of Tajikistan to read as follows:

“Article 799. Fulfillment of the contract for the provision of services for compensation

1. The contractor must provide the service in person.

2. In cases established by the contract, the contractor has the right to entrust the execution of the contract for the provision of services to another person, remaining fully responsible to the customer for breach of the contract”.

Key words: legal liability, contractor, service contract, consumer, responsibility in full.

Рассматривая договор оказания социально-культурных услуг, нельзя не остановиться на вопросе ответственности исполнителя за неисполнение или ненадлежащее исполнение условий договора. Практика привлечения к ответственности за ненадлежащее исполнение обязательств по оказанию социально-культурных услуг еще не развита. Анализ Постановлений Пленума Высшего экономического суда Республики Таджикистан за 2004-2009 годы показал, что из 14 Постановлений ни одно не было направлено

на решение споров в сфере оказания социально-культурных услуг¹. Надо отметить, что от 2010 года до 2018 года анализ судебной практики Республики Таджикистан показал, что только одно решение было вынесено по оказанию социально-культурных услуг, но и в нём по причине необоснованности было отказано в удовлетворении претензий истца.² Данное решение было принято на основе обращения истца Джумахмедова Р., он свой иск в суде обосновал тем, что он с 1960 года работал в ОАО «Сементи точик» и в 2004 году вышел на пенсию. Доктор больницы № 8 Шамсутдинова О. примерно в 2010 году для лечения спины ему рекомендовала принятие 40 уколов. После принятия этого лечения на левой стороне груди у него появилось язва, а также на его коже появились красные язвы, и они отекали гноем, и он из-за боли не мог спать. Причиной всех этих страданий, по мнению истца, стали непрофессиональные рекомендации доктора Шамсутдиновой О. Через 6 месяцев Шамсутдинова О. подошла к нему и сказала: «Хорошо, что ты не умер. В результате такой болезни человек умирает». На этом основании Джумахмедов Р. просил суд компенсировать ему сумму морального ущерба в размере 50000 сомони. В соответствии с врачебным заключением судом было выяснено, что болезнью Джумахмедова Р. является опоясывающий лишай, который относится к вирусным кожным болезням, и не является побочным эффектом лечения, рекомендованного доктором Шамсутдиновой О., поэтому истцу Джумахмедову Р. было отказано в удовлетворении возмещения морального вреда.

В РТ в целях практической реализации Закона Республики Таджикистан «О защите прав потребителей» Правительством Республики Таджикистан принято Постановление от 6 июня 2005 года № 209 «О мерах по реализации Закона Республики Таджикистан «О защите прав потребителей», которым утверждены следующее перечни и правила: «Перечень и способы доведения информации до потребителя по отдельным группам товаров (работ, услуг)»; «Перечень технически сложных товаров, в отношении которых требования потребителя об их замене подлежат удовлетворению в случае обнаружения в товарах существенных недостатков»; «Перечень товаров длительного пользования, на которые не распространяется требование покупателя о безвозмездном предоставлении ему на период ремонта или замены аналогичного товара»; «Перечень непродовольственных товаров надлежащего качества, не подлежащих возврату или обмену на аналогичный товар других размера, формы, габарита, фасона, расцветки или комплектации»; «Перечень товаров, информация о которых должна содержать противопоказания для применения при отдельных видах заболеваний»; «Правила предоставления услуг по вывозу твердых и жидких бытовых отходов»; «Правила предоставления гостиничных услуг»; «Правила оказания услуг

¹ См. подробно: Сборник Постановлений Пленума Высшего экономического суда Республики Таджикистан (2004–2009 годы). – Душанбе, 2011. – 400 с.

² Дело № 5–13/12 от 1 декабря 2017 // Архив суда района Исмоили Сомони города Душанбе за 2017 г.

общественного питания»; «Правила предоставления коммунальных услуг»; «Правила бытового обслуживания». В этих же целях разработан и зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Таджикистан соответствующий порядок рассмотрения дел по признакам нарушения указанного законодательства от 13 июня 2007 года, № 11¹. Но данные нормативно-правовые акты не содержат нормы, предусматривающие ответственность исполнителя по договору оказания социально-культурных услуг.

Ответственность исполнителя по договору оказания социально-культурных услуг регулируется общими правилами об ответственности, предусмотренными нормами гражданского законодательства, однако существует ряд особенностей относительно ответственности исполнителя социально-культурных услуг и при оказании услуг.

Например, в соответствии со ст. 71 КЗ РТ субъекты частной медицинской деятельности обязаны: осуществлять только тот вид деятельности, на который выдана лицензия; вести необходимую медицинскую документацию, отражающую состояние здоровья больного, объем и результаты оказанной ему медицинской помощи; применять методы и средства диагностики, профилактики и лечения, лекарственные препараты, разрешенные к применению в медицинской практике страны; сообщать санитарно-эпидемиологическим центрам и соответствующим органам здравоохранения о случаях установления у пациентов инфекционных, паразитарных и венерических заболеваний, лепры, микроспории, трихофитии, чесотки, туберкулеза, вируса иммунодефицита человека и синдрома приобретенного иммунодефицита, онкологических заболеваний, наркомании, психического расстройства в порядке, установленном уполномоченным государственным органом в сфере здравоохранения; в установленные законодательством Республики Таджикистан сроки повышать квалификацию сотрудников за счет собственных средств, если это не предусмотрено в договорах с учреждениями, финансирующими оказание медицинской помощи; сообщать правоохранительным органам о лицах, обратившихся за медицинской помощью в результате получения телесных повреждений, травм, отравления, о преступлениях, совершенных в их отношении, против половой свободы и половой неприкосновенности; проходить государственную аккредитацию в порядке, установленном Правительством Республики Таджикистан; оказывать безвозмездную медицинскую помощь лицам, нуждающимся в неотложной медицинской помощи в порядке, установленном Правительством Республики Таджикистан.

В большинстве случаев обязательства не связаны с жизнью или здоровьем граждан. Но обязательства по оказанию медицинских услуг имеют ряд особенностей, определенных характером их объектов. В частности, нередко оказание таких услуг влечет возникновение вреда

¹ Актуальные вопросы защиты прав потребителей в государствах-участниках СНГ (информационно-аналитический обзор). – М., 2012. – С. 20–21.

жизни или здоровью пациента. Поэтому для них гражданское право должно сделать исключение в отношении правил об ответственности. Именно так поступил законодатель в нормах действующего ГК. В современной судебной практике подавляющее большинство споров связано с требованиями о возмещении вреда, причиненного жизни и здоровью гражданина, морального вреда, а также возмещения вреда лицам, понесшим ущерб в результате смерти кормильца. Напротив, основная разновидность договорной ответственности – возмещение убытков – практически не применяется. С чем связана такая ситуация? Ведь наличие договорных (обязательственных) отношений между сторонами исключает возможность заявления исков из причинения вреда. Абсолютное большинство отношений, связанных с оказанием медицинских услуг, основано на соответствующих договорах, в которых гражданин, обратившийся за получением таких услуг либо иным образом получающий их, является заказчиком или выгодоприобретателем. В юридической литературе многие авторы утверждают о договорном характере обязательства по оказанию медицинских услуг; но, переходя к вопросам гражданско-правовой ответственности, ссылаются на нормы о деликтных обязательствах. Напомним, что последние возникают, по общему правилу, лишь при отсутствии между сторонами договоров. ГК действительно сделал, в частности, для случаев оказания медицинских услуг, исключения¹.

Предоставление социально-культурных услуг должно осуществляться на высоком качественном уровне. Поэтому индикаторы, характеризующие эту услугу, как плохо выполненные обязанности, могут служить основанием для привлечения исполнителей к ответственности за неадекватное выполнение обязательств по предоставлению социально-культурных услуг. Основываясь на критериях качества социально-культурных услуг, такими основаниями для предоставления услуг могут быть: предоставление неточной информации об услуге, задержка в предоставлении услуг или неспособность предоставлять услуги клиенту, а также несоблюдение других условий предоставления услуг, определенных клиентом.

Предоставление ненадежной информации об услуге следует понимать, как предоставление информации пользователям, которые утратили актуальность во время ее представления или содержат информацию, которая не соответствует действительности, а лицо, предоставляющее услугу, знало или должно было знать о ненадежности передаваемой информации.

Например, в соответствии со ст. 55 Закона РТ «О внутреннем туризме» субъекты туристических услуг обязаны: стандартизировать собственную продукцию и с высоким качеством предоставлять ее гражданам; иметь маршруты внутреннего туризма, охватывающие определенные места, регионы и сооружения; заключать договоры с гражданами, желающими

¹ Мнацаканян А.С. Общие положения о соотношении договорной и деликтной ответственности исполнителя медицинских услуг // Общество и право. – 2007. – № 4 (18). – С. 100.

путешествовать, и объяснять им требования договора; обеспечивать безопасность граждан во время путешествий; предоставлять гражданам (туристам) необходимую перед поездкой информацию по туристическому маршруту, предупреждать о рискованных и непредвиденных случаях; уведомлять граждан о необходимости медицинского страхования в случае болезни и о страховании жизни, содействовать им в оформлении страховки в случае болезни; предоставлять необходимую информацию о группе туристов в соответствующие координирующие органы; при обращении предоставлять необходимые документы органам управления, координации и мониторинга туристической деятельности; обеспечивать сохранность природных и туристических ресурсов во время путешествий; в случае перепродажи путевки другому субъекту предоставлять необходимую информацию гражданину (туристу) в дополнительном договоре; соблюдать другие обязанности, предусмотренные Законом.

Надежная защита прав и законных интересов потребителей социально–культурных услуг в суде способствует стабильности договорных отношений в этой сфере услуг. Чтобы избежать таких ситуаций, необходимо сформулировать требования к качеству в соответствующих договорах путем подробного описания предоставляемых услуг (содержание, условия поставки, количественные и качественные характеристики), а также путем ссылки в договоре на соответствующий стандарт качества, который будет считаться обязательным условием договора. Следует обратить внимание на наличие сертификатов качества в любой из добровольных систем сертификации для качества соответствующих услуг.

Стандартизация или сертификация туристических услуг осуществляется следующими способами: посредством обращений и представления туристической продукции субъектом туристических услуг в уполномоченные государственные органы и другие соответствующие системы в установленном порядке, но сроком не более 10 дней (после принятия заявления); посредством обращений и заявок (требований) на туристическую продукцию, непосредственно направленных соответствующими государственными органами и другими соответствующими системами субъектам туристических услуг в установленном порядке, но сроком не более 10 дней (после получения туристической продукции) (ч. 4 ст. 8 Закона РТ «О внутреннем туризме»).

В юридической литературе одним из самых сложных является вопрос об ответственности исполнителя за предоставление социально–культурных услуг. К числу причин ответственности исполнителя относятся предоставление услуг, не соответствующих условиям договора, выполнение услуги нерезидентом, нарушение условий самой услуги и т. д. Неправильное выполнение исполнителем принятых обязательств может вызвать у клиента различные негативные последствия.

К основаниям ответственности за нарушение качества образовательной услуги, возникающей в связи с неисполнением либо

ненадлежащим исполнением договора исполнителем, следует отнести: «методическую и научную несостоятельность профессорско–преподавательского состава; замену педагогического состава ниже той квалификации и образовательного уровня, которые установлены при заключении договора; отмену установленных учебным планом и расписанием занятий; сокращение времени обучения и содержания учебных программ; замена занятий; нарушение требований государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования при осуществлении образовательной деятельности; приостановление образовательной деятельности в связи с отзывом лицензии; лишение государственной аккредитации; ликвидация по решению суда при осуществлении образовательной деятельности без лицензии и т.д.»¹.

Ответственность туроператора может выражаться также в таких действиях, как неосуществление надлежащего контроля за оказанием исполнителями услуг туристу, так как именно от действий местных исполнителей в пункте временного пребывания туриста (прежде всего, рецептивного туроператора), зависит не только общее впечатление об отдыхе самого туриста, но и качество оказываемых услуг. Неурегулированность отношений туроператора и исполнителей в первую очередь отражается на качестве этих услуг².

Существуют определенные трудности при принятии решения о передаче ответственности исполнителям. Из анализа положений ст. 432 ГК РТ видно, что законодатель, по общему правилу, установил виновную ответственность для участников гражданских правоотношений (участников – не предпринимателей) и безвинную, так называемую «объективную» ответственность для профессиональных участников гражданского оборота лиц, осуществляющих предпринимательскую деятельность. Однако в ст. 432 ГК РТ допускается изменение условий ответственности и, как правило, такая ответственность исполнителя за ненадлежащее предоставление услуги крайне незначительна, и устанавливается в размере, не превышающем возможный гонорар.

По мнению М.В. Кратенко, «услуги, которые оставляют исключительно нематериальный эффект (консультационные, образовательные и др.), – это те услуги, при ненадлежащем оказании которых убытки заказчика, как правило, возмещаются в режиме договорной ответственности»³.

В этой связи, конечно, компенсация за ущерб, вызванный невыполнением или ненадлежащим исполнением договорного обязательства, как правило, устанавливается договором и должна быть

¹ Муталиева Л.С., Цечоев Х.И., Маслова Ю.В. Ответственность сторон по договору оказания платных образовательных услуг в системе МЧС России // Право. Безопасность. Чрезвычайные ситуации. – 2015. – № 4 (29). – С. 42.

² Кулеева И.Ю. Ответственность в сфере туризма // Инновационное образование и экономика. – 2016. – Т. 1. – № 22 (22). – С. 83.

³ Кратенко М.В. Злоупотребление свободой договора: частноправовые и публично–правовые аспекты. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – С.48.

одним из его существенных условий (пункт 1 статьи 464 Гражданского Кодекса Республики Таджикистан).

В науке гражданского права определение понятия ущерба является спорным. Признание денежной формы как определяющей характеристики понятия вызывает разногласия среди ученых. Так, О.В. Фомичева определяет убытки как особую финансово-экономическую фикцию, суть которой заключается в «приравнивании по своим правовым последствиям предполагаемых или желаемых событий (действий) с аналогичными реальными событиями (действиями)».¹ Представленная позиция подверглась критике со стороны Е.Е. Богдановой. По ее мнению, «убытки не могут быть по своей правовой природе фикцией, так как размер понесенных убытков должен быть доказан истцом, и лишь тогда подлежать возмещению».² Аналогичной точки зрения придерживается и В.В. Витрянский.³ В то же время С.Э. Либанова полагает, что «убытками с правовой точки зрения могут быть признаны отрицательные последствия в имущественной сфере потерпевшего, имеющие денежную оценку и выраженные в виде положительного ущерба и неполученного дохода, подлежащего к взысканию».⁴ Позиция В.А. Хохлова кажется более последовательной. Он считает определение ущерба как денежную оценку имущественного ущерба ошибочным и указывает, что дело «не в способности убытков выражаться в деньгах: они могут не приобретать денежную форму», поскольку фактические убытки (вред) и последующее за них возмещение могут не совпадать.⁵

Таким образом, представляется, что понятие убытков не должно сводиться к денежной оценке материального ущерба. Разумеется, расходы, которые человек совершил или должен сделать, чтобы восстановить свое нарушенное право от плохо обеспеченного социального и культурного обслуживания, определяются в денежном выражении. Разделяя точку зрения О. Кучеровой,⁶ следует отметить, что незапланированные необходимые расходы, а также упущенная прибыль не нуждаются в денежной оценке, поскольку они изначально выражены в ней. Тем не менее законодатель вполне определенно называет утрату или повреждение имущества (реальный ущерб), а не денежную ценность такой потери или ущерба. Следует также отметить, что убытки, зафиксированные в контракте, не должны рассматриваться как штрафные санкции карательного характера, поскольку характер заранее рассчитанных потерь проявляется только при сравнении их со штрафом. Основное различие

¹ Фомичева О.В. Принцип полного возмещения убытков и его реализация в российском гражданском праве: дис. ... канд. юрид. наук. – Самара, 2001. – С. 35.

² Богданова Е.Е. Проблемы возмещения убытков // Современное право. – 2005. – № 9. – С. 3.

³ Витрянский В.В. Особенности ответственности за нарушения «предпринимательского» договора // Журнал российского права. – 2008. – № 1. – С. 23.

⁴ Либанова С.Э. Проблемы возмещения убытков в сфере предпринимательства: дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2002. – С. 16.

⁵ Хохлов В.А. Гражданско-правовая ответственность за нарушение договора: дис. ... д-ра юрид. наук. – Самара, 1998. – С. 219.

⁶ Кучерова О. Определение понятия убытки в гражданском праве // Арбитражный и гражданский процесс. – 2006. – № 10. – С. 46.

заключается в том, что наказание является абстрактным по отношению к нарушению договора и может быть значительно меньше или больше фактически понесенных убытков, тогда как договорная сумма ущерба определяется на основе конкретных нарушений контракта и соответствующих прогнозируемых последствий, а не от размера по умолчанию. Более того, ущерб, оцененный в договорных убытках, в большинстве случаев приблизительно отражает потери имущества потерпевшей стороны. В отсутствие доказанной суммы, например, пропущенной прибыли, деньги не восстанавливаются. Эта ситуация связана с тем, что возмещение убытков клиенту не означает его обогащения от правонарушения. Следовательно, не уменьшая роль правовых норм в регулировании правовых отношений, необходимо отметить, что средства регулирования правовых отношений не могут быть сведены только к нормам права.

Договорная ответственность должна наступать тогда, когда в результате медицинского вмешательства жизни или здоровью пациента причинён вред, не предусмотренный информированным согласием, что в свою очередь приводит к нарушению договорных обязательств медицинским учреждением. Кроме того, договорная ответственность должна возникать и тогда, когда вред причиняется в рамках договора об оказании медицинских услуг, но вызван обстоятельствами, относящимися к оказанию сопутствующих медицинскому вмешательству услуг¹.

В ходе претензий и жалоб в частном здравоохранении было установлено, что наиболее частой угрозой существованию и экономическим интересам частных медицинских организаций являются гражданско-правовые иски от физических лиц в связи с защитой прав потребителей и низким качеством оказанной медицинской помощи, административная ответственность по результатам проверок контрольно-надзорных органов и арбитражные разбирательства с юридическими лицами по договорным отношениям (СМО и иные). При анализе специальностей медицинских работников, по оказанию медицинской помощи которых возникли обращения, установлено, что большинство обращений поступило на стоматологическую помощь – 54, что составило 39% от общего числа обращений, 36 претензий (26,3 %) было связано с оказанием косметологической помощи, 13 (9,5 %) – с акушерско-гинекологической, по 8 обращений (5,8 %) пришлось на хирургическую и педиатрическую помощь, 4 (2,9 %) – на терапевтическую².

Другим проблематичным вопросом по данному договору является возмещение вреда потребителю. Например, непосредственно выделение в качестве самостоятельных категорий «безопасность туристской услуги» и «личная безопасности туриста» позволяет определить: нарушение (несоблюдение) требований к качеству и безопасности реализуемой

¹ Берилло М.С. Договорная и деликтная ответственность: особенности применения в медицинской сфере // Вестник Омского университета. Серия: Право. – 2011. – № 2. – С. 97.

² Каминская О.Н., Самусь И.В., Грачева Т.Ю. Анализ претензий и жалоб в частном здравоохранении // Забайкальский медицинский вестник. – 2014. – № 1. – С. 6.

туроператором туристской услуги влечет для него наступление договорной ответственности. Тогда как при отсутствии таких нарушений и проявлении потерпевшим туристом требуемой от него степени заботливости и осмотрительности, но фактическом наличии вреда его жизни и здоровью, т.е. ущемлении права на «личную безопасность», ответственность либо ни на кого не возлагается, в силу чрезвычайности и непредвиденности обстоятельств, либо возникает деликтная ответственность причинителя вреда, не являющегося туроператором или лицом, за действия которого он ответственности не несет. Вместе с тем имеющаяся тенденция к увеличению случаев причинения вреда жизни и здоровью граждан при совершении ими зарубежных путешествий и отсутствие оснований привлечения к ответственности туроператоров обуславливают необходимость оптимизации механизма защиты прав туристов. Следует признать имеющееся в настоящее время игнорирование законодателем перманентно существующего при оказании туристских услуг риска для жизни и здоровья туриста ввиду невозможности обеспечения абсолютной его личной безопасности (стихийные бедствия, техногенные аварии, нападение животных, рыб, насекомых, проявление агрессии со стороны местного населения и пр.), и, как следствие, наличие предпосылок для ущемления права туристов, на возмещение вреда, причиненного их жизни и здоровью¹.

Если вы не принимаете во внимание любые виды ответственности, предусмотренные условиями договора, то исполнитель может быть вынужден компенсировать его либо индивидуально, либо коллективно – фактический ущерб, упущенную выгоду, оплатить проценты за использование чужих денег и т. д. Такой экспансивный подход к основаниям и последствиям возникновения профессиональной ответственности, по мнению Н.Б. Грищенко, в соответствии с гражданским правом также порождает проблему обеспечения выполнения профессиональных обязанностей или возмещения вреда, причиненного лицу или юридическому лицу при осуществлении профессиональной деятельности².

Договорная гражданско-правовая ответственность во врачебной деятельности применяется при наличии ненадлежащего исполнения или нарушения условий договора медицинскими организациями, медицинскими работниками. В этих случаях с нарушителя может взыскиваться неустойка; придется возмещать клиенту материальный и моральный вред. Кроме того, могут применяться санкции неимущественного характера, например, требование, касающееся опровержения распространенных сведений о пациенте³.

¹ Завьялова С.В. Возмещение вреда, причиненного жизни и здоровью туриста: дискуссионные вопросы // Наука и современность. – 2014. – № 28. – С. 277–278.

² Грищенко Н.Б. Профессиональная ответственность: основания и последствия ее возникновения // Страховое право. – 2004. – № 1. – С. 6.

³ Поцелуев Е.Л., Горбунов А.Е. Гражданско-правовая ответственность за ненадлежащее врачевание // Наука. Общество. Государство. – 2016. – Т. 4. – № 4 (16). – С. 28.

Несмотря на то, что, хотя законодатель предоставляет способы обеспечения исполнения обязательств, страхование является наиболее оптимальным механизмом компенсации потерь, связанных с возникновением профессиональной ответственности. Страхование ответственности позволяет распределить риск ответственности за возмещение всего ущерба клиенту среди определенного числа лиц, назначив компенсацию страховой компании, компенсационные фонды саморегулируемых организаций, компаний взаимного страхования и непосредственно исполнителю.

Необходимо учитывать, что сумма убытков, причиненных клиенту, может быть значительной, что в будущем часто приводит к признанию исполнительской организации банкротом и её последующей ликвидации. Таким образом, как отмечает ряд авторов, страхование ответственности преследует две взаимосвязанные задачи. Во-первых, это защита интересов потребителей услуг (клиентов). Во-вторых, защита интересов самих исполнителей (обеспечение их финансовой стабильности, предотвращение банкротства)¹.

Об ответственности за нарушение прав потребителя в законодательстве по защите прав предпринимателей закреплено, что ответственность несет продавец (изготовитель, исполнитель; см. статьи 13 Законов РФ и РТ «О защите прав потребителей»). Но как показывает практика применения норм о реализации гражданско-правовой ответственности в сфере защиты прав и законных интересов граждан, в большинстве случаев нормы права не соответствуют действительности. Более того, в содержании статьи 13 Закона говорится, что «убытки, причинённые потребителю, подлежат возмещению в полной сумме сверх неустойки (пени), установленной законом или договором. Уплата неустойки (пени) и возмещение убытков не освобождают (изготовителя, исполнителя) от исполнения возложенных на него обязательств перед потребителем». В этой области, как показывает практика, применение настоящего положения не доходит до конечного «потребителя норм права» и не удовлетворяет его. Такие факторы, как незнание правовых основ торговой деятельности и недобросовестные действия продавцов (изготовителей, исполнителей), непросвещённость, неэтичные отношения с потребителями, несоблюдение правил гигиены и хранения товаров и ряд других, приводят к неполноценной реализации прав потребителей.²

Отсутствие законодательного регулирования социально - культурной деятельности, а также отсутствие государственных органов, способных контролировать профессиональный уровень исполнителей, затрудняют привлечение к ответственности последнего перед клиентом. Следует также

¹ Мохов А.А., Капранова С.Ю., Акишева Г.Р. Страхование профессиональной ответственности и компенсация морального вреда // Юрист. – 2006. – № 6. – С. 26.

² Самадов Б.О. Гражданско-правовая ответственность в сфере нарушения прав потребителей в России и Таджикистане // Инженерное образование и вызовы культуры в XXI веке: сборник материалов II-ой Международной научно-методической конференции «Наука, образование, молодежь в современном мире» / под ред. Л.В. Волковой, О.М. Смирновой, М.Н. Филатовой. – М., 2017. – С. 76.

отметить, что действующее законодательство не предусматривает каких - либо обязательств подрядчика по страхованию его ответственности.

Иностранные юридические системы гораздо лучше осведомлены об обязательном страховании профессиональной ответственности подрядчика, а в страховой литературе этот вопрос поднимается как страхование исполнителей в отношениях с клиентом. Этому способствует целый ряд причин: осознание гражданами своих прав, повышение благосостояния населения и, соответственно, увеличение общей суммы платежеспособности и ущерба, увеличение числа факторов, наносящих ущерб индустриализации общества, развитию технологий, увеличение ущерба, новые инициативы законодательной власти, возможность широкого толкования в судебных разбирательствах категории ущерба и, как следствие, право на возмещение ущерба, расширение сферы юриспруденции. Все эти факторы обусловлены высоким уровнем социально - экономических гарантий, прав и свобод, достигаемых западным обществом в его развитии. В этой связи важно изучить зарубежный опыт страхования.

Степень защиты по договору страхования профессиональной ответственности в РТ не может быть признана высокой, несмотря на то, что в последние годы активно внедряется в законодательство, предусматривающее как добровольное, так и обязательное страхование ответственности. В настоящее время существует четкая тенденция к введению обязательного страхования ответственности, вызванному ошибками, допущенными в профессиональной деятельности нотариусами, оценщиками, риэлторами и т. д. Закон РТ «О страховой деятельности» прямо указывает на возможность страхования ответственности, которое должно было получить дальнейшее развитие в нормах специальных законов.

Лицо, занимающееся профессиональной деятельностью в качестве предпринимателя, вступает в договор страхования профессиональной ответственности, а фирма, действующая как юридическое лицо, заключает договор страхования гражданской ответственности. Исходя из этого, юридическое лицо имеет право застраховать свою гражданскую ответственность третьими лицами за вред, причиненный ее сотрудниками при исполнении служебных обязанностей, официальных должностных обязанностей.¹

Правовой основой для предъявления претензий является нарушение договорных обязательств как исполнителя, так и третьего лица, действующего от его имени, а также случай, когда степень осмотрительности и профессионального мастерства не соответствует установленным требованиям компетентности, что приводит к ущербу для клиента. Следовательно, категория, обозначающая реализованный страховой риск, является страховым случаем, возникновение которого законодатель связывает с обязательством страховщика производить

¹ Сахирова Н.П. Страхование: учебное пособие. – М., 2006. – С. 568.

страховые выплаты. В литературе говорится, что виновные действия не покрываются страховым случаем. Однако эта точка зрения не выдерживает критики, поскольку вина является важным и необходимым элементом ответственности за гражданскую ответственность. В общем, разделяя позицию Н.Б. Грищенко, следует отметить, что юридический критерий привлечения лица, совершившего профессиональную ошибку, к правосудию, – это признание его вины и наличие его доказательств, которые должны оцениваться по страхованию.¹

Ошибка, допущенная профессионалом, может иметь довольно отдаленные последствия. Это означает, что ущерб, вызванный такой ошибкой, происходит намного позже по сравнению с тем, как была допущена ошибка. Следовательно, в договорах страхования профессиональной ответственности необходимо предусмотреть длительный срок для предъявления требования после истечения срока действия договора страхования (или, как правило, в течение срока давности). В этом случае страховщик может нести ответственность как непосредственно за действия лица, в отношении которого заключен договор страхования (застрахованное лицо), так и за действия лиц, которых застрахованный нанял для оказания помощи в своей профессиональной деятельности.

Особенностью страхования ответственности является порядок определения суммы страхования в договоре, который часто называют лимитом ответственности. В случае страхования ответственности стороны устанавливают в договоре максимальную сумму компенсации – лимит ответственности страхователя, принятый страховщиком, который может возникнуть, если страховщик причиняет вред (убыток) третьим лицам. Очевидно, как отмечает А.С. Самохвалов, что возможная сумма ответственности устанавливается сторонами в договоре страхования на основании суммы ответственности конкретного застрахованного лица, которая может возникнуть, а также финансовой способности застрахованного лица и обязательства (обязательства перед ним) по договору страхования для установления определенного лимита ответственности.²

Для совершенствования законодательства по укреплению ответственности исполнителя договора оказания социально-культурных услуг, предлагаем ст. 799 ГК РТ изложить в следующей редакции:

«Статья 799. Выполнение договора возмездного оказания услуг

1. Исполнитель должен предоставить услугу лично.

2. В случаях, установленных договором, исполнитель имеет право возложить выполнение договора о предоставлении услуг на другое лицо, оставаясь ответственным в полном объеме перед заказчиком за нарушение договора».

¹ Грищенко Н.Б. Основы страховой деятельности: учебное пособие. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2001. – С. 14.

² Самохвалов А.С. Страхование профессиональной ответственности. Правовые аспекты // Страховое право. – 2002. – № 2. – С. 8.

Литература:

1. Актуальные вопросы защиты прав потребителей в государствах–участниках СНГ (информационно - аналитический обзор). – М., 2012. – 43 с.
2. Берилло М.С. Договорная и деликтная ответственность: особенности применения в медицинской сфере // Вестник Омского университета. Серия: Право. – 2011. – № 2. – С. 92–97.
3. Богданова Е.Е. Проблемы возмещения убытков // Современное право. – 2005. – № 9. – С. 3–6.
4. Витрянский В.В. Особенности ответственности за нарушения «предпринимательского» договора // Журнал российского права. – 2008. – № 1. – С. 23–27.
5. Грищенко Н.Б. Основы страховой деятельности: учебное пособие. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2001. – 274 с.
6. Грищенко Н.Б. Профессиональная ответственность: основания и последствия ее возникновения // Страховое право. – 2004. – № 1. – С. 6–10.
7. Дело № 5–13/12 от 1 декабря 2017 // Архив суда района Исмоили Сомони города Душанбе за 2017 г.
8. Завьялова С.В. Возмещение вреда, причиненного жизни и здоровью туриста: дискуссионные вопросы // Наука и современность. – 2014. – № 28. С. 275–287.
9. Каминская О.Н., Самусь И.В., Грачева Т.Ю. Анализ претензий и жалоб в частном здравоохранении // Забайкальский медицинский вестник. – 2014. – № 1. – С. 6–10.
10. Кратенко М.В. Злоупотребление свободой договора: частноправовые и публично–правовые аспекты. – М.: Волтерс Клувер, 2010. – 208 с.
11. Кулеева И.Ю. Ответственность в сфере туризма // Инновационное образование и экономика. – 2016. – Т. 1. – № 22 (22). – С. 80–83.
12. Кучерова О. Определение понятия убытки в гражданском праве // Арбитражный и гражданский процесс. – 2006. – № 10. – С. 46–55.
13. Либанова С.Э. Проблемы возмещения убытков в сфере предпринимательства: дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2002. – С. 16.
14. Мнацаканян А.С. Общие положения о соотношении договорной и деликтной ответственности исполнителя медицинских услуг // Общество и право. – 2007. – № 4 (18). – 163 с.
15. Мохов А.А., Капранова С.Ю., Акишева Г.Р. Страхование профессиональной ответственности и компенсация морального вреда // Юрист. – 2006. – № 6. – С. 24–28.
16. Муталиева Л.С., Цечоев Х.И., Маслова Ю.В. Ответственность сторон по договору оказания платных образовательных услуг в системе МЧС России // Право. Безопасность. Чрезвычайные ситуации. – 2015. – № 4 (29). – С. 40–46.

17. Поцелуев Е.Л., Горбунов А.Е. Гражданско–правовая ответственность за ненадлежащее врачевание // Наука. Общество. Государство. – 2016. – Т. 4. – № 4 (16). – С. 28-30.

18. Самадов Б.О. Гражданско–правовая ответственность в сфере нарушения прав потребителей в России и Таджикистане // Инженерное образование и вызовы культуры в XXI веке: сборник материалов II–ой Международной научно–методической конференции «Наука, образование, молодежь в современном мире» / под ред. Л.В. Волковой, О.М. Смирновой, М.Н. Филатовой. – М., 2017. – С. 78–82.

19. Самохвалов А.С. Страхование профессиональной ответственности. Правовые аспекты // Страхование право. – 2002. – № 2. – С. 8–12.

20. Сахирова Н.П. Страхование: учебное пособие. – М., 2006. – 744 с.

21. Сборник Постановлений Пленума Высшего экономического суда Республики Таджикистан (2004–2009 годы). – Душанбе, 2011. – 400 с.

22. Фомичева О.В. Принцип полного возмещения убытков и его реализация в российском гражданском праве: дис. ... канд. юрид. наук. – Самара, 2001. – 166 с.

23. Хохлов В.А. Гражданско–правовая ответственность за нарушение договора: дис. ... д–ра юрид. наук. – Самара, 1998. – 349 с.

**ВИЖАГИҲОИ ИСБОТ ҲАНГОМИ ҲАМКОРИҲОИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА ПЕШБУРДИ ЧИНОЯТӢ****Абдуллоев П.С.,**дотсенти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва
назорати прокурории факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон, н.и.ҳ.**Тел.:** (+992) 900555167**E-mail:** 1986_parviz.a@mail.ru**Ихтисоси илмӣ:** 12.00.09 – муҳофизати ҷиноятӣ

Фишурда: Дар мақола масъалаҳои муҳим вобаста ба ёрии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ҳангоми ҷамъ намудани далелҳо оид ба парванаҳои ҷиноятӣ, ёрии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ҳангоми санҷиш намудани далелҳо ҳамчунин эътибори ҳуқуқии далелҳо, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ҷамъоварӣ гардидаанд, таҳқиқ карда мешавад. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки далелҳои дар ҳудуди давлатҳои хориҷӣ ҷамъоварӣ карда шуда, ҳаматарафа, пурра ва объективона тафтиш ва баҳо дода шаванд. Андешаҳо чӣ қадар тақмили қонунгузории муҳофизати ҷиноятӣ дар самти мазкур пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: муҳофизати ҷиноятӣ, исбот, ҳамкории байналмилалӣ, далел, ҷамъ намудани далел, эътибори ҳуқуқии далел, давлати хориҷӣ.

**ОСОБЕННОСТИ ДОКАЗЫВАНИЯ В РАМКАХ
МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ УГОЛОВНОГО
ПРОИЗВОДСТВА****Абдуллоев П.С.,**дотсент кафедры судебного право и
прокурорского надзора юридического
факультета Таджикского
национального
университета, к.ю.н.**Тел.:** (+992) 900555167**E-mail:** 1986_parviz.a@mail.ru**Научная специальность:** 12.00.09 – уголовный процесс

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные вопросы, связанные с международно-правовой помощью при собирании доказательств по уголовным делам; поднимаются актуальные вопросы, связанные с понятием международно-правовой помощи при проверке доказательств по уголовным делам и юридической силой доказательств, полученных на

территории иностранного государства. Автор полагает, что все доказательства по уголовному делу, полученные на территории иностранного государства, подлежат всесторонней и объективной проверке. Предлагаются идеи по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: уголовный процесс, доказывания, международное сотрудничество, доказательства, собрание доказательства, юридическая сила доказательств, иностранное государство.

FEATURES OF EVIDENCE IN THE FRAMEWORK OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF CRIMINAL PRODUCTION

Abdulloev P.S.,

dotsent of the Department of Judicial Law and Prosecutorial Supervision of the Law Faculty of the Tajik National University
Candidate of law,

Phone: (+992) 900555167

E-mail:1986_parviz.a@mail.ru

Scientific specialiti: 12.00.09 – criminal process

Annotation: The article deals with topical issues related to international legal assistance in the collection of evidence in criminal cases; topical issues are raised related to the concept of international legal assistance in checking evidence in criminal cases and the legal force of evidence obtained in a foreign country. The author believes that all the evidence in a criminal case obtained in a foreign state is subject to comprehensive and objective verification. Suggestions for improving the criminal procedure legislation in this area are proposed.

Keywords: criminal process, evidence, international cooperation, evidence, evidence gathering, legal force of evidence, foreign state.

Дар чараёни чаҳонишавӣ мубрамияти ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи муҳофизати ҷиноятӣ меафзояд, ки пеш аз ҳама ба ҳарчи бештар сафар намудани одамон ба давлатҳои хориҷӣ ва пешрафти технологияҳои иттилоотӣ (информатсионӣ) ва ғ. вобастагии амиқ дорад. Ҷанбаи манфии чаҳонишавӣ ин зиёд гардидани ҷиноятҳои байналмилалӣ, трансмиллӣ ва парвандаҳои ҷиноятӣ «чузъиёти байналмилалӣ»-дошта мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳи он аст, ки зарурати ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи муҳофизати ҷиноятӣ пеш аз ҳама бо давлатҳои пеш меояд, ки ҳамкориҳо дар дигар соҳаҳо дар сатҳи баланд анҷом ёфта, сафар намудани одамон ба он давлатҳо ҳарчи бештар сураат мегирад¹.

¹ Ниг.: Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации). – М., 2016. – 224 с.

Ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи мурофиаи ҷиноятӣ доираи зиёди масъалаҳоро вобаста ҳамкориҳои мутақобилаи байни давлатҳо, инчунин давлатҳо ва мақомоти байналмилалии ҳифзи ҳуқуқ оид ба оғоз, тафтиш, баррасӣ ва ҳалли парвандаҳо фаро мегирад. Он зерсоҳаи ҳуқуқи мурофиаи ҷиноятӣ ва соҳаи нави ҳуқуқи байналхалқӣ мебошад, ки дар асри XXI ташаккул ёфтааст ва бо номи мурофиаи ҷиноятӣ байналмилалӣ маъмул аст. Ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи мурофиаи ҷиноятӣ аз дигар намуди ҳамкориҳо, аз он ҷумла ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ фарқ менамояд, гарчанде ба он монандӣ низ дорад. Баъзе шартномаҳои байналмилалӣ дар баҳши мубориза бо ҷинояткорӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятиро пешбинӣ менамоянд.

Ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи мурофиаи ҷиноятӣ – ҳамкориҳои суд, прокурор, муфаттиш ва мақомоти таҳқиқ бо мақомот ва шахсони мансабдори давлатҳои хориҷӣ, инчунин мақомоти байналмилалии ҳифзи ҳуқуқ баҳри иҷрои вазифаҳо ва ноил гардидан ба мақсадҳои мурофиаи ҷиноятӣ мебошад. Ҳамкориҳои байналмилалии соҳаи мурофиаи ҷиноятӣ инкишоф ёфта, доираи муносибатҳои гуногунро фаро мегирад. Аз он ҷумла:

- ёрии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, яъне анҷом додани амалҳои мурофиаӣ бо мақсади ҷамъоварӣ ва санҷидани далелҳо бо дархости давлатҳои хориҷӣ ва ғ.;

- интиқоли мурофиаи ҷиноятӣ – оғоз ва пешбурди парвандаи ҷиноятӣ нисбат ба кирдорҳои ҷиноятӣ, ки дар давлати хориҷӣ содир гардидаанд;

- супоридани шахс барои ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидан ё барои иҷрои ҳукм (истирод) – бозпас додани шахсоне, ки дар содир намудани ҷиноят айбдор ё гунаҳгор доништа шуда, дар ҷустуҷӯи байналмилалӣ қарор доранд;

- супоридани шахсе, ки ба маҳрум кардан аз озодӣ маҳкум шудааст, барои адои ҷазо, инчунин супоридани шахси дорои бемории рӯҳӣ, баҳри табобати маҷбурӣ – шахс дар давлати хориҷӣ ҷиноят ё кирдор содир менамояд ва маҳкум мегардад, ҳамчун чораи инсондӯстӣ ба ватанаш барои адои минбаъдаи ҷазо ё табобати маҷбурӣ бозпас дода мешавад;

- ҳамкорӣ оид ба ҷимояи иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ, ки нисбатан падидаи нав буда баъди қабули Созишнома оид ба ҷимояи иштирокчиёни мурофиаи судии ҷиноятӣ аз 28 ноябри соли 2006, ки 28 апрели соли 2010 онро ҚТ ба тасвиб расонидааст, инкишоф ёфта истодааст. Ҷавҳари падидаи мазкурро ҳамкориҳои давлатҳо бо мақсади таъмини муборизаи самаранок бар зидди ҷинояткорӣ ва бомуваффақият иҷро намудани вазифаҳои пешбурди судии ҷиноятӣ, барои таъмини ҷимояи муносиби ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шахсоне, ки барои расидан ба ин мақсадҳо мусоидат менамоянд, ташкил медиҳад.

Асоси ҳуқуқии ҳамкориҳо дар соҳаи мурофиаи ҷиноятиро санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва принсипи ҳақориҳои мутақобила ташкил медиҳанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳоро дар асоси принсипи ҳамкориҳои

мутақобила дар сатҳи қонунгузорӣ эътироф наменамояд, аз ин рӯ эътибори ҳуқуқии далелҳо, ки аз давлатҳое, ки ҚТ бо онҳо шартнома оид ба ёрии байналмилалии ҳуқуқӣ надорад, баҳснок мебошад. Асоси ҳуқуқии чамъ овардан ва санҷидани далелҳо ҳангоми ҳамкориҳои байналмилалии ҚТ, санадҳои зерини байналмилалӣ ба ҳисоб мераванд: Оинномаи судӣ байналмилалии ҷиноятӣ (статути Римӣ) аз 17 июли соли 1998; Конвенсияи ИДМ дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятӣ аз 22-юми январи соли 1993, Конвенсияи ИДМ дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятӣ аз 7-уми октябри соли 2002; Конвенсияи СММ бар зидди ҷинояткориҳои муташаккилонаи трансмиллӣ аз 15-уми ноябри соли 2000; Конвенсияи СММ бар зидди коррупсия аз 31-уми октябри соли 2003; Созишномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия оид ба ҳамкорҳои ҳуқуқӣ дар соҳаи масъалаҳои шаҳрвандӣ, тичоратӣ ва ҷиноятӣ аз 6-умин майи соли 1996; Шартномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷумҳурии Халқии Хитой дар бораи ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои граждани ва ҷиноятӣ аз 16-уми сентябри соли 1996; Шартнома оид ба ёрии ҳуқуқии байниҳамдигарии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ аз 10-уми майи соли 2001; Созишномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлати Аморотӣ Муттаҳидаи Араб оид ба расонидани кӯмаки мутақобила оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ аз 9-уми апрели соли 2007; Шартнома дар бораи тартиби будубоши ва ҳамкориҳои мутақобилаи кормандони ҳифзи ҳуқуқ ва мақомоти махсус дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон аз 6-уми майи соли 1998; Созишномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия оид ба масъалаҳои юрисдикция ва кӯмаки ҳуқуқии дучониба оид ба қорҳое, ки бо будубоши сохторҳои ҳарбии Қувваҳои Мусаллаҳи Федератсияи Россия дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 январи соли 1997.

Ёрии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ҳангоми чамъ намудан ва тафтиши далелҳо. Чамъ намудан ва санҷидани далелҳо ҳамчун намуди ёрии байналмилалӣ ҳолатҳои зиёде мебошад, ки ҳуҷҷатҳо дар давлатҳои хориҷӣ нигоҳ дошта мешаванд. Объектҳои ғайриманқул дар хориҷи кишвар қарор доранд. Пулҳои бо роҳи ғайриқонунӣ бадастомада дар давлати хориҷӣ пинҳон карда мешаванд. Шоҳидон дар давлати хориҷӣ қарор доранд. Гузаронидани экспертиза дар давлати хориҷӣ зарур мебошад. Аз ин рӯ, мақомоти ваколатдори ҚТ аз мақомоти ваколатдори давлати хориҷӣ дархост менамояд, ки амалҳои тафтишотиро чиҳати чамъ овардани далелҳо ва санҷидани онҳо анҷом диҳад. Далелҳое, ки дар хориҷа чамъоварӣ гардидаанд, баробаранд ба далелҳое, ки дар ҚТ чамъоварӣ гардидаанд. Агар ҳангоми чамъовариҳои далел дар давлати хориҷӣ тартибе истифода гардида бошад, ки муҳолифи Конститутсияи ҚТ бошанд, он гоҳ мақомоти ваколатдори ҚТ аз мақомоти ваколатдори хориҷӣ талаб

менамояд, ки ҳангоми чамъоварии далел дар давлати хориҷӣ татбиқ карда шавад¹.

Ёрии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ин ҳамкориҳои мутақобилаи мақомоти ваколатдори давлатӣ ва шахсони мансабдори он бо мақомоти дахлдор ва шахсони мансабдори ваколатдори давлати хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ фаҳмида мешавад, ки дар асоси муқаррароти қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ ба амал баровардани амалҳои мурофиавиро бо мақсади чамъоварӣ ва санҷиши далелҳо, инчунин ёриё, ки барои ҳалли дурусти парвандаи ҷиноятӣ, гузаронидани амалҳои мурофиавӣ, ки барои тафтишоти пешакӣ, баррасии судӣ ва иҷрои ҳукми қабулнамудаи судҳои давлати дигар ва ташкилотҳои байналмилалӣ судӣ заруранд, дар бар мегирад.

Мазмуни ёрии ҳуқуқӣ-байналмилалӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, чун қоида, дар гузаронидани амалҳои мурофиавӣ, ки дар асоси супориши мутақобилаи мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдор мақомот, ки дар давлатҳои гуногун, аз ҷумла ташкилотҳои байналмилалӣ дар самти мурофиавии ҷиноятӣ амал мекунанд, ифода мегардад.

Бояд зикр намуд, ки номгузориҳои м.м. 470-471 ва 473 КМҚ ҚТ ёрии ҳуқуқӣ байналмилалиро дар пешбурди амалиётҳои мурофиавӣ ишора намуда, вале мазмуни ҳуди ин моддаҳо танҳо расонидани ёрии ҳуқуқиро дар пешбурди амалҳои алоҳидаи тафтишӣ ва судӣ дар бар мегирад. Моддаҳои 453-454 ва 457 КМҚ ФР бошанд, дар номгузориҳои худ ёрии байналмилалӣ-ҳуқуқиро дар пешбурди амалҳои мурофиавӣ пешбинӣ намеkunанд: танҳо дар мазмуни моддаҳои мазкур ёрии ҳуқуқӣ байналмилалӣ дар пешбурди амалҳои мурофиавӣ муқаррар карда шудаанд.

Тибқи қисми 1 моддаи 574 Кодекси моделии мурофиавӣ-ҷиноятӣ давлатҳои аъзои ИДМ:

“Дар чараёни расонидани ёрии байналмилалӣ ҳуқуқӣ аз тарафи мақомоти тафтишотӣ ва судии давлатҳои хориҷӣ, ки бо онҳо шартнома оид ба расонидани ёрии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ баста шудааст ё он дар асоси принсипи мутақобилагӣ ба роҳ монда мешавад, мумкин аст, амалҳои мурофиавии пешбининамудаи Кодекси мазкур ва ҳамчунин амалҳои дигар пешбининамудаи қонунҳои дигар ва шартномаҳои байналмилалӣ давлати соҳибистиклол гузаронида шавад”.

Аз мазмуни моддаи мазкур чунин бармеояд, ки субъектони расонидани ёрии ҳуқуқӣ-байналмилалӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ин мақомоти тафтишотӣ ва судии давлатҳои хориҷӣ; асоси расонидани ёрӣ ин шартнома оид ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ ва ё принсипи мутақобилагӣ; гузаронидани ҳаракатҳои тафтишӣ ва дигар ҳаракатҳо мебошанд.

¹ Абдуллоев П.С. Актуальные вопросы международно-правовой помощи при собирании доказательств по уголовным делам // Государство и право. 2014. № 3. С. 104-109.

Таснифоте, ки нисбатан мушаххастар махсусияти амалҳои мурофиавиро аз рӯи шартномаҳо оид ба ёрии ҳуқуқӣ муқаррар мекунад, онҳоро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мекунад: 1) амалҳое, ки дар ҳуди шартномаҳо муқаррар гардидаанд; 2) амалҳое, ки ҳам дар шартномаҳо ва ҳам дар қонунгузории мурофиавӣ-ҷиноятӣ дохилидавлатӣ муқаррар шудаанд; 3) амалҳое, ки танҳо дар қонунгузории мурофиавӣ-ҷиноятӣ дохилидавлатӣ муқаррар шудаанд¹.

Раванди ҷаҳонишавӣ, ки ба ҳам наздикшавӣ ва ҷамоҳангии мурофиавӣ-ҷиноятӣ давлатҳои ҷаҳонро ифода мекунад, на ҳама вақт мафҳуми амалҳои мурофиавӣ дар низомҳои ҳуқуқии муосир ягона фаҳмида мешавад. Ҳатто мафҳуми ягонаи амалҳои мурофиавӣ дар доираи як низоми ҳуқуқӣ дида намешавад.

Новобаста аз он ки дар натиҷаи кадом як амали тафтишӣ ё дар ҳудуди кадом як давлати хориҷӣ далелҳо ба даст оварда мешаванд, онҳо бояд мавриди санҷиши қонунӣ будан ва муайянкунии воситаи ба даст оварданишон қарор дода шаванд.

Яке аз масъалаҳои мубрам ва мавриди баҳс қарордошта дар айни замон ин ташкил намудани фаъолияти якҷояи гурӯҳҳои тафтишӣ мебошад. КМҶ давлатҳои аъзои ИДМ, аз ҷумла КМҶ ҚТ танҳо меъёрҳои ташкил ва фаъолияти гурӯҳҳои тафтиширо муқаррар намудаанд. Аммо оид ба ташкили гурӯҳҳои оперативӣ-тафтишӣ меъёре вучуд надорад. Масалан, дар КМҶ ФР ва Белоруссия. Тибқи талаботи моддаи 169 КМҶ ҚТ пешбурди тафтишоти пешакӣ аз ҷониби гурӯҳи муфаттишон ба амал бароварда мешавад.

Дар асоси м. 63 Конвенсияи Кишинёвӣ қоршиносони давлатҳои аъзои ИДМ дар ҷаласаи 3-4-уми августи соли 2011 дар Комитети иҷроияи ИДМ дар Минск лоиҳаеро оид ба тартиби ташкил ва фаъолияти якҷояи оперативӣ-тафтишӣ дар ҳудуди давлатҳои аъзои ҳамкорӣ қор карда баромаданд ва вобаста ба ин қарор дар бораи бо тартиби муқарраргардида ин ҳуҷҷатро барои баррасӣ ба Шӯрои сарони давлатҳо пешниҳод намудан қабул карда шуд.

Кӯшиши танзими тартиби ташкил ва фаъолияти якҷояи гурӯҳҳои оперативӣ-тафтишӣ дар ҳудуди давлатҳои аъзои ИДМ дар таърихи мавҷудияти ИДМ бори аввал намебошад. Масалан: ҚТ ва Қирғизистон “Созишнома дар бораи тартиби буду бошти қормандони мақомоти хифзи ҳуқуқ ва мақомоти махсус дар ҳудуди ҚТ ва ҚК”-ро соли 1998 қабул карда буданд².

Ташкил ва фаъолияти якҷояи гурӯҳҳои оперативӣ-тафтиширо дар ҳудуди давлатҳои аъзои ИДМ на дар он ҳаҷме, ки лоиҳаи Созишнома дар бораи тартиби ташкил ва фаъолияти якҷояи гурӯҳҳои оперативӣ-тафтишӣ

¹ Ниг.: Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств — участников СНГ (принят на 7-м пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств 17 февраля 1996 г. // Приложение к Информационному бюллетеню. 1996. № 10.

² Ниг.: URL:<http://www.cis.minsk.by/news.php?id=256>

дар худуди давлатҳои аъзои ИДМ дастгирӣ намуда, пешниҳод менамоям, ки сараввал ба Конвенсияи Кишинёвӣ тағйиру иловаҳо дар масъалаи “гурӯҳҳои якҷояи тафтишӣ” ворид карда шуда, номи Созишнома дар бораи тартиби ташкил ва фаъолияти якҷояи гурӯҳҳои оперативӣ-тафтишӣ дар худуди давлатҳои аъзои ИДМ бо тартиби зерин тағйир дода шавад: “Созишнома дар бораи ташкил ва фаъолияти якҷояи гурӯҳҳои тафтишотӣ ва оперативӣ-тафтишӣ дар худуди давлатҳои аъзои Иттиҳоди давлатҳои мустақил”¹.

Ба андешаи мо ташкил ва фаъолияти якҷояи гурӯҳҳои тафтишотӣ ва оперативӣ-тафтишӣ дар худуди ҚТ низ мувофиқи мақсад мебошад².

Ёрии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ҳангоми ҷамъоварӣ намудани далелҳо оид ба парвандаи ҷиноятӣ, ин ҳамкориҳои мутақобилаи мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдори як давлат (таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд) бо мақомоти дахлдори давлати хориҷӣ бо мақсади ошкор намудани далелҳо (маълумот), пешниҳод намудани иттилооти далелнок, ба даст овардани онҳо, ташаккулдиҳии далелҳо ва бо роҳи муҳофизатӣ сабт намудани онҳо мебошад.

Ба андешаи А.Г. Калугин ва Д.В. Шинкевич, маълумоте, ки дар худуди давлати хориҷӣ ба даст оварда шудааст, худ аз худ далел шуда наметавонад. Барои он ки ин мақомро соҳиб гарданд, онҳо бояд бо тартиби муқаррарнамудаи КМҚ ФР, ки тартиби ҷамъоварӣ, тафтиш ва баҳодиҳии далелҳо ва тартиби мақоми далелро соҳиб гардидани маълумотҳо, ки дар қисми 2 моддаи 74 КМҚ ФР муқаррар гардидааст, ба парвандаи ҷиноятӣ якҷоя карда шаванд.

Вале ба чунин андеша розӣ шудан мушкил аст. Агар маълумотҳо, ки бо истифодаи КМҚ ҚТ ё КМҚ ФР дар худуди давлати хориҷӣ ба даст оварда шуда бошанд ё намуди далелҳо, ки дар худуди давлати хориҷӣ ба даст оварда шудаанд, бо далелҳое, ки дар худуди ҚТ ё ФР ба даст овардашуда мувофиқат кунанд, ин маълумотҳо ҳамчун делел эътироф карда мешаванд. Зеро м. 72 КМҚ ҚТ ва м. 74 КМҚ ФР муқаррар намудаанд, ки далелҳо бояд шакли муайянеро доро бошанд. Маълумотҳо ки дар худуди давлати хориҷӣ ба даст оварда шудаанд, агар талаботи заруриро барои далелҳо надошта бошанд, бояд мақоми яке аз намуди далелҳоро гиранд, агар ин мазмунӣ далелҳоро вайрон накунад. В. К. Случевский дуруст қайд мекунад, ки “бояд на танҳо шакли далел, балки мазмунӣ он низ мавриди таваҷҷуҳ қарор дода шавад”³.

Дар дар таҷрибаи расонидани ёрии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ тафтиши далелҳо нақши ниҳоят калидиро ҳангоми

¹ Ниг.: Соглашения о порядке создания и деятельности совместных следственно-оперативных групп на территориях государств-участников Содружества Независимых Государств (проект)

² Ниг.: Юлдошев Х.Д. Сотрудничество следственных и оперативных органов Республики Таджикистан и Российской Федерации по расследованию и раскрытию преступления // Прокурорская и следственная практика. 2012. № 3. – С. 43

³ Ни. Случевский В.А. Учебник русского уголовного процесса. Ч. 2: Судопроизводство / Под ред. В.А. Томсинова. – М., 2008. – С. 131.

муайян намудани ҳолатҳо оид ба парвандаи ҷиноятӣ мебозанд. Масалан, муфаттиш дар ҳудуди ҚТ қарор дорад, парвандаи ҷиноятиро нисбати шахрванди ҚҶ пеш мебарад, ки ҷабрдидаи он дар ФР қарор дорад. Муфаттиш дархост ба ФР дар бораи расонидани ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаи ҷиноятӣ мефиристад. Муфаттиши ФР ҷабрдидаро пурсиш намуда, дигар далелҳоро, ки дар дархости фиристодашуда дар бораи онҳо гуфта шудаанд, ҷамъоварӣ мекунад. Дар рафти тафтиши далелҳо муфаттиши ҚТ муқаррар мекунад, ки нишондоди ҷабрдида бо нишондоди айбдоршаванда мувофиқат намекунад. Муфаттиши ҚТ барои гузаронидани рӯбарӯкунӣ метавонад ҷабрдидаро, ки дар ҳудуди ФР қарор дорад ҷалб намояд.

Ҳамаи далелҳо оид ба парвандаи ҷиноятӣ, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ба даст оварда шудаанд, тафтиши ҳаматарафа ва объективиро металабанд¹.

Ёрии байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ҳангоми тафтиши далелҳо аз инҳо иборатанд: 1) таҳқиқи ҳуди далелҳо, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ба даст оварда шудаанд; 2) таҳқиқи ҳуди далелҳо, ки дар ҳудуди ҚТ ба даст оварда шудаанд; 3) бо ҳам муқоиса намудани далелҳои дар ҳудуди давлати хориҷӣ ба даст овардашуда бо далелҳои, ки дар ҳудуди ҚТ ҷамъоварӣ гардидаанд; 4) ҷамъоварию далелҳои нав дар ҳудуди давлати хориҷӣ; 5) тафтиши сарчашмаҳо ва мазмуни далелҳои дар давлати хориҷӣ ба даст овардашуда.

Эътибори ҳуқуқии далелҳои, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ҷамъоварӣ гардидаанд. Проблемаи қувваи ҳуқуқии далелҳо дар илми мурофиаи ҷиноятӣ дер боз муҳокима мегардад². Дар замони имрӯза проблемаи муайян намудани қувваи ҳуқуқии далелҳои дар ҳудуди давлати хориҷӣ бадастовардашуда, боз ҳам мубрамияти хосаро касб намудааст, зеро далелҳои, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ба даст оварда мешаванд, вобаста ба шакли мурофиавӣ ва дар баъзе ҳолатҳо вобаста ба низоми ҳуқуқӣ фарқ мекунанд.

Проблемаи мазкурро баррасӣ намуда, кӯтоҳ оид ба қувваи ҳуқуқии далелҳо дар қонунгузорию баъзе давлатҳо, ки ҚТ бо онҳо шартнома дар бораи расонидани ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ бастааст, истода мегузарем.

КМҚ ҚТ расонидани ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятиро танҳо дар асоси шартномаҳои байналмилалӣ эътироф мекунад. Барои ҳамин зарур аст, таваҷҷуҳро бештар ба қувваи ҳуқуқии далелҳои, ки дар асоси шарномаҳои байналмилалӣ ба даст оварда шудаанд, зоҳир намуд. Конвенсияи Минск ва Кишинёвӣ дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ бо парвандаҳои граждани, оилавӣ ва ҷиноятӣ дар низоми шартномаҳои байналмилалӣи ҚТ дар бораи расонидани ёрии ҳуқуқӣ оид

¹ Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при проверке доказательств по уголовным делам // Законодательство. 2013. № 10. С. 81-87.

² Абдуллоев П.С. Юридическая сила доказательств в сфере уголовного процесса, полученных на территории иностранного государства // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. 2012. № 5. – С. 95-106

ба парвандаи ҷиноятӣ нақши муҳим мебозанд. Аз руи маълумотҳои расмии Прокуратураи генералии ҚТ, дар соли 2011 мақомоти прокуратура 272 дархостро оид ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ баррасӣ намудааст, ки аз онҳо 268 дархост дар асоси Конвенсии Кишинёвӣ ва Минскӣ пешниҳод гардидаанд. Мақомоти прокуратура 42 дархост дар бораи расонидани ёрии ҳуқуқӣ дар асоси Конвенсияҳои Кишинёвӣ¹ ва Минск² равон карда шудаанд.

Чи гунае ки аллақай қайд гардид, қонунгузори мурофиавӣ-ҷиноятии давлатҳои аъзои ИДМ ва як қатор дигар давлатҳо, бо муайян намудани мафҳуми “далелҳо” ва сарчашмаи далелҳо ба он махсусияти муайянеро бахшидаанд, ки дар давлатҳои гуногун ба таври дигар вомехӯранд. Барои нигоҳ доштани қувваи ҳуқуқии далелҳо ин тафриқабандихоро зарур аст, ки дар дархост дар бораи ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ворид намуд, то ки масъалаи проблемаи сарчашмаи далелҳо ҳал карда шаванд.

Дар асоси Созишнома байни ҚТ ва Ҷумҳурии Туркия дар бораи ҳамкориҳои ҳуқуқӣ дар самти муносибатҳои граждани, меҳнатӣ ва ҷиноятӣ аз 6-уми май соли 1996 ҚТ ёрии ҳуқуқиро оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ба ҚТ (Туркия) мерасонад. Масъалаи қувваи ҳуқуқии далелҳо дар КМЧ Туркия баъзе тафовутҳоро нисбат ба КМЧ ҚИ дорост. КМЧ ҚТ, чи гунае ки аллақай қайд гардид, “сабтҳои пинҳонӣ”-ро ҳамчун як намуди далелҳо муқаррар намуда, вале мафҳуми онро намекушояд.

Шартномаи байни ҚТ ва Чин дар бораи ёрии ҳуқуқӣ бо парвандаҳои граждани ва ҷиноятӣ аз 16-уми сентябри соли 1996³ яке аз намудҳои ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ-ҷамъоварии далелҳо (боби 2) ва ҳамчунин қувваи ҳуқуқии ҳуҷҷатҳои расмӣ (қ.2 м.28)-ро муқаррар намудаанд.

Аризаи ҷабрдидаи КМЧ Чин ҳамчун намуди далел эътироф мекунад, вале КМЧ ҚТ не. КМЧ Чин танҳо протоколи азназаргузаронӣ ва шаҳодатқунониро муқаррар намуда, тибқи КМЧ ҚТ бошад протоколи амалҳои тафтишӣ ва судӣ аз ҳам фарқ карда мешаванд. КМЧ Чин нишондод ва баёноти гумонбаршударо ҳамчун намуди далел мепазирад, вале КМЧ ҚТ баёнотро ҳамчун далел эътироф намекунад.

¹ Ниг.: Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 22.01.1993, Минск. В настоящее время действует между РТ и Российской Федерации, Республики Молдова, Туркменистан, Узбекистан, Украина.

² Ниг.: Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 07.10.2002, Кишинев. В настоящее время действует между РТ и Республика Беларусь, Азербайджан,

Армения, Казахстан, Кыргызстан. (Справка о ратификации документов, принятых Советом глав государств СНГ, Советом глав правительств СНГ в 1991-2012 гг. (по состоянию на 7 апреля 2012 г.): URL: <http://cis.minsk.by>).

³ Ниг.: Соглашение между РТ и Республикой Турция о правовом сотрудничестве в области гражданских, торговых и уголовных отношений от 06 мая 1996 г.// АМОПТ. 1996. – № 24. – Ст. 396.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор давлатҳои исломӣ созишнома дар бораи ҷири ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ бастааст. Масалан, Созишнома байни ҚТ ва Арабистони Саудӣ аз 28.05.2008¹.

Дар ҳуқуқи исломӣ ва давлатҳои исломӣ, ки меъёрҳои ҳуқуқи исломӣ дар онҳо амал мекунад, қувваи ҳуқуқии далелҳо аз дараҷаи ҷинояти содиршуда вобаста мебошад. Ҳангоми кирдоҳои гумроҳӣ нишондоди 4 мард талаб карда мешавад. Нишондоди занонро безътимод эътироф намуда, онҳоро дар ҳолате роҳ медиҳанд, ки агар ба нишондоди мардҳо иловаҳо зарур бошад ва барои ҳамин онҳо на дар ҳамаи парвандаҳо иҷозат дода мешаванд. Дар дигар парвандаҳои ҷиноятӣ бошад нишондоди ду мард лозим меояд².

Моддаи 17 Шартнома байни ҚТ ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар бораи ҷири ҳуқуқии мутақобила оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ аз 10-уми май соли 2001 муқаррар намудааст, ки далелҳо ва маводҳо, ки дар асоси талаботи шартномаи мазкур ҷамъоварӣ гардидаанд, шакли иловагии тасдиқунии онҳо талаб карда намешавад³.

Омӯзиши проблемаи қувваи ҳуқуқии далелҳо олимони тоинқилобии русро ба худ ҷалб намуда буд. Дар Россияи тоинқилобӣ мафҳуми “қувваи ҳуқуқӣ”-и далелҳо яке аз мафҳумҳои баҳснок ба ҳисоб рафта, дар замони ҳозира бошад ин тамоюл идома ёфта оид ба он андешаи ягона дида намешавад. Масалан, ҳуқуқшиноси тоинқилобӣ В. Д. Спасович мафҳуми “қувваи ҳуқуқӣ”-ро танҳо нисбат ба нишондодҳои истифода мебард. В.К. Случевский мафҳуми қувваи ҳуқуқиро истифода накарда, дар бораи асос ва шарт баҳо додани эътибори далелнокии далелҳои алоҳида менависад. Ба андешаи В.К. Случевский, қувваи исботшавандаи далелҳои хаттӣ вобаста аст, на танҳо аз эътимоднокии онҳо, балки аз мазмунини дохилии онҳо, ки вобаста ба ҳар як ҳолати мушаххас метавонад муайян карда шавад. Л.Е. Владимиров қайд мекунад, ки “қувваи исбот тавассути шакли он муайян карда намешавад, балки аз рӯи эътимоднокии онҳо баҳо дода мешавад. Қувваи алоҳидаи далел вобаста аст, аз дараҷаи исботшавии он”⁴.

Шейфер С.А қайд мекунад, ки нишонаи муҳимтарини далелҳо ин қобили қабул будани он ва пеш аз ҳама риоя намудани қоидаҳои муқарраргардида оид ба ҷамъоварии онҳо мебошад. Ин андеша инъикоси худро дар моддаи 75 КМҶ ФР ёфтааст.

Бешубҳа гуфтан мумкин аст, ки қобили қабул будани далелҳо ин чун нишонаи далелҳо мебошад, ки дар муқаррар намудани қувваи ҳуқуқии далелҳо нақши калидиро мебозад, вале қувваи ҳуқуқии далелҳо танҳо

¹ Ниг.: Соглашение между Республикой Таджикистан и Объединенными Арабскими Эмиратами о взаимной правовой помощи по уголовным делам от 28 мая 2008 г. // АМОПТ. 2008. – № 5. – Ст. 401.

² Ниг.: Маргинани, Бурхануддин. Хидоя. Комментарий мусульманского права: В 2 ч. Ч. 1. Т. I. – 11 / Пер. сангл. Н.И. Гродекова; отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. коммент. А.Х. Саидов. –М., 2010. – С. 742-743

³ Ниг.: Договор между РТ и Республикой Индия о взаимной правовой помощи по уголовным делам от 10 мая 2001 г. // АМОПТ. – 2003. – № 9-10. – Ст. 484.

⁴ Ниг.: Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством. – СПб., 1861. - С. 56.

тавассути он муайян карда намешавад. Дар адабиёти ҳуқуқии муосир андешаҳое мавҷуданд, ки қувваи ҳуқуқии далелҳо ин худ қобили қабул будани далелҳоро ифода мекунад. Масалан, В.И. Зажитский пешниҳод мекунад, ки эътироф намудани қувваи ҳуқуқии далелҳо шаҳодати муайян намудани қобили қабул будани онҳоро медахад¹.

Ин гуна андешаро В.И. Зажитский бо талаботи қ. 3 м. 69 КМҶ (РСФСР) асоснок мекунад, ки тибқи он далелҳое, ки бо вайронкунии қонун ба даст оварда шудаанд, қувваи ҳуқуқӣ надошта, эътироф карда шуда, ба парванда ҳамроҳ карда нашуда, ба предмети исбот дохил намешавад. Ва ҳамчунин қ. 1 м. 75 КМҶ ФР: далелҳо, ки тавассути вайронкунии қонун ба даст оварда шудаанд, ғайри қобили қабул эътироф мешаванд. Ҳамин тавр, далелҳои ғайри қобили қабул қувваи ҳуқуқӣ надоранд ва наметавонанд ба парванда ҳамроҳ карда шуда ба предмети исбот дохил карда шаванд.

Қувваи ҳуқуқии ҳар як далел бо сифати ҳуди далел муайян карда мешавад (нишонаҳои далел – дахлият, қобили қабул будан ва эътимодноӣ) ва маҳз сифати далелҳо боварибахшии онро ба шахсони ваколатдор муаррифӣ мекунанд. Ин андеша аз ҷониби татқиқотчиёни зиёди илми мурофиавӣ ҷонибдорӣ карда мешаванд.

Аз нуқтаи назари мо, қувваи ҳуқуқии далелҳо ин маҷмӯи хусусиятҳои далелҳо мебошад, ки тавассути талаботи қонун ва аз сарчашмаҳои дахлдор ба даст оварда шудани онҳоро ифода намуда, барои тафтиш ва ҳалли парвандаи ҷиноятӣ аҳаммият доранд ва дар қатори дигар далелҳо нисбонаҳои худро нигоҳ дошта метавонанд.

Мувофиқи ақидаи В.М. Волженкина, новобаста аз ҳудуди ба даст оварда шудани фактҳо, муайян намудани дахлият, қобили қабул будан, баҳо додан ва ба сифати далел эътироф гардидани онҳо тибқи талаботи қонунгузории мурофиавӣ-ҷиноятӣ ФР бояд сурат гирад². Ба андешаи мо, на дар ҳамаи ҳолатҳо ҳангоми ҷамъовариҳои далелҳо дар ҳудуди давлати хориҷӣ талаботи қонунгузории мурофиавӣ-ҷиноятӣ ФР риоя мегарданд.

А.Г. Волеводз пешниҳод мекунад, ки дар КМҶ моддаи алоҳида бо номи “ҳамкориҳои байналмилалӣ дар мурофиаи ҷиноятӣ” бо мазмуни зерин: “тамоми маълумотҳои воқеӣ, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ бо риояи талаботи қонунгузории он ҷамъоварӣ гардиданд, бо далелҳое, ки тибқи талаботи Кодекси мазкур ҷамъоварӣ гардидаанд, баробар эътироф карда мешаванд”³.

А.Г. Волеводз дуруст таъкид мекунад, ки ҳамчун далел эътироф намудани маълумотҳое, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ба даст оварда шудаанд, баробар бо дигар далелҳо эътироф бояд карда шаванд, новобаста

¹ Ниг.: Жажицкий В.И. О допустимости доказательств // Рос. юстиция. 1999. № 3. – С. 26.

² Ниг.: Волженкина В.М. Международное сотрудничество в сфере уголовной юстиции // Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе / Науч. ред. Б.В. Волженкин. – СПб., 1998. – С. 160.

³ Ниг.: Волеводз А.Г. О некоторых направлениях совершенствования правового регулирования международного сотрудничества на досудебных стадиях уголовного процесса // Вопросы правоведения: Межвуз. сб. науч. тр. № 1. – Ереван, 2001. – С. 31-32.

аз институти ҳамкориҳои байналмилалӣ (масалан, хангоми супоридани шахс), ки назари комплекси ба ин масъала ифода мекунад.

Т.Н Москалкова қайд мекунад, ки: далелҳои, ки дар натиҷаи амалҳои тафтишӣ бо талаботи қонуни давлати хориҷӣ, ки онҳо ошкор гариданд, ба даст оварда шудаанд, ба парвандаи ҷиноятӣ ҳамроҳ карда шуда, бо тамоми далелҳои, ки тибқи КМЧ-и ин давлат ба даст оварда шуда қувваи ҳуқуқии баробар доранд; тафтиш ва баҳо додани ин далелҳо тибқи муқаррароти КМЧ сураат мегирад¹.

КМЧ ҚТ расонидани ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, аз ҷумла ба даст овардани далелҳоро дар ҳудуди давлати хориҷӣ дар асоси шартномаҳои байналмилалӣ муқаррар намудааст. Дар муқоиса бо КМЧ ФР КМЧ ҚТ қувваи ҳуқуқии далелҳои, ки дар асоси принсипи муттақобила (взаимност) бадастовардашударо эътироф намекунад. Таҷрибаи ҳуқуқтатбиқномаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҚТ нишон медиҳанд, ки дар соли 2011 тамоми дархостҳои, ки барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ оид ба ҷамъовариҳои далелҳо фиристода шудаанд, дар асоси шартномаҳои байналмилалӣ сураат гирифтаанд².

Моддаи 65 Конвенсияи Кишинёвӣ аҳамияти ҳуқуқии далелҳои дар натиҷаи иҷроиши дархост бадастовардашударо чунин муқаррар намудааст: далелҳои дар натиҷаи иҷроиши дархост дар давлати дархостшавандаи ба Созишмода тибқи қонунгузориҳои ин давлат ба даст оварда шуда, дар давлати дархосткунандаи ба Созишмода низ ҳамин вазъи ҳуқуқиро нигоҳ медоранд³.

Санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ пешбинӣ мекунанд, ки далелҳои дар ҳудуди давлати хориҷӣ бадастовардашуда бо дигар далелҳо вазъи ҳуқуқии баробар доранд. Аммо дар омӯзиши таҷрибаи ҳуқуқтатбиқномаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар ҚТ нишон медиҳад, ки далелҳои дар ҳудуди давлати дигар бадастовардашуда аксаран қувваи ҳуқуқии ҳудро нисбати дигар далелҳо аз даст медиҳанд. Проблемаи аз даст додани қувваи ҳуқуқии далелҳо дар камбудии фаъолияти мақомот дида мешавад, ки бо чунин асосҳо онро шарҳ додан мумкин аст: 1) татбиқи нодурусти намудҳои санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ, ки ёрии ҳуқуқиро муқаррар намудаанд. Масалан, байни ҚТ ва дигар давлатҳои ИДМ, ки дар ҳудуди онҳо Конвенсияи Кишинёвӣ амал мекунад, далелҳои, ки дар асоси Конвенсия Минск ба даст оварда шудаанд, қувваи ҳуқуқӣ надоранд; 2) вайрон кардани меъёрҳои шартномаҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ дар бораи ёрии ҳуқуқӣ. Масалан, тибқи м. 13 Конвенсияи Минск ҳуҷҷатҳо бояд аз ҷониби мақомоти ба ин қор ваколатдор ҷамъ карда тасдиқ дар шакли зарурӣ карда шаванд, омода сохта ва бо нишони ин давлат муҳр гузошта шаванд. Ба

¹ Ниг.: Табалдиева В.Ш. Уголовно-процессуальный статус следственного аппарата субъекта применения правовых норм о международной правовой помощи по уголовным делам // Рос. следователь. 2003. № 12. – С. 10.

² Ниг.: Научно-практический комментарий к Уголовно- процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В.М. Лебедева; науч. ред. В.П. Божьев. – М., 2010. – С. 1147

³ Ниг.: Кишиневская конвенция о правовой помощи от 7 октября 2002 г.

ҳамин хотир мавҷуд набудани шакли муайян ва ё муҳр дар протоколи амалҳои тафтишӣ метавонад барои ҳалли дурусти парванда таъсир расонад; 3) нодуруст тартиб додани протоколи амалҳои мувофиқавӣ, ки ба талаботи КМҚ ҚТ мувофиқат намекунад ва ба дуруст ҳал гардидани парванда метавонанд таъсир расонанд; 4) дар баъзе мавридҳо, нодуруст ё нопурра тарҷума кардани протоколи амалҳои тафтишӣ ва дигар ҳуҷҷатҳо; 5) вайрон намудани муҳлатҳои амалҳои мувофиқавӣ; 6) ба даст овардани далелҳо дар ҳудуди давлати дигар баъди боздоштан ё ба анҷом расидани тафтишоти пешакӣ.

Далелҳое, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ аз ҷониби мақомот ва шахсони мансабдори он ба даст оварда шудаанд, бояд ба талаботҳои зерин ҷавобгӯ бошанд: 1) Онҳо бояд тибқи ҳамон қонунҳое ҷамъоварӣ гардида бошанд, ки ба талаботи Конститутсия муҳолиф набошанд; 2) Онҳо бояд дар доираи он қоидаҳое, ки аз ҷониби тарафҳо ҳангоми ба созиш омадан вобаста ба расонидани ёриҳои ҳуқуқӣ пешниҳод намудаанд, ҷамъоварӣ гардида бошанд; 3) бояд талаботҳои расмӣ тасдиқи мақомоти дахлдор, ки далелҳо ва дигар маводҳоро ҷамъоварӣ намуда ба ФР мефиристанд риоя карда шаванд¹.

Ҳамин тавр, далелҳоеро, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ба даст оварда шудаанд аз тарафи таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор бояд оид ба қобили қабул будан, дахлдорӣ ва эътимоднокии онҳо тафтиш ва боҳогузорӣ карда шаванд.

КМҚ ҚТ пурра қувваи ҳуқуқии далелҳои дар ҳудуди давлати хориҷӣ бадастовардашударо муқаррар намекунад. Танҳо м. 475 КМҚ ҚТ иҷро намудани дархости мақомоти ваколатдори давлати хориҷиро оид ба оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ё идома додани таъқиботи ҷиноятӣ дар ҚТ муайян намудааст. Дар дораи мазмунӣ моддаи зикргардида як қатор махсусиятҳои қувваи ҳуқуқии далелҳои дар ҳудуди давлати хориҷӣ бадастоварлашуда муқаррар гардидаанд.

Аз таҳлили мазмунӣ м. 475 КМҚ ҚТ бармеояд, ки КМҚ ҚТ қувваи ҳуқуқии далелҳои дар ҳудуди давлати дигар бадастовардашударо баробари далелҳое, ки дар ҳудуди ҚТ нисбати шаҳрванди ҚТ, ки ҷиноятро дар ҳудуди давлати хориҷӣ содир намудааст ва ба ҚТ баргаштааст, ҷамъоварӣ шудаанд, эътироф мекунад.

Ин ҷо суоле ба миён меояд: агар шаҳрванди хориҷӣ дар ҳудуди ҚТ ҷиноят содир намояд ва мақомот ва шахсони ваколатдори ҚТ ба давлати шаҳрвандии ӯ дархост дар бораи расонидани ёриҳои ҳуқуқӣ мефиристанд ва дар натиҷаи он далелҳои муайянеро ба даст меорад, оё ин далелҳо қувваи ҳуқуқидошта эътироф карда мешаванд? Ин масъаларо КМҚ ҚТ ҳал накардааст.

¹ Ниг.: Теоретические и практические проблемы оказания международной правовой помощи по уголовным делам: Учеб. пособие / А.Г. Калугин, Д.В. Шинкевич. – Красноярск, 2007. – С. 71.

Бояд қайд намуд, ки қ. 1 м. 475 КМЧ ҚТ қувваи ҳуқуқии далелҳоро, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ба даст оварда шудаанд, нопурра муқаррар мекунад.

Меъёрҳои КМЧ ҚТ, КМЧ ҚҚ (м. 528) ва КМЧ Қирғизистон (м. 430) дар муқаррар намудани масъалаи қувваи ҳуқуқии далелҳои дар ҳудуди давлати дигар бадастовардашуда қариб монанд мебошанд.

Дар фарқият аз КМЧ ҚТ, КМЧ ФР ва КМЧ ҚЎ дар моддаҳои алоҳида меъёрҳо вобаста ба қувваи ҳуқуқии далелҳои дар ҳудуди давлати дигар ба даст овардашударо муқаррар намудаанд. Тибқи талаботи КМЧ ФР ва КМЧ ҚЎ далелҳое, ки дар ҳудудид давлати дигар ба даст оварда шудаанд, ҳамон қувваеро, ки далелҳои да ҳудуди ФР қабул карда шудаанд (м. 455 КМЧ ФР) ё дар ҳудуди ҚЎ тибқи талаботи Кодекси мазкур (м. 594 КМЧ ҚЎ).

Проблемаи эътибори ҳуқуқии “далелҳои электронӣ”. Ин масъала низ яке аз баҳсноктарин мавзӯҳо ба ҳисоб меравад. Ба сифати “далелҳои электронӣ” ҳуҷҷатҳои электронӣ баромад мекунанд. КМЧ ҚТ ва КМЧ ФР мафҳуми ҳуҷҷатҳои электрониро муқаррар намекунанд. Ҳангоми тартиб додани ҳуҷҷатҳои электронӣ қоидаҳои муайяне мавҷуданд. Яке аз реқвизитҳои он ин имзои электронӣ мебошад.

Қонунгузориҳои мурофиавии баъзе давлатҳои Аврупо имзои оддӣ ва электрониро баробарвазн меҳисобанд.

Ҳуҷҷатҳои электронӣ дар мурофиаи ҷиноятӣ ба сифати ҳуҷҷатҳои дигар истифода мегарданд. Ба андешаи мо ҳуҷҷатҳои электрониро дар мавриди ҷамъоварӣ ва тафтиши далелҳо дар самти расонидани ёриҳои ҳуқуқӣ-байналмилалӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ бояд истифода бурд. Бо ҳамин мақсад барои мукамал гардидани КМЧ пешниҳод менамоем, ки мақоми на танҳо ҳуҷҷатҳои электронӣ, инчунин шакли электронии ҳуҷҷатҳои мурофиавӣ дар КМЧ ҳифз карда шаванд.

Яке масъалаҳои дигари баҳснок дар самти ёриҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ ин масъалаи преюдитсия мебошад. Оё барои таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ дар ҳудуди ҚТ нисбати муқаррар намудани ҳолатҳое ва баҳои ҳуқуқии ҳукми ба қувваи қонунӣ даромадаи давлатҳои хориҷӣ ва Суди байналмилалӣи ҷиноятӣ ҳатмист?

Ба андешаи А.Г. Калугин ва Д.В. Шинкевич “қоидаҳои преюдитсия нисбати далелҳои дар ҳудуди давлати хориҷӣ бадастовардашуда истифода намегардад”.

Бояд қайд намуд, ки м. 19 Шартномаи байни ҚТ ва Чин дар бораи ёриҳои ҳуқуқӣ бо парвандаҳои граждани ва ҷиноятӣ аз ҷониби суди як давлати ба Созишмода эътироф ва иҷро намудани қарори суди давлати дигари ба Созишмода, ки ҳамон қувваи ҳуқуқие, ки қарори суди ин давлат дорад ҳатмӣ мебошад.

На ҳама вақт, балки танҳо дар ҳолатҳои зарурӣ таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд дархостро барои расонидани ёриҳои ҳуқуқӣ бо

парвандаҳои ҷиноятӣ бо мақсади ҷамъоварии далелҳо мефиристанд. Маҳз “ҳангоми зарурият” (м. 467 КМҚ ҚТ ва м. 453 КМҚ ФР) барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ дархост пешниҳод карда мешавад. Гуфтан мумкин аст, ки натиҷаи ин дархост дар ҳамаи ҳолатҳо барои қабул намудани қарори қонунӣ, асоснок ва одилона оид ба парвандаи ҷиноятӣ нақшӣ калидӣ мебозад.

Асоси қувваи ҳуқуқии далелҳо аз санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва татбиқи онҳо вобаста аст. Агар дархост бо назардошти омӯзиши қонунгузори дар ду тараф фиристода шавад, натиҷаи он метавонад нисбатан хубтар шавад.

Ягон далел қувваи муқарраршудаи пешакиро надорад. Ҳар як далел аз нуқтаи назари дахлият, қобили қабул будан, эътимодноки ва ҳамаи далелҳои ҷамъоваришуда – дар шакли маҷмӯӣ кифоя будан барои ҳалли парванда бояд баҳогузори карда шаванд (м. 88 КМҚ ҚТ)

Маводҳои дар натиҷаи иҷроиши амалҳои тафтиши байналмилалӣ бадастовардашуда ба парвандаи ҷиноятӣ ҳамчун далел ҳамроҳ карда мешаванд, ки вобаста ба ин таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд қарори дахлдор қабул мекунанд¹. Дар раванди қабул намудани қарор аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд мумкин аст, далелҳои дар ҳудуди давлати дигар бадастовардашуда вобаста ба шакл, намуд ва сарчашмаи ба даст оварда шуданашон намуди ин далелҳо тағйир диҳанд.

Бо ҳамин ба андешаи мо меёриҳои КМҚ ҚТ ва КМҚ як қатор давлатҳои ИДМ ба талаботи замонавии муайян намудани қувваи ҳуқуқии далелҳои дар ҳудуди давлати хориҷа бадастовардашуда ҷавобгӯ намебошанд. Бо ҳамин мақсад дар КМҚ ҚТ оид ба қувваи ҳуқуқии далелҳои, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ ҳангоми фиристодани дархост дар бораи расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба даст оварда шудаанд, илова намудани меёри зерин ба мақсад мутобиқ мебошад. Далелҳои, ки дар ҳудуди давлати хориҷӣ аз ҷониби шахсони ваколатдори он вобаста ба иҷрои дархост дар бораи расонидани ёрии ҳуқуқӣ оид ба парвандаи ҷиноятӣ ба даст оварда шудаанд ё дар дархост оид ба идома додани амалҳои тафтишӣ, аз ҷумла оид ба идома додани таъкиботи ҷиноятӣ ба ҚТ дар асоси шартномаҳои байналмилалии ҚТ, ки бо тартиби муқарраргардида фиристода шудаанд, ҳамон қувваи ҳуқуқиеро доро мебошанд, ки агар онҳо дар ҳудуди ҚТ тибқи талаботи моддаҳои 87 ва 88 Кодекси мазкур ба даст оварда шуда бошанд.

Далелҳои дар ҳудуди давлати хориҷӣ аз тарафи шахсони мансабдори он дар ҷараёни ирсол ва ё иҷрои дархост оид ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ ва дигар намуди ҳамкориҳо ё ин ки замима ба дарҳости он оид ба амалбарории пешбурди ҷиноятӣ дар асоси шартномаҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон ё ҳамкориҳои мутақобила бо тартиби муайяншуда ҷамъоварӣ ва дода шудаанд, эътибори ҳуқуқии далелҳоиеро доранд, ки дар

¹ Ниг.: Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. – С. 1148.

худуди Ҷумҳурии Тоҷикистон чамъоварӣ шудаанд, агар дар мавриди гирифтани онҳо принципҳои адолати судӣ, ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосии ӯ вайрон нашуда бошанд.

Адабиёт:

1. Абдуллоев П.С. Актуальные вопросы международно-правовой помощи при собирании доказательств по уголовным делам // Государство и право. 2014. № 3. С. 104-109.

2. Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при проверке доказательств по уголовным делам // Законодательство. 2013. № 10. С. 81-87.

3. Абдуллоев П.С. Международно-правовая помощь при собирании и проверке доказательств по уголовным делам (по материалам Республики Таджикистан и Российской Федерации). – М., 2016. – 224 с.

4. Абдуллоев П.С. Юридическая сила доказательств в сфере уголовного процесса, полученных на территории иностранного государства // Вестник Московского университета. Серия 11: Право. 2012. № 5. – С. 95-106

5. Волеводз А.Г. О некоторых направлениях совершенствования правового регулирования международного сотрудничества на досудебных стадиях уголовного процесса // Вопросы правоведения: Межвуз. сб. науч. тр. № 1. – Ереван, 2001.

6. Волженкина В.М. Международное сотрудничество в сфере уголовной юстиции // Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе / Науч. ред. Б.В. Волженкин. – СПб., 1998.

7. Зажицкий В.И. О допустимости доказательств // Рос. юстиция. 1999. № 3.

8. Маргинани, Бурхануддин. Хидоя. Комментарии мусульманского права: В 2 ч. Ч. 1. Т. I. – 11 / Пер. сангл. Н.И. Гродекова; отв. ред., авт. предисл., вступ. ст. и науч. коммент. А.Х. Саидов. – М., 2010 Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и

9. Научно-практический комментарий к Уголовно- процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В.М. Лебедева; науч. ред. В.П. Божьев. – М., 2010.

10. Случевский В.А. Учебник русского уголовного процесса. Ч. 2: Судопроизводство / Под ред. В.А.Томсинова. – М., 2008.

11. судопроизводством. – Спб., 1861.

12. Табалдиева В.Ш. Уголовно-процессуальный статус следственного аппарата субъекта применения правовых норм о международной правовой помощи по уголовным делам // Рос. следователь. 2003. № 12.

13. Теоретические и практические проблемы оказания международной правовой помощи по уголовным делам: Учеб. пособие / А.Г. Калугин, Д.В. Шинкевич. – Красноярск, 2007.

14. Юлдошев Х.Д. Сотрудничество следственных и оперативных органов Республики Таджикистан и Российской Федерации по расследованию и раскрытию преступления // Прокурорская и следственная практика. 2012. № 3.

ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА ПРАВА РЕЧЕВОЙ КОНФЛИКТОЛОГИИ (на примере судопроизводства Германии по миграционной политике)

Бабаева М.Т.,

доцент кафедры иностранных
языков юридического факультета ТНУ,
к.ф.н.,

Тел.: (+992) 918614074

E-mail: m.boboyeva@mail.ru

Шарипова З.А.,

доцент кафедры иностранных
языков юридического факультета ТНУ,
к.ф.н.,

Тел.: (+992) 919166240

E-mail: zulejcha@gmail.com

Аннотация: К новой отрасли юрислингвистики можно причислить речевую конфликтологию, которая вбирает в себя положительный результат многих наук и создаёт единую картину коммуникативного поведения народа. В области человеческих ценностей самая главная задача заключается в осуществлении социального согласия. Чтобы избежать конфликтную ситуацию, следует проявить максимальную осторожность, прежде всего, в словах и действиях, не создавая инцидента.

Ключевые слова: юрислингвистика, речевая конфликтология, социальное согласие, разжигание межнациональной розни, толерантное коммуникативного поведения народа, инцидент.

ХУСУСИЯТҲОИ ЗАБОНИ ҲУҚУҚӢ ДАР ҲАЛЛИ НИЗОӢШИНОСИИ НУТҚ

(дар мисоли муурофияи судии Олмон оид ба сиёсати муҳоҷират)

Бабаева М.Т.,

дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, н.и.ф.,

Тел.: (+992) 918614074

E-mail: m.boboyeva@mail.ru

Шарипова З.А.,

дотсенти кафедраи забонҳои хориҷии
факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, н.и.ф.,

Тел.: (+992) 919166240

E-mail: zulejcha@gmail.com

Фишурда: Ба соҳаи нави ҳуқуқшиносию забоншиносӣ низоъшиносии нутқро овардан мумкин аст, ки ба худ натиҷаи мусбати илмҳои бештарро дарбар мегирад ва нишонаи ягонаи рафтори муоширати мардумро эҷод мекунад. Дар самти арзишҳои башарӣ вазифаи асосӣ дар амалигардони ризоияти иҷтимоӣ мебошад. Баҳри раҳои ёфтани аз вазъи зиддияти зарур аст, ки эҳтиёткор бошем, пеш аз ҳама дар суҳан ва амал, ҳолати ногуворро ба вучуд наорем.

Калидвожаҳо: ҳуқуқшиносию забоншиносӣ, низоъшиносии нутқ, ризоияти иҷтимоӣ, ба вучуд овардани зиддиятҳои байни миллатҳо, муоширати хуби мардумон, ҳодисаи номатлуб.

PECULIARITIES OF LEGAL LANGUAGE IN THE SPHERE OF SPEECH CONFLICT'S MANAGEMENT

(on the example of migration policy of the court proceedings of Germany)

Boboeva M.T.,

docent of the department of Foreign Languages of the law Faculty of Tajik National University, candidate of Philological sciences

Phone.: (+992) 918614074

E-mail: m.boboyeva@mail.ru

Sharipova Z.A.,

docent of the department of Foreign Languages of the law Faculty of Tajik National University, candidate of Philological sciences

Phone: (+992) 919166240

E-mail: zulejcha@gmail.com

Abstract: The science of conflict management can be connected with the new branch of linguistics named jurislinguistics, which includes positive experience of various sciences, and creates uniform picture of communicative behavior of the nation. In the sphere of human values, the principle task lies in conducting social consensus. In order to prevent conflict situation, one has to express maximum caution, namely in words and actions without any incidents.

Key words: jurislinguistics, speech conflicts, social consensus, inclement of ethnic discord, tolerate communicative behavior of nation, incident.

Юридическая лексика подразумевает терминологию, которая охватывает широкий спектр правовых отраслей и институтов. К новой отрасли юрислингвистики можно причислить речевую конфликтологию, которая вбирает в себя положительный результат многих наук и создаёт единую картину коммуникативного поведения народа. Сложность и

многогранность этой науки допускает создание новой единой науки, связывающую между собой такие науки как: культурология, психология и психолингвистика, теория коммуникаций и речевой культуры, лингводидактика и собственно лингвистика.

Речевой конфликт изучается специалистами социолингвистики, психолингвистики, коммуникативной лингвистики, языковой конфликт является предметом исследования системной лингвистики.

Если лингвистический аспект позволяет выделить набор языковых маркеров, типичных для конфликтных диалогов, то при исследовании прагматического аспекта конфликтной диалогической речи можно отметить основные типы речевых актов, характерные для такой речи, а именно речевые акты приказа, отказа, несогласия, опровержения, упрёка и обвинения.

Однако в области человеческих ценностей самая главная задача заключается в осуществлении социального согласия. Развитие представлений о согласии первоначально осуществлялось в рамках понятия «гармония». Слово «гармония» начало употребляться задолго до теоретического освоения мира. Оно образуется от древнего индоевропейского корня «*har*»), обозначающего «соединение», «связь» человека с чем-либо¹. Греческий глагол «*харматто*» включает в себя многие значения, в том числе и «соглашение», «сочинять», «договор», «душевный склад». В эпоху Гомера слово «гармония» начинает рассматриваться как «согласие», «соглашение». Сохранившиеся древние свидетельства дают представление о том, что в эпоху античности сочинения Гомера считались источником мудрости. Поэмы давали знания относительно всех сфер жизни. Правила Гомера относительно взаимоотношений между людьми гласят:

- очередность приводимых аргументов влияет на их убедительность.
- желая переубедить, начинайте не с разделяющих моментов, а с того, в чем Вы согласны с оппонентом.

Другой древнегреческий философ Сократ рассматривал вопросы изучения конфликтов в процессе общения. В центре сократовской мысли — тема человека, проблемы жизни и смерти, добра и зла, добродетелей и пороков, права и долга, свободы и ответственности, личности и общества. Обращение к Сократу во все времена было попыткой понять себя и свое время. В процессе своих умозаключений Сократ пришел к следующему выводу:

- для получения положительного решения по очень важному для Вас вопросу, поставьте его на третье место, предпоставив ему два коротких, простых для собеседника вопроса, по которым он без затруднения ответит «да».

- следите за мимикой, жестами, позами.
- будьте хорошим слушателем.
- избегайте конфликтогенов.

¹ Охотникова М.А. Согласие как научная категория. М., 2000.- С. 23.

Свое отношение к природе и сущности человека выразил французский философ Блез Паскаль. Его основные философские убеждения сводятся к следующему:

- убеждая, не унижай. Дайте собеседнику возможность сохранить достоинство.

- убедительность аргумента в значительной степени зависит от имиджа и статуса убеждающего. Не принижайте статус собеседника.

- не загоняйте в угол себя, не понижайте свой статус.

Следующая система правил убеждения позволяет уменьшить вероятность проявления конфликтных ситуаций.

Между тем, общество представляет собой одновременно единую и противоречивую систему. Так, стороны противоречия могут уравновешивать друг друга, находится в отношении симметрии, но при этом не образуют согласованное целое, а напротив, вызывают чувство дискомфорта, нестабильности, что может привести к конфликтогенной ситуации. Любой конфликт может быть структурирован в виде типовой модели, включающей в себя ситуации и конфликтогены. При всем многообразии конфликтов каждый из них можно отнести к одному из трех типов: тип А - конфликтная ситуация отсутствует (случайный конфликт), тип Б - имеется одна конфликтная ситуация (закономерный конфликт), тип В - имеется несколько конфликтных ситуаций (неизбежный конфликт). Изучение конфликтов показывает, что значительная их часть возникает помимо желания их участников. Главную роль играет то, что мы называем «конфликтогенами» (дословно - «способствующий конфликту»)¹. Рассматривая это понятие с точки зрения лингвистической криминологии, можно определить его как слова и действия или бездействия могущие привести к конфликту. Слово «могущие» является здесь ключевым. Оно раскрывает причину опасности, которую являют собой конфликтогены. То, что они не всегда приводят к конфликту, уменьшает нашу бдительность по отношению к ним. Например, невежливое обращение и (даже грубость) не всегда приводит к конфликту, поэтому и допускается многими с мыслью о том, что «сойдет». Однако часто не «сходит» и приводит к конфликту.

Согласно статистическим данным, журналы «Spiegel» и «Focus» чаще всего информируют своих читателей по темам криминал, политика и терроризм. Также одной из излюбленных тем обоих изданий является тема «Мигранты». Темы «Расизм» и «Ущемление прав мигрантов» – встречаются реже – 1 или 2 статьи из 10 изданий².

В анализируемых статьях авторы информируют читателей о мигрантах в Германии в рамках тем «терроризм», «насилие» и «криминал», указывают на низкий уровень образования мигрантов и на недостаточный уровень их доходов. Мигранты представлены в них как нарушители закона, как люди,

¹ Шейнов В.П. Классификация и диагностика конфликтов по степени их неизбежности. Управление в социальных и политических системах// Материалы научно - практической конференции. Т.2-Минск.,2000. - С. 63.

² Spiegel. 2012. № 1. – С. 23.

которые склонны к насилию и используют его в повседневной жизни при воспитании детей, решении проблем в семье и на работе. Для характеристики мигрантов используется лексика с негативным значением, которая формирует в сознании читателя образ мигранта как опасного для немецкоязычного общества:

1. «Wir haben zu viele kriminelle junge Ausländer. Niemand darf sich hinter seinem Migrationsstatus verschanzen». - У нас слишком много молодых криминальных иностранцев. Никто не имеет права прятаться за статусом мигранта.

2. «Wir haben einen zu hohen Anteil von jugendlichen Straftätern mit Migrationshintergrund». - У нас слишком большая доля молодых нарушителей закона, которые вышли из семей мигрантов.

3. Bei diesen Familien aus dem «türkischen und arabischen Bereich ist Erziehung automatisch mit Schlägen verbunden, ja viel zu oft darauf beschränkt. -В таких турецких и арабских семьях воспитание автоматически связано с побоями и очень часто им и ограничивается .

Налицо лексика с негативным значением и мигранты представлены как нарушители закона. Для данной характеристики свойственна прямолинейность, однозначность и категоричность, которые достигаются, например, за счет многочисленных повторов таких прилагательных как *gefährlich*, *gewaltfähig*, *kriminell* в тексте одной статьи. Стереотип формируется в рамках тем: криминал, насилие, терроризм, бедность, низкий уровень образования и представляет мигрантов как опасных, агрессивных, малообразованных, бедных, готовых к насилию людей. Во всех проанализированных статьях формируется социально-опасный образ мигрантов разных национальностей, положительный образ не формируется ни в одной из статей, что по себе является ярким носителем конфликтогена.

В Германии наблюдается сегодня острая конфликтная ситуация в связи с увеличивающимся количеством беженцев, чему способствовала доброжелательная политика Ангелы Меркель по отношению к мигрантской агитации. Тем самым канцлер страны чуть не поплатилась «своим креслом» на последних выборах за миролюбивую политику по отношению к переселенцам. Недавно в Германии разразился спор по поводу вынесения вердикта судьи, который не признал лозунг «Миграция убивает» как основу разжигания межнациональной розни. История появления данного лозунга такова: правая германская партия НДПГ (NPD) разместила предвыборные плакаты с лозунгом «Остановите вторжение: миграция убивает». Некоторые суды земель ФРГ возвращаются к обсуждению данного приговора и выносят свои заключения. Так, к примеру, по мнению судьи города Гисена, вышеуказанный слоган «миграция убивает» не разжигает межнациональную рознь. К противоположному выводу пришли административный суд в Дрездене и высший административный суд в саксонском Бауцене, которые сочли, что подобная агитация может быть квалифицирована как разжигание

межнациональной розни и угрожает общественному порядку. Данную ситуацию можно отобразить в следующей модели, которая выражает суть случайных и неслучайных конфликтов:

Конфликтная ситуация + Инцидент = Конфликт
--

В этой формуле, входящие, в неё составляющие имеют следующее содержание: конфликтная ситуация - это накопившиеся противоречия, составляющие первопричину конфликта; инцидент - это стечение обстоятельств, являющиеся поводом для конфликта; конфликт - это открытое противоборство как следствие взаимоисключающих интересов и позиций. Формула конфликта показывает, чтобы избежать конфликта, когда конфликтную ситуацию устранить невозможно, следует проявить максимальную осторожность, прежде всего, в словах и действиях, не создавая инцидента. Конфликтная ситуация предшествует и конфликту и инциденту, она возникает их за каких - либо неосторожно сказанных слов, высказываний в адрес противной стороны, или даже просто определенных нюансов в голосе (тон, ирония, сарказм и т. д), которые воспринимаются как оскорбительные. Например, в коллективе социально - психологическими факторами, порождающими конфликт, могут быть нарушение служебной субординации, пренебрежение мнениями подчиненных и снисходительное отношение между самими сотрудниками. Снисходительное отношение может проявляться даже в оттенке доброжелательности в голосе. Категоричность и безапелляционность, навязывание своих советов, распространение сплетен, подшучивание и хвастовство являются конфликтогенами.

В настоящее время эта проблема наиболее актуальна. Некомпетентное использование кадрового потенциала, отсутствие системы подготовки и подбора кадров, отсутствие объективных критериев оценки работы, неучёт возрастной психологии и другие факторы создают конфликтные ситуации. Возникает необходимость разработки социально - психологических программ, направленных на изучение лингвистических норм речи в трудовых коллективах и печатных изданиях.

Единство обусловлено самой природой общества и проявляется через гармонию и меру. Функциональное единство является источником функционального согласия и гармонии. Социальная сплоченность обусловлена «привлекательностью» членов группы, т. е степень симпатии зависит, в большей степени, от лингвистической гармонии, умения воздействовать словами и убеждениями. Из этого следует, что гармония образует следующее понятийное поле:

Анализ рассмотренных определений позволяет сделать вывод о том, какое категориальное поле понятия «гармонии» раскрывается в соотнесении с его противоположностью - дисгармонией (нарушением меры, несоответствием). Важно отметить, что следует различать такие понятия как «социальное согласие», «индивидуальное согласие», «общественное согласие».

Таким образом, анализ семантики лингвистической конфликтологии позволяет сделать вывод о необходимости достижения социального согласия в обществе, направленного на развитие гармоничных отношений между социумами. Социальное согласие в обществе достигается на уровне его целостности. Язык права подразумевает специализированность лексики, которая охватывает широкий спектр правовых отраслей и институтов. При переводе правовых документов необходимо учитывать характерные особенности языка права в юридических дискурсах и коллизиях.

Литература:

1. Введенская Л.А. Павлова Л.Г. Судебная речь - жанр ораторского искусства//Риторика для юристов. Учебное пособие Ростов н/Д., 2006.-320с.
2. Матвеева А.И. Социально-психологические основы риторики речи. Учебное пособие для вузов.- Мн. Институт управления. 1999,132с.
3. Охотникова М.А. Согласие как научная категория. М., 2000.-212 с.
4. Шейнов В.П. Классификация и диагностика конфликтов по степени их неизбежности. Управление в социальных и политических системах// Материалы научно - практической конференции. Т.2-Минск.,2000.-120с.
5. Чудиновский О.С. Современные исследования миграции населения // Сб. научных статей, Вып.25.- МГУ, М., 2015. –206 с.
6. Robertson J. How to manage others and to control yourself. Institute of Management. N.Y., 2000.
7. Spiegel. 2012. № 1.
8. Spiegel. 2016. № 3

ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР БОРАИ ХОҶАГИИ ЁРИРАСОНИ ШАХСӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Соҳибов М.М.,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи
гражданин факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Тел.: (+992) 904415050.
E-mail: sohibov_m.1990@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.06 – Ҳуқуқи замин; ҳуқуқи кишоварзӣ; ҳуқуқи
экологӣ; ҳуқуқи сарватҳои табиӣ

Фишурда: Дар мақолаи мазкур инкишофи қонунгузорӣ дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар Қумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Ҳангоми баррасии масъала ошкор гардид, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ андешаи ягона оид ба мафҳуми қонунгузорӣ дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ набуда, дар қонунгузорӣ муҳолифатҳо ва номукаммалиҳо дар самти мазкур ҷой доранд. Муаллиф омилҳои инкишофи қонунгузорӣ дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсиро муайян намуда, санадҳои меъёрии ҳуқуқии махсусро дар соҳаи мазкур баррасӣ намудааст ва бо мақсади мукамал гардидани қонунгузорӣ дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ пешниҳодҳои илмӣ ва амалиро манзур намудааст.

Калидвожаҳо: инкишофи қонунгузорӣ, конституция, қонунгузорӣ, хоҷагии ёрирасони шахсӣ, хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ), қонунгузори замин, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, қонунгузорӣ дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ.

РАЗВИТИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О ЛИЧНОМ ПОДСОБНОМ ХОЗЯЙСТВЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Соҳибов М.М.,
ассистент кафедры гражданского права
юридического факультета Таджикского
национального университета,
кандидата юридических наук
Тел.: (+992) 904415050
E-mail: sohibov_m.1990@mail.ru

Научная специальность: 12.00.06 – Земельное право; аграрное право;
экологическое право; природоресурсное право

Аннотация: В этой статье рассматривается развитие законодательства о личном подсобном хозяйстве в Республике Таджикистан. При рассмотрении вопроса выяснилось, что в юридической литературе не

существует единые мнения о понятии подсобного хозяйства, а также в данном направлении есть высказывания противоречий и несовершенств. Автор определил факторы развития законодательства о личном подсобном хозяйстве, рассмотрел специальные нормативные правовые акты в данной сфере и в целях совершенствования соответствующего законодательства о подсобном хозяйстве представил научные и практические предложения.

Ключевые слова: законодательное развитие, конституция, законодательство, личное подсобное хозяйство, дехканское (фермерское) хозяйство, земельное законодательство, нормативные правовые акты, законодательство о личном подсобном хозяйстве.

DEVELOPMENT OF LEGISLATION ON PERSONAL SUBSIDIARY FARMING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sohibov M.M.,

assistant of the Department of civil law of the faculty of law of the Tajik National University, candidate of legal Sciences

Phone.: (+992) 904415050

E-mail: sohibov_m.1990@mail.ru

Scientific Specialty: 12.00.06 – Land law; agricultural law; environmental law; natural resource law.

Annatation: this article discusses the development of legislation on personal subsidiary farming in the Republic of Tajikistan. When considering the issue, it turned out that there are not common opinions in the legal literature on the concept of personal subsidiary farming and that there are statements of contradictions and imperfections in this direction. The author identified the factors of development of legislation on personal subsidiary farming, reviewed special legal acts in this area and presented scientific and practical proposals to improve the relevant legislation on personal subsidiary farming.

Keywords: legislative development, Constitution, legislation, personal subsidiary farming, dehkan (farm) farming, land legislation, normative legal acts, legislation on personal subsidiary farming.

Хочагии ёрирасони шахсӣ як баҳши махсуси кишоварзии иқтисодӣ мебошад, ки ба истифодаи захира ва иқтидори меҳнати оилаҳои деҳот асос меёбад. Хочагии ёрирасони шахсӣ яке аз субъекти мустақили соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, самти асосии фаъолияти он истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бо мақсади қонеъ намудани талаботи аъзои хочагии ёрирасони шахсӣ ба озуқаворӣ ва эҳтиёҷоти дигар мебошад. Дар айни замон хочагии ёрирасони шахсӣ яке аз шаклҳои маъмули фаъолияти кишоварзии шаҳрвандон буда, фаъолияти иқтисодии аҳолии деҳотро тавсиф мекунад. Мавҷудият ва рушди хочагии ёрирасони шахсӣ дар

кишвар ба паст кардани камбизоатӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ мусоидат менамояд.

Мувофиқи м. 13 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994¹ (минбаъд – ҚТ) замин моликияти истисноии давлат мебошад ва давлат истифодаи самараноки онро ба манфиати халқ кафолат медиҳад. Тибқи қонунгузорӣ қитъаи замин барои ташкили хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба шаҳрвандон ба ҳуқуқи истифодаи якумраи меросӣ бо ҳуқуқи бегона намудан ва бе ҳуқуқи бегона намудан ва бемуҳлат дода мешавад. Фармонҳои Президенти ҚТ Эмомалӣ Раҳмон аз 9 октябри соли 1995, № 342 «Дар бораи ҷудо кардани 50 ҳазор гектар замин» ва аз 1 декабри соли 1997, № 874 «Дар бораи ҷудо кардани 25 ҳазор гектар замин»² ба шаҳрвандони ҷумҳурӣ барои ташкил намудани хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, аз бӯҳрони иқтисодӣ баровардан ва паст намудани сатҳи камбизоатии шаҳрвандон саҳми муҳим гузоштанд. Мувофиқи фармонҳои номбурда ба аҳолии деҳот 66806 гектар заминҳои қорам, аз ҷумла 37255 гектар заминҳои қорамӣ обӣ тақсим карда дода шуд³. Ин иқдоми нек барои таъминоти аҳоли бо маводи озуқаворӣ ва ғанӣ гардонидани бозори дохилӣ аз маҳсулоти кишоварзӣ аҳамияти калон дорад.

Самаранокии фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба инкишофи қонунгузорӣ дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ вобастагии асосӣ дорад. Мувофиқи м. 2 Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» аз 8 декабри соли 2003, № 47⁴ қонунгузори ҚТ дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба Конститутсияи ҚТ асос ёфта, аз Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» ва санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқии ҚТ, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки ҚТ эътироф намудааст, иборат мебошад.

Моддаи мазкур асосҳои ҳуқуқии фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсиро муқаррар менамояд. Чи тавре ки аз моҳияти моддаи мазкур маълум мегардад, қонунгузорӣ оид ба хоҷагии ёрирасони шахсӣ на танҳо аз Қонуни мазкур, балки аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ иборат аст, ки муносибатҳо дар самти хоҷагии ёрирасони шахсиро ба танзим медароранд. Мувофиқи м. 2 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414⁵ «қонунгузорӣ» – гуфта санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки муносибатҳои ҷамъиятиро дар маҷмӯъ ё дар соҳаи муайян танзим мекунад, фаҳмида мешавад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ мафҳуми васеъ ва маҳдуди қонунгузорӣ пешниҳод карда мешавад. Қонунгузорӣ ба маънои маҳдуд маҷмӯи қонунҳо ва дар маънои васеъ қонунҳо ва дигар са-

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйири иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, Ганҷ, 2016. – 64 с.

² Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шақли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.02.2019).

³ Концепсияи истифодаи заминҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи 2004, №349 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шақли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.02.2019).

⁴ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №47; с. 2006, №201; с. 2011, №738.

⁵ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017. – №5, қ. 1. – Мод. 271.

надҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, ки ҚТ эътироф намудааст, фаҳмида мешавад¹. Ба андешаи М.З. Раҳимов қонунҳои амалкунандаи Тоҷикистон тамоюл ба фаҳмиши мафҳуми «қонунгузорӣ» ба маънои васеъ доранд, ки он аз Конститутсия, қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва санадҳои байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон иборат мебошад ва он ба сифати моддаи алоҳида дар онҳо ифода шудааст².

Ба андешаи Р.Ш. Сотиволдиев қонунгузорӣ мафҳуми сермаъно мебошад. Он ҳамчун маҷмӯи қонунҳо, чун маҷмӯи санадҳои меъёрии мақомотҳои олии намояндагӣ ва иҷроия, чун низоми ҳамаи санадҳои меъёрӣ, сохтори амудӣ ва уфуқии қонунгузорӣ муаррифӣ мегардад³. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло қонунгузорӣ дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки муносибатҳои ҳуқуқиро дар самти хоҷагии ёрирасони шахсӣ танзим мекунанд. Муносибатҳо вобаста ба хоҷагии ёрирасони шахсиро як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба танзим мебарорад. Мувофиқи моддаи мазкур қонунгузорӣ дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ аввалан ба Конститутсияи ҚТ асос ёфтааст. Конститутсияи ҚТ сарчашмаи асосии дигар санадҳои қонунгузорӣ ба ҳисоб меравад.

Конститутсияи ҚТ дар худ меъёрҳои пешбинӣ намудааст, ки хусусияти асосгуздорандаро барои тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа доро мебошанд, аз ҳамин лиҳоз сарчашмаи асосии танзимкунандаи пешбурди хоҷагии ёрирасонии шахсиро Конститутсияи ҚТ ташкил медиҳад. Конститутсия қонуни асосӣ буда, асосҳои сохтори конститусионӣ, ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шахрванд, тартиби ташкил ва таҷзияи ҳокимияти давлатиро муайян мекунанд. Конститутсия эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд. Дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, набояд хилофи Конститутсияи бошанд. Дар мавриди ба меъёрҳои Конститутсияи ҚТ муҳолифат доштани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст ё қисмҳои таркибии онҳо, меъёрҳои Конститутсияи ҚТ татбиқ мегарданд. Гарчанде ки дар Конститутсияи ҚТ меъёри мушаххас оид ба ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасонии шахсӣ ҷой надорад, аммо дар Конститутсияи ҚТ як қатор меъёрҳои заминавӣ муқаррар карда шудааст, ки барои соҳаи хоҷагии ёрирасонии шахсӣ

¹ Соҳибов, М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи гражданин иҷораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис.... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 41.

² Раҳимов М.З. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замини истиқлолият: инқишоф ва проблемаҳо // Инқишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият: маводҳои конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26-29 августи соли 2011 / Зери таҳрири профессор Раҳимов М.Р. – Душанбе: Эр-граф. – С. 20.

³ Сативалдыев Р.Ш. Теоретико-методологические проблемы понятия законодательства // Вестник Таджикского национального университета. Серия гуманитарных наук. – Душанбе: Сино, 2015. – № 3/5 (173). – С. 53.

ҳамчун сарчашма баромад менамоянд¹. Меъёрҳои зерини Конститутсияи ҚТ ба сифати сарчашмаи пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ баромад менамоянд:

1. Меъёри м. 12 Конститутсияи ҚТ, мувофиқи он давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад. Мувофиқи ин муқаррароти конститутсионӣ давлат фаъолияти озоди иқтисодиро кафолат додааст ва заминаи ин шахрвандон ба шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ, аз ҷумла хоҷагии ёрирасони шахсӣ машғул шуда метавонанд.

2. Меъёри м. 13 Конститутсияи ҚТ, ки барои соҳаи хоҷагии ёрирасонии шахсӣ хусусияти заминавӣ дорад, ба сифати асоси ҳуқуқи фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ баромад менамояд. Мувофиқи муқаррароти м. 13 Конститутсияи ҚТ замин моликияти истисноии давлат мебошад ва давлат истифодаи самараноки онро ба манфиати халқ кафолат медиҳад. Бо он мақсад ин муқаррароти конститутсионӣ ба сифати сарчашмаи хоҷагии ёрирасони шахсӣ баромад менамояд, ки фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ ба замин алоқамандии зич дорад, яъне бевосита коркарди заминро ба роҳ монда, замин воситаи асосии истеҳсолот барои он ба ҳисоб меравад ва қитъаи замин барои ташкили хоҷагии ёрирасони шахсӣ тибқи тартиби муқаррарнамудани қонунгузорӣ ҷудо карда мешавад. Воқеан ҳам замин яке аз компонентҳои асоси табиат буда, сарвати муҳими ҷамъияту давлат мебошад. Асоси фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсиро замин ва дигар объектҳои муҳими табиат (об ва ғайра) ташкил медиҳад. Қонунгузории амалкунанда бе гирифтани қитъаи замин ташкил намудани хоҷагии ёрирасони шахсиро ғайриимкон мешуморад.

3. Меъёри дар м. 45 Конститутсияи ҚТ зикршуда низ ба сифати асоси ҳуқуқи фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ баромад менамояд, чунки хоҷагии ёрирасонии шахсӣ низ андозсупоранда мебошад. Мувофиқи м. 45 Конститутсияи ҚТ супоридани андоз ва пардохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист.

Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» аз 8 декабри соли 2003, № 47² санади меъёрии ҳуқуқиест, ки асосҳои ҳуқуқи ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсиро аз тарафи шахрвандон ва ҳамчунин чораҳои аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ дастгирӣ кардани онҳоро муайян карда, ба шахрвандони ҚТ ҳуқуқи ташкил кардани хоҷагии ёрирасони шахсӣ, мустақилияти хоҷагӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандонро, ки дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ мебошанд, кафолат медиҳад. Қонуни мазкур аз 7 боб ва 21 модда иборат аст. Мувофиқи м. 3 Қонуни мазкур хоҷагии ёрирасони шахсӣ хоҷагист, ки бо меҳнати шахсии шахрванд ва аъзои оилаи ӯ бо мақсади истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва қонунгардонидани талаботи худ бо озукаворӣ ва эҳтиёҷоти дигар пеш бурда мешавад.

¹ Соҳибов М.М. Ҳуқуқи замини Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С. 294.

² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №47; с. 2006, №201; с. 2011, №738.

Қонуни махсус вобаста ба хоҷагии ёрирасони шахсӣ Қонуни мазкур ба ҳисоб меравад. Дар ҚТ ягона санади меъёрии ҳуқуқии махсусе, ки муносибатҳои вобаста ба хоҷагии ёрирасони шахсиро пурра ва ҳаматарафа танзим менамояд, ҳамин Қонун мебошад. Умуман ҳангоми ба муносибатҳои ҳуқуқӣ дохил шудани шахрванд, ки ба пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ машғуланд, ба фаъолияти онҳо меъёрҳои паҳн мегарданд, ки доираи муносибатҳои дахлдори ба танзим мебароранд, агар дар Қонуни мазкур ё ин ки меъёрҳои махсус оид ба ташкил, истифодаи молу мулк ва фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқии ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсиро аз тарафи шахрвандон ва ҳамчунин чораҳои аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ дастгирӣ кардани онҳоро муайян карда, ба шахрвандони ҚТ ҳуқуқи ташкил кардани хоҷагии ёрирасони шахсӣ, мустақилияти хоҷагӣ, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандонро, ки дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ мебошанд, кафолат медиҳад. Қонуни мазкур аз аз 7 боб ва 21 моддаи иборат мебошад.

Боби якуми Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» аз 8 декабри соли 2003, № 47¹ муқаррароти умумӣ ном дошта, дар боби мазкур масъалаҳои мақсад, асосҳои ҳуқуқӣ ва мафҳуми хоҷагии ёрирасони шахсӣ танзим гардидааст.

Боби дуюм ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ ном дошта, дар боби мазкур ҳуқуқи шахрвандон дар хусуси ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ, қитъаи замин, тартиби пешбурд ва дастгирии давлатӣ дар соҳаи мазкур пешбинӣ шудааст.

Боби сеюми Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» аз 8 декабри соли 2003, № 47² ҳуқуқ ва уҳдадорихои шахрвандони дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ ном дошта, дар боби мазкур муқаррарот оид ба ҳуқуқи уҳдадорихои шахсони дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ ва қатъи узвийт дар хоҷагии ёрирасони шахсӣ муқаррар гардидааст.

Боби чоруми он молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ ном дорад, ки дар он молу мулк, тақсими молу мулк ва мерос гузоштани молу мулки хоҷагии ёрирасони шахсӣ муқаррар карда шудааст.

Боби панҷум иштиёрдорӣ кардани маҳсулоти кишоварзие, ки дар хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ истеҳсол шудааст, коркард ва ба ҳисоб гирифтани он ном дорад, ки масъалаи истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ва ба ҳисоб гирифтани хоҷагии ёрирасони шахсиро танзим намудааст.

Боби шашум қатъи пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ ном дошта, асосҳои қатъшавӣ ва тартиби қатъи фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсиро танзим намудааст.

Боби ҳафтуми Қонуни мазкур қоидаҳои хотимаӣ ном дошта, дар боби мазкур андозбандии хоҷагии ёрирасони шахсӣ, ҷавобгарӣ барои риоя накардани Қонуни мазкур, баррасии баҳсҳо ва тартиби мавриди амал

¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №47; с. 2006, №201; с. 2011, №738.

² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №47; с. 2006, №201; с. 2011, №738.

қарор гирифтани Қонуни мазкур танзим карда шудааст, ки минбаъд ҳар яке ин масъалаҳо дар моддаҳои алоҳида танзими худро ёфтаанд.

Дар м. 1 Қонуни мазкур муносибатҳое, ки аз тарафи Қонуни мазкур ба танзим дароварда мешаванд ва мақсади он муқаррар карда шудааст. Одатан мақсад ва доираи амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар муқаддимаи онҳо муайян карда мешавад. Муқаддима қисми таркибии санади қонунгузорӣ буда, дар он мақсади қабул кардани санади қонунгузорӣ, мавзӯ ва вазифаҳои асосии он инъикос карда мешавад. Дар м. 43 Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, № 1414¹ тартиби ифодаи таркиби санади меъёрии ҳуқуқӣ ба таври зайл муайян карда шудааст: «таркиби санади қонунгузорӣ метавонад аз муқаддима, қисм, фасл, зерфасл, боб, параграф, модда, қисм дар модда, банд ва сархат иборат бошад».

Дар қисми муқаддимавии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ одатан асосҳо назариявӣ ва ё мақсади санади меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад. Ҳамчунин муқаддима аҳаммияти муҳими назариявӣ-амалӣ дорад, зеро дар муқаддима доираи муайяни муносибатҳои ҷамъияти пешбинӣ карда мешаванд, ки амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба онҳо паҳн мегардад.

Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» аз 8 декабри соли 2003, № 47² дар фарқият аз дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мақсад ва доираи амали Қонуни мазкурро на дар муқаддима, балки дар моддаи алоҳида пешбинӣ намудааст. Дар моддаи 1 Қонуни мазкур доираи муносибатҳое муқаррар гардидаанд, ки мавзӯи батанзимдарории Қонуни мазкур мебошанд. Қонуни мазкур муносибатҳои зерини ҷамъиятиро танзим менамояд:

– асосҳои ҳуқуқии ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ аз тарафи шахрвандон;

– чораҳои аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ дастгирӣ кардани хоҷагии ёрирасони шахсӣ.

Асосҳои ҳуқуқии ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ – ин маҷмӯи муқарароти меъёрӣ ва нишондодҳои дигари ҳуқуқӣ, ки дар Қонуни мазкур муқаррар шуда, ҳуқуқи шахрвандон ба ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ, тартиби ҷудо намудани қитъаи замин барои ташкили ин хоҷагӣ ва тартиби пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсиро танзим менамоянд. Асосҳои ҳуқуқии ташкил ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар б. 2 Қонуни мазкур, ки м. 4 (ҳуқуқи шахрвандон ба ташкили ва пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ), м. 5 (қитъаи замини хоҷагии ёрирасони шахсӣ) ва м. 6 (тартиби пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ)-ро фаро мегирад, муайян карда шудааст. Гурӯҳи дигар муносибатҳои ҷамъияти, ки мавзӯи батанзимдарории Қонуни мазкур мебошанд, ин чораҳои аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ҷиҳати дастгирии хоҷагии ёрирасони шахсӣ мебошад. Дар Қонуни мазкур низоми дастгириҳои давлатӣ ва дигар

¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017. – №5, қ. 1. – Мод. 271.

² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №47; с. 2006, №201; с. 2011, №738.

намуди дастгириҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ пешбинӣ гардидаанд. Дастгириҳои давлатӣ ва дигари намудҳои дастгирии хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар м. 7 ва қ. 2 ва 3, м. 14 Қонуни мазкур пешбинӣ гардидааст. Аз ҷумла, дар м. 14 Қонуни мазкур муайян гардидааст, ки мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ метавонанд, ташкилотҳои маҳаллии хариди маҳсулот барпо намоянд, ки маҳсулоти дар хоҷагии ёрирасони шахсӣ истеҳсолгардидаи кишоварзиро бо мақсади коркард, нигоҳдорӣ ё фурӯш қабул карда гиранд.

Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба аъзои хоҷагии ёрирасони шахсӣ, ки бо фурӯши маҳсулоти кишоварзии истеҳсолкардашон машғуланд, дар ташкили ҷойҳои мучаҳҳази савдо шароит муҳайё намоянд.

Гурӯҳи муносибатҳои, ки дар боло зикр гардид, бевосита аз муқаррароти Қонуни мазкур бармеояд, аммо ин нопурра буда, Қонуни мазкур доираи дигар муносибатҳои ҷамиятиро низ ба танзим мебарорад, ки предмети батанзимдарории ҳамин Қонун буда, вале дар матни моддаи мазкур пешбинӣ нагардидаанд. Дар баробари муносибатҳои дар боло зикргардида, ҳамчунин мавзӯи батанзимдарории Қонуни мазкурро муносибатҳои зерин ташкил медиҳанд:

– асосҳои иқтисодии фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ (ё вазъи молумулкии хоҷагии ёрирасони шахсӣ);

– коркард ва ихтиёрдорӣ намудани маҳсулоти кишоварзие, ки дар хоҷагии ёрирасони шахсӣ истеҳсол карда мешавад;

– асосҳои ташкилии фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ.

Қонуни ишорашуда (боби 4) низом ва вазъи молу мулкҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ, тартиби соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ намудани молу мулкҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ, тақсими молу мулк ва ба мерос гузоштани молу мулкҳои хоҷагии ёрирасони шахсиро танзим намудааст. Вазъи молу мулкҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар б. 4, м. 11 (молу мулкҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ), м. 12 (тақсими молу мулкҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ), м. 13 (мерос гузоштани молу мулкҳои хоҷагии ёрирасони шахсӣ) Қонуни мазкур мавриди танзим қарор дода шудааст. Хоҷагии ёрирасони шахсӣ маҳсулоти кишоварзие, ки истеҳсол менамояд ҳуқуқ дорад онро озодона ихтиёрдорӣ намоянд, ҳамчунин коркард намоянд. Муносибатҳо вобаста ба коркард ва ихтиёрдорӣ намудани маҳсулоти кишоварзӣ гурӯҳи хурди муносибаҳои ҷамъияти мебошанд, ки мавзӯи батанзимдарории Қонуни мазкур ба ҳисоб рафта, дар м. 14 ҳамин Қонун танзим гардидаанд.

Асосҳои ташкилии фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсӣ ҳуқуқи уҳдадорихои шаҳрвандони дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ, қатъи узвият дар хоҷагии ёрирасони шахсӣ ва тартиби қатъи пешбурди фаъолияти хоҷагии ёрирасони шахсиро фарогир аст.

Асосҳои ташкили хоҷагии ёрирасони шахсӣ дар м. 8 (ҳуқуқи шаҳрвандони дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ), м. 9 (уҳдадорихои шаҳрвандони дорои хоҷагии ёрирасони шахсӣ), м. 10 (қатъи узвият дар хоҷагии ёрирасони шахсӣ), м. 16 (асосҳои қатъи пешбурди хоҷагии ёрирасони шахсӣ) ва м. 17 (тартиби қатъи фаъолияти хоҷагии ёрирасони

шахсӣ)-и Қонуни мазкур танзим гардидааст. Муносибатҳои ҳуқуқии дигаре, ки бо иштироки хочагии ёрирасони шахсӣ сураат мегирад, мавзӯи батанзимдарории дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла, муносибатҳои андозбандӣ ва ё шартномавӣ дар хочагии ёрирасони шахсӣ мавзӯи батанзимдарории дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (мутобиқан КА ҚТ ва КГ ҚТ) мебошад. Дар моддаи Қонуни мазкур мақсади Қонуни мазкур низ муайян карда шудааст, ки аз инҳо иборат мебошад:

– ба шахрвандони ҚТ додани кафолати ҳуқуқи ташкил кардани хочагии ёрирасони шахсӣ;

– кафолати мустақилияти хочагӣ;

– кафолати ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахрвандонро, ки дорои хочагии ёрирасони шахсӣ мебошанд.

Қонуни мазкур дар низоми санадҳои қонунгузорӣ ягона санади меъёрии ҳуқуқие мебошад, ки ба шахрвандони ҚТ ҳуқуқ медиҳад, ки хочагии ёрирасони шахсӣ ташкил намоянд ва роҳҳои татбиқи ин ҳуқуқ, мустақилияти хочагидории хочагии ёрирасони шахсӣ ва ҳуқуқҳои шахрвандоне, ки дорои хочагии ёрирасони шахсӣ мебошанд, танзим намудааст. Қонуни мазкур имконият медиҳад, ки дар ҚТ ташкил ва фаъолияти хочагии ёрирасони шахсӣ ба низоми муайян дароварда шуда, хочагии ёрирасони шахсӣ дар кишвар ба як низоми муътадил рушд карда, тавассути фаъолияти хочагидории худ дар истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзии ватанӣ саҳмгузор гарданд.

Муқаддима ё моддаи алоҳидаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки мавзӯи батанзимдарории онро муайян менамояд бояд муайянқунандаи доираи тамоми муносибатҳои ҷамъиятие бошад, ки аз ҷониби санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим карда мешавад, зеро ин қисми санади меъёрии ҳуқуқӣ муайян мекунад, ки доираи амали ин санад ба кадом муносибатҳои ҷамъиятӣ паҳн мегардад. Номукаммалии муқаддима ё моддаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба мавзӯи батанзимдарории он ба доираи татбиқи он ба муносибатҳои ҷамъиятӣ ҳалал мерасонад. Аз ин лиҳоз, дар қисмати муқаддимавӣ ё моддаи алоҳидаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бояд тамоми муносибатҳои ҷамъиятие бошад, ки ба доираи амали ин санад дохил мегарданд, ба таври мушаххас ва пурра пешбинӣ карда шавад.

Аз таҳлили пурраи Қонуни мазкур бармеояд, ки дар он на танҳо муқаррарот оид ба масъалаҳои асосҳои ҳуқуқии ташкил ва пешбурди хочагии ёрирасони шахсӣ ва дастгириҳои давлатӣ ва дигар намудҳои дастгирӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, ҳамчунин дигар муносибатҳои ҷамъиятиро низ ба танзим мебарорад. Бинобар ин, моддаи мазкур номукамал буда, бояд дар он мавзӯи батанзимдарории Қонуни мазкур пурра пешбинӣ карда шавад. Дар қонунгузориҳои мамлакатҳои хориҷӣ муносибатҳои, ки аз тарафи қонун ба танзим дароварда мешаванд пурра муқаррар гардидааст. Масалан, дар муқаддимаи Қонуни Ҷумҳурии Украина «Дар бораи хочагии деҳқонии шахсӣ» аз 15

маи соли 2003, №742-IV¹ пешбинӣ гардидааст, ки Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии пешбурди хоҷагии деҳқонии шахсиро ба танзим мебарорад.

Бо дарназардошти таҳлилҳои зикршуда мувофиқи мақсад аст, ки ба Қонуни мазкур муқаддима илова карда шавад, ё ба моддаи мазкур тағйирот ворид карда шуда, ба мазмуни зайл ифода карда шавад: «Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иқтисодии фаъолияти хоҷагии ҷирирасони шахсиро бо мақсади кафолати ҳуқуқи шахрвандон ба ташкили хоҷагии ҷирирасони шахсӣ, таъмини мустақилияти хоҷагидорӣ ва ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои шахрвандони дорои хоҷагии ҷирирасони шахсӣ ба танзим мебарорад» ё «Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иқтисодии фаъолияти хоҷагии ҷирирасони шахсиро муайян намуда, ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди фаъолияти хоҷагидории мазкур равона шудааст».

Дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ дар кишвар мавҷуд мебошанд, ки дар умум муносибатҳо вобаста ба хоҷагии ҷирирасони шахсиро танзим менамоянд. Ба ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ КЗ ҚТ 13 декабри соли 1996, КА ҚТ аз 17 сентябри соли 2012², КГ ҚТ аз 30 июни соли 1999³ Қонуни ҚТ «Дар бораи дастгирии давлатии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ» аз 5 марти соли 2007⁴, Қонуни ҚТ «Дар бораи ислоҳоти замин» аз 5 марти соли 1992⁵, Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишвоарзӣ» аз 15 июли соли 2004⁶, Қонуни ҚТ «Дар бораи заминсозӣ» аз 5 январи соли 2008⁷, Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷавобгарӣ барои поймол кардани киштзор, зарар расонидани ба зироатҳои кишвоарзӣ, тутзор ва дигар дарахту буттазор» аз 5 марти соли 2007⁸, Қонуни ҚТ «Дар бораи ассотсиатсияҳои истифодабарандагони об» аз 21 ноябри соли 2006⁹ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дохил мешаванд.

КЗ ҚТ 13 декабри соли 1996 қабул гардида аз 18 боб ва 105 модда иборат мебошад. Кодекси мазкур муносибатҳои заминистифодабариро танзим намуда, барои истифода ва ҳифзи замин, ҳосилхез кардани он, ҳифз ва беҳтар намудани муҳити табиат ва инкишофи баробари ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ шароит фароҳам меоварад. Як қатор моддаҳои КЗ ҚТ ба хоҷагии ҷирирасони шахсӣ тааллуқ доранд, ба монанди истифода мероси якумраи замин (м. 12), додани қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ ба шахрвандон (м. 71), тартиби додани қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ ба шахрвандон (м. 71¹), додани замин барои ташкили хоҷагии иловагии ҷирирасони шахсӣ (м. 71²) ва ғайра. Мувофиқи м. 12 КЗ ҚТ ба истифодаи

¹ В редакції Законів України от 17.11.2005. – №3108–IV, от 25.12. 2008. – №799–VI, 16.10.2012. – №5462–VI, 12.02.2015. – №191–VIII.

² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2012. – №9. – Мод. 838.

³ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999. – №6. – Мод. 153.

⁴ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007. – №3. – Мод. 174; с. 2008. – №12, к. 2. – Мод. 1007.

⁵ Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1992. – №10. – Мод. 139.

⁶ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004. – №7. – Мод. 463; с. 2007. – №7. – Мод. 689.

⁷ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2008. – №1. – М. 21; с. 2016. – №7. – Мод. 621.

⁸ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007. – №3. – Мод. 173.

⁹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2006. – №11. – Мод. 474.

меросии якумра замин ба шахсони воқеӣ ва коллективҳои шахрвандон барои ташкили хоҷагии деҳқонӣ ва касбҳои анъанавии мардумӣ, инчунин ба шахрвандон ҳамчун қитъаи замини наздиҳавлигӣ дода мешавад. Дар м. 71 КЗ ҚТ бошад, муқаррар карда шудааст, ки қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ ба шахрвандон аз ҷониби ҷамоати деҳот, шаҳрак ва шаҳрҳо мутобиқи қарори раисони шаҳрҳо, ноҳияҳо, вилоятҳо ва Ҳукумати ҚТ аз рӯйи ваколаташон, ки Кодекси мазкур муқаррар намудааст, ҷудо карда мешаванд.

Агар дар шартномаи байни аъзои хоҷагии ғирирасони шахсӣ тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад, молу мулки хоҷагии ғирирасони шахсӣ моликияти умумии якҷояи аъзои хоҷагии ғирирасони шахсӣ мебошад. Тибқи Қонуни мазкур молу мулки хоҷагии ғирирасони шахсӣ моликияти умумии шахрвандоне мебошад, ки хоҷагиро пеш мебаранд ва танзими ҳуқуқи молкияти умумӣ дар б. 17 (моликияти умумӣ ва навъҳои он) КГ ҚТ муқаррар гардидааст, ки пурра меъёрҳои боби мазкур ба молу мулки хоҷагии ғирирасони шахсӣ паҳн мегарданд. Молу мулки хоҷагии ғирирасони шахсӣ метавонад бо талаби аъзои қобили амали хоҷагии ғирирасони шахсӣ мутобиқи қонунгузории граждании ҚТ тақсим карда шавад. Аз ин лиҳоз КГ ҚТ сарчашмаи асосии танзимкунандаи муносибатҳои молумулкии хоҷагии ғирирасони шахсӣ ба ҳисоб меравад.

Мувофиқи м. 9 Қонуни мазкур шахрвандони дорой хоҷагии ғирирасони шахсӣ уҳдадоранд, ки андози истифодаи қитъаи заминро сари вақт пардохт намоянд. Андозбандии хоҷагии ғирирасони шахсӣ тибқи қонунгузорӣ сурат мегирад. КА ҚТ низоми андозбандии хоҷагии ғирирасони шахсиро пешбинӣ намудааст. Заминҳои хоҷагиҳои ғирирасони шахсии шахрвандон ба ҷамоатҳои деҳот вобаста карда шуда, ғайр аз пардохти андози замин аз дигар намудҳои андоз озод мебошанд. Дар б. 41 КА ҚТ муқаррарот оид ба андози замин пешбинӣ шудааст, ки яке аз субъектони пардохткунандаи ин намуди андоз хоҷагии ғирирасони шахсӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи м. 270 КА ҚТ андози заминро заминистифодабарандагон, ки қитъаҳои замин ба онҳо барои истифодаи якумраи меросӣ, бемуҳлат, муҳлатнок ё ба иҷора дода шудаанд, ё заминистифодабарандагони воқеан қитъаҳои заминро истифодабаранда, ба истиснои заминистифодабарандагоне, ки шартҳои низоми соддакардашудаи андозбандӣ барои истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзиро иҷро мекунанд, пардохт менамоянд. Ҳамчунин дар ин боб муқаррарот оид ба андозсупорандагон (м. 270), объекти андозбандӣ (м. 271) манбаи андоз (м. 272), меъёрҳои андози замин (м. 273) ва имтиёзҳо оид ба андози замин (м. 274) пешбинӣ шудаанд, ки ба хоҷагии ғирирасони шахсӣ низ ҳамчун субъекти андозсупорандаи ин намуди андоз паҳн мегарданд.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқи зерқонунӣ дар соҳаи хоҷагии ғирирасони шахсӣ. Санадҳои меъёрии ҳуқуқи зерқонунӣ ин санадҳои меъёрии ҳуқуқие мебошанд, ки дар асос ва барои иҷрои санадҳои қонунгузорӣ қабул мешаванд. Дар самти хоҷагии ғирирасони шахсӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқи зерқонунии зерин қабул гардидаанд:

– Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи истифодаи мақсадноки қитъаҳои замини наздихавлиғӣ» аз 3 октябри соли 2011, №1147;

– Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи ҳифз ва самараноку оқилона истифода намудани заминҳои қорами обӣ» аз 25 июли соли 2000, №335;

– Фармонҳои Президенти ҶТ «Дар бораи чудо қардани 50 ҳазор гектар замин барои хоҷагиҳои ҷирирасони шахсии шаҳрвандо» аз 9 октябри соли 1995, №342;

– Фармонҳои Президенти ҶТ «Дар бораи 25 ҳазор гектар замин барои хоҷагии ҷирирасони шахсии шаҳрвандон» аз 1 декабри соли 1997, №874;

– Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи тасдиқ намудани Қоидаҳои чудо қардани қитъаҳои замин барои шахсонии воқеӣ ва ҳуқуқӣ» аз 1 сентябри соли 2005, №342;

– Консепсияи истифодаи заминҳо дар ҶТ, бо қарори Ҳукумати ҶТ аз 31 августи соли 2004, №31 тасдиқ гардидааст;

– Дастур «Оид ба баҳисобгирии заминҳои наздихавлиғии маҳалҳои аҳолинишин», ки бо қарори ҳайати мушовараи Кумитаи давлатии идораи замин ва геодезии ҶТ аз 10 ноябри соли 2006, №34¹;

Фармонҳои Президенти ҶТ аз 9 октябри соли 1995, №342 «Дар бораи чудо қардани 50 ҳазор гектар замин» ва аз 1 декабри соли 1997, №874 «Дар бораи чудо қардани 25 ҳазор гектар замин» ба шаҳрвандони ҷумҳурий барои ташкил намудани хоҷагиҳои ҷирирасони шахсӣ, аз бӯҳрони иқтисодӣ баровардан ва паст намудани сатҳи камбизоатии шаҳрвандон саҳми муҳим гузоштанд. Мувофиқи фармонҳои номбурда ба аҳолии деҳот 66806 гектар заминҳои қорами обӣ, аз ҷумла 37255 гектар заминҳои қорами обӣ тақсим карда дода шуд. Ин иқдоми нек барои таъминоти аҳоли бо маводи озуқаворӣ ва ғанӣ гардонидани бозори дохилӣ аз маҳсулоти кишоварзӣ аҳамияти калон дорад.

Яке аз масъалаи муҳим, ки зимни татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҷой дорад, ин масъалаи муҳолифати байни меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017 роҳҳои ҳалли ихтилофоти санадҳои меъёрии ҳуқуқиро пешбинӣ намудааст. Ихтилофи байни санадҳои меъёрии ҳуқуқии гуногундараҷа тибқи низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки дар м. 9 Қонуни мазкур пешбинӣ гардидааст, ҳал карда мешавад. Санади меъёрии ҳуқуқии баробардараҷа нисбат ба дигар санади меъёрии ҳуқуқии ҳамин дараҷа хангоми мавҷуд будани ихтилофҳо дар ҳолатҳои зерин қувваи бештари ҳуқуқӣ дорад, агар: ин санади меъёрии ҳуқуқӣ аз рӯи ҳамон як мавзӯи танзим нисбат ба дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ баъдтар қабул шуда бошад; мавзӯи танзими ин санади меъёрии ҳуқуқӣ нисбат ба дигар санади меъёрии ҳуқуқие, ки умумӣ мебошад, махсус бошад. Қонуни ҶТ «Дар бораи хоҷагии ҷирирасони шахсӣ» аз 8 декабри соли 2003, № 47² қонуни махсус дар соҳаи хоҷагии ҷирирасони шахсӣ буда, дар мавриди муҳолифат

¹ Маҳзани мутамаккази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шақли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.02.2019).

² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №47; с. 2006, №201; с. 2011, №738.

бо дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии баробардараҷа меъёрҳои Қонуни мазкур мавриди амал қарор дода мешавад.

Адабиёт:

1. Сативалдыев Р.Ш. Теоретико-методологические проблемы понятия законодательства // Вестник Таджикского национального университета. Серия гуманитарных наук. – Душанбе: Сино, 2015. – № 3/5 (173). – С. 53.

2. Соҳибов М.М. Ҳуқуқи замини Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С. 294.

3. Раҳимов М.З. Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо // Инкишофи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият: маводҳои конфронсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26-29 августи соли 2011 / Зери таҳрири профессор Раҳимов М.Р. – Душанбе: Эр-граф. – С. 20.

4. Соҳибов М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи граждании иҷораи қитъаи заминҳои таъиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис.... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2018. – С. 41.

5. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқи намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф гардидаанд» аз 13 ноябри соли 2013. – №9.

6. Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999. – №6. – Мод. 153.

7. Консепсияи истифодаи заминҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи 2004, №349 // Маҳзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.02.2019).

8. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 дар раёипурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раёипурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, Ганҷ, 2016. – 64 с.

9. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷавобгарӣ барои поймол кардани киштзор, зарар расонидани ба зироатҳои кишоварзӣ, тутзор ва дигар дарахту буттазор» аз 5 марти соли 2007 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2007. – №3. – Мод. 173.

10. Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишоварзӣ» аз 15 июли соли 2004 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004. – №7. – Мод. 463.

11. Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» аз 8 декабри соли 2003, № 47 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2003, №47; с. 2006, №201; с. 2011, №738.

12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 11 декабри соли 1999, №12 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999. – №12. – Мод. 348.

13. Қонуни Ҷумҳурии Украина «Дар бораи хочагии деҳқонии шахсӣ» аз 15 майи соли 2003, №742-IV // В редакции Законов Украины от 17.11.2005. – №3108–IV, от 25.12. 2008. – №799–VI, 16.10.2012. – №5462–VI, 12.02.2015. – №191–VIII.

14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи заминсозӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2008. – №1. – М. 21; с. 2016. – №7. – Мод. 621.

ПАЙДОИШ ВА ИНКИШОФИ ИНСТИТУТИ ШАРТАН ТАТБИҚ НАКАРДАНИ ЧАЗО

Миралиев Э.Б.,

муаллими калони кафедраи
ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо
коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Тел.: +992 907672020
E-mail: law.tnu.tj@gmail.com

Ихтисоси илмӣ: 12.00.08 – ҳуқуқи ҷиноятӣ ва криминалогия; ҳуқуқи иҷроӣ
ҷазои ҷиноятӣ

Роҳбари илмӣ: Шарипов Т.Ш., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор

Муқарриз: Сафарзода А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

Фишурда: Дар мақолаи зерин масоили таърихи пайдоиш ва инкишофи институти шартан татбиқ накардани ҷазо мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Дар асоси таҳлили қонунгузориҳои ҷиноятӣ Тоҷикистон ва омӯзиши адабиёти илмӣ, андешаҳои олимони вобаста ба таърихи пайдоиш ва инкишофи институти шартан татбиқ накардани ҷазо баррасӣ намуда, муаллиф тақлифҳои худро оид ба нахустпайдоиши институти мазкур дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ Тоҷикистон пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: кодекси ҷиноятӣ, ҷиноят, институт, шартан татбиқ накардани ҷазо, пайдоиш, декрет, дастурамал.

ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РАЗВИТИИ ИНСТИТУТА УСЛОВНОГО НЕПРИМЕНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ

Миралиев Э.Б.,

старший преподаватель кафедры
уголовного права и противодействие
коррупции юридического факультета
Таджикского национального
университета
Тел.: +992 907672020
E-mail: law.tnu.tj@gmail.com

Научная специальность: 12.00.08 – уголовное право и криминология;
уголовно-исполнительное право

Научный руководитель: Шарипов Т.Ш., доктор юридических наук,
профессор

Рецензент: Сафарзода А., доктор юридических наук, профессор

Аннотация: В данной статье анализируется история возникновения и развития института условного неприменения наказания. На основе анализа уголовного права Таджикистана и изучения научной литературы были рассмотрены взгляды ученых на историю возникновения и развития института условного неприменения наказания, а также автор высказал предложения о происхождении института в уголовном праве Таджикистана.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, преступление, институт, условного неприменения наказания, возникновения, указ, инструкция.

ORIGIN AND AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF PROBATION

Miraliev E.B.,

senior Lecturer, Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Faculty of Law, Tajik National University
Tel.:+992 907672020

E-mail: law.tnu.tj@gmail.com

Scientific speciality: 12.00.08 – criminal law and criminology; criminally-executive law

Research supervisor: Sharipov T.Sh., Doctor of Law, Professor

Reviewer: Safarzoda A.I., Sharipov T.Sh., Doctor of Law, Professor

Annotation: This article analyzes the history of the origin and development of the institution of probation. Based on the analysis of the criminal law of Tajikistan and the study of scientific literature, the views of scientists on the history of the emergence and development of the institution of probation were examined, and the author made proposals on the origin of the institute in criminal law of Tajikistan.

Keywords: criminal code, crime, institution, probation, occurrence, decree, instruction.

Яке аз падидаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ ин институти шартан татбиқ накардани ҷазо ба ҳисоб меравад. Дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ ва адабиёти илмӣ оид ба институти мазкур андешаҳои гуногун мавҷуд аст. Аз ин рӯ, баъд аз таҳлили ҳамаҷонибаи қонунгузори ҷиноятӣ ва адабиёти илмӣ фикру андешаҳои олимонро ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст.

Гурӯҳи аввали олимон (М.А. Гелфер, М.Д. Дурманов С.Кидиралиева, Наумов А.В., Горяйнова Е.А., Смаева Р.В, Гладких В.И., Дяконова С.В., ва дигарон) ҷонибдорони он андешаанд, ки институти шартан татбиқ

накардани чазо бори аввал мавқеи ҳуқуқии худро дар «Декрет дар бораи суд №2» пайдо намудааст, ки аз тарафи Кумитаи иҷроияи марказии умумиросиягӣ 7 март соли 1918 қабул гардидааст¹. Гурӯҳи мазкури олимон андешаҳои худро ба он асоснок менамоянд, ки дар моддаи 32 «Декрет дар бораи суд №2», ки аз ҷониби КИУ 7 март соли 1918 қабул гардидааст, пешбинӣ мегардад, ки «ба ҳама шахсоне, ки бо ҳукми суди халқӣ маҳкум шудаанд, ҳуқуқ дода мешавад, ки аз суди халқии маҳаллии ҷои зист дар бораи шартан татбиқ накардани чазо ё пеш аз муҳлат озод шудан дархост намоянд, инчунин дар бораи бахшиш ё барқарор намудани ҳуқуқҳои худ. Агар суди маҳаллӣ ба хулоса ояд, ки дархости пешниҳодгардида ягон асоси ҷиддиро дар бар намегирад, ин парвандаро барои тафтиши судӣ ба тобеияти суди аввала медиҳад². Ба андешаи олим Е.А. Горяйнова бошад, институти шартан татбиқ накардани чазо ҷойи худро дар қонунгузорӣ дар «Декрет дар бораи суд №2» ёфтааст. Масалан, ӯ қайд менамояд, ки «институти шартан татбиқ накардани чазо аз соли аввали мавҷудияти ҳуқуқи ҷиноятӣ шӯравӣ маълум аст. Он мавқеи аввалини қонунгузорию худро аз «Декрет дар бораи суд №2» мегирад»³. Р.В. Смаева низ ақидаи мазкурро ҷонибдорӣ намуда, зикр менамояд, ки «аввалин маротиба шартан татбиқ накардани чазо дар «Декрет дар бораи суд №2» ҷои худро пайдо намудааст⁴, ки дар қисми 2 моддаи 29 он муқаррароти зерин пешбинӣ гардидааст: «машваратчиёни халқӣ-на танҳо масъалаи факти содир гардидани ҷиноятро ҳал менамоянд, балки дар бораи кам кардани маъёри чазои дар қонун пешбинишуда ҳуқуқ доранд, то шартан татбиқ накардан ё тамоман озод намудани гунаҳгор аз тамоми чазоҳо»⁵.

Ба андешаи мо санади мазкур ба таври мушаххас ва аниқ мавқеи институти шартан татбиқ накардани чазоро муқаррар накарда буд. Аммо ин санад татбиқи шартан татбиқ накардани чазоро то андозае маҳдуд намуд. Ба монанди, ҳуқуқи татбиқи институти мазкурро танҳо ба ваколати машваратчиёни халқӣ гузошт, на ба судҳои доимӣ. Тавре ки таҷриба ва омори ҷиноятҳои давраи мазкур гувоҳӣ медиҳанд, судҳои халқии маҳаллӣ оҳиста-оҳиста ба татбиқи институти мазкур оғоз намуданд. Бинобар

¹ Ниг: Гельфер М.А. условное осуждение в СССР // Проблемы социалистического права, 1939, №2. – С. 45; Дурманов Н.Д. Освобождение от наказания по советскому уголовному праву. М., – С. 6; Кыдыралиева С. Условное осуждение по уголовному праву Киргизской ССР, Фрунзе., 1968. – 130; Люблинский П.И. Условное осуждение в иностранном и советском праве. М., 1924. – С.47; Горяйнова Е.А. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., М., 1987. – С. 14; Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекций. М., 1996. – С. 432; Рахметов С.М., Кулмуханбетов Б.А. Наказание: понятие цели, виды, порядок и назначение. Алмааты., 1999. – С. 89; Становский М.Н. Назначение наказания. М., 1999. – С.374; Смаева Р.В. Институт условного осуждения в российском уголовном праве, законодательстве и практике его применения., дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., Ижевск., 2002. – С. 19; Гладких В.И., Дьяконова С.В. Условное осуждение: правовая природа и проблемы применения: Монография. – М., 2009. – 37 ва дигарон

² Ниг: Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства., 1917- 1918 гг., 1918, №26. – С. 367

³ Ниг: Горяйнова Е.А. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., М., 1987. – С. 14

⁴ Ниг: Смаева Р.В. Институт условного осуждения в российском уголовном праве, законодательстве и практике его применения., дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., Ижевск., 2002. – С. 19

⁵ Ниг: Декреты Советской власти. –Т. 1., 25 окт. 1917 г. -1 марта 1918 г. –М., Политиздат, 1957. – С. 472.

сабабе, ки санади мазкур ба таври возеҳ тамоми паҳлуҳои институти шартан татбиқ накардани ҷазоро ба танзим намендаровард, тартиби татбиқи он низ як ранг ба назар намерасид.

Гурӯҳи дуҷумла олимони, аз ҷумла П.Г.Мишунин, А.А.Герцензон, М.М.Исаев, Б.С. Утевский ва дигарон дар он ақида мебошанд, ки муқаррарот оид ба институти шартан татбиқ накардани ҷазо бори аввал дар «Асосҳои роҳбарикунанда оид ба ҳуқуқи ҷиноятии ҶШФСР» пешбинӣ гардидааст¹. Олимони мазкур андешаи худро ба он равона намудаанд, ки дар санади мазкур ба таври возеҳ институти шартан татбиқ накардани ҷазо мавқеи худро ёфтааст. Масалан дар боби VII-и Асосҳои роҳбарикунанда оид ба ҳуқуқи ҷиноятии ҶШФСР, ки «Дар бораи шартан татбиқ накардани ҷазо» ном дорад, муқаррароти зерин пешбинӣ гардидааст: «Дар сурати содир шудани ҷиноят аз ҷониби маҳкумшуда, ки суд ҷазоро дар намуди ба ҳабс гирифтани муайн намудааст: 1) бори аввал содир намудан; 2) дар сурати истисноан вазнин будани дараҷаи ҳолати зиндагии ӯ; 3) хавфнокии маҳкумшуда барои зиндагии умум, ки талаби ғавран ҷудонигоҳдории ӯро наменамояд, – суд метавонад нисбати ӯ шартан татбиқ накардани ҷазоро татбиқ наояд, яъне қарорро оид ба иҷро накардани ҳукми айбдоркунанда то содир намудани кирдори яхела ва монанд. Дар сурати такроран содир намудани ҷунин кирдор шартан татбиқ накардани ҷазо хусусияти шартии худро гум наменамояд ва ҳукми аввалаи таъингардида ғавран иҷро мегардад»². Ба андешаи А.А. Герцензон дар қонунгузорию шӯравии сотсиалистӣ бори аввал соли 1919 нишондоди махсус оид ба шартан татбиқ накардани ҷазо дар Асосҳои роҳбарикунанда оид ба ҳуқуқи ҷиноятии ҶШФСР пешбинӣ гардидааст. Аммо дар амалияи судҳои халқӣ ва трибуналҳои институти шартан татбиқ накардани ҷазо аз рӯзи аввали мавҷудияти онҳо маълум буд. Ақидаи мазкурро М.М. Исаев, Б.С. Утевский ва дигарон ҷонибдорӣ наменамоянд³.

Гурӯҳи сеҷумла олимони, ба монанди В.А. Ломаков, В.В Скибитский, Е.В. Лядов, Т.Ш. Шарипов ва дигарон дар он андеша мебошанд, ки институти шартан татбиқ накардани ҷазо мавқеи худро дар сатҳи қонунгузорӣ аз Қарори котиботи халқии Украина «Дар бораи ҷорӣ намудани суди халқӣ» мегирад. Ҷонибдорони ин ақида, аз ҷумла В.А. Ломако қайд наменамояд, ки қарори мазкур на танҳо дар ҳудуди Украина муқаррароти «Декрет дар бораи суд №1»-ро қабул ва паҳн намуд, балки ба судҳои ҳуқуқи татбиқи шартан татбиқ накардани ҷазоро пешниҳод намуд(моддаи 20)». Инчунин каме дертар, яъне 23 январи соли 1918 «Дастур дар бораи трибуналҳои инқилобӣ» қабул гардад, ки ҳуқуқи шартан татбиқ накардани ҷазоро аз ҷониби трибуналҳои инқилобии

¹Ниг: Мишунин П.Г. Очерки по истории советского уголовного права 1917-1918 гг. М., 1954. – С.214; Герцензон А.А. ва дигарон. История советского уголовного права (1917-1947)., М., 1948. –С.141.

²Ниг: Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР., 1917 – 1952 гг. М., 1953. – С.60.

³Ниг: Герцензон А.А. ва дигарон. История советского уголовного права (1917-1947)., М., 1948. – С. 141.

Украина муқаррар намуд (моддаи 9)¹. Бояд қайд намуд, ки дар моддаи 20 Қарори мазкур танҳо нишондод дар бораи имконияти истифодаи шартан татбиқ накардани ҷазо аз ҷониби судҳои халқӣ муқаррар гардида буд. Қонунгузори давраи мазкур ба таври аниқ тартиб ва танзими истифодаи институти мазкурро, аз ҷумла моҳият, асосҳо, ҳудуд ва муҳлати санчишӣ, инчунин мақомоти назоратии шартан маҳкумшудагонро муайян накарда буд. Т.Ш. Шарипов бошад, қайд менамояд, ки қонунгузори он давра ва адабиётҳо нишон медиҳанд, ки воқеан, муқаррароти шартан татбиқ накардани ҷазо аввалин маротиба ба таври расмӣ бо Қарори котиботи халқии Украина мавқеи ҳуқуқӣ пайдо намудааст.²

Чи тавре ки зикр гардид, аз оне ки санадҳои мазкури дар боло нишондода ба таври мушаххас танзими ҳуқуқии татбиқи институти мазкурро муқаррар накарда буданд, зарурат ба миён омад, ки мақомоти маҳаллии адлия холиғихоро дар қонунгузорӣ баргараф намояд. Бинобар ин, аз ҷониби Комиссарати адлияи Сибир, Урал ва Туркистон 25 майи соли 1918 Дастурамал дар бораи шартан татбиқ накардани ҷазо қабул гардид, ки институти шартан татбиқ накардани ҷазоро ба таври васеътар тавсиф намуд.³

Ҳамин тавр, институти шартан татбиқ накардани ҷазо инкишофи минбаъдаи худро дар ҳудуди имрӯзаи Тоҷикистон аз Дастурамал дар бораи шартан татбиқ накардани ҷазо мегирад. Дастурамали мазкур дорои хусусиятҳои ба худ хос буда, нисбат ба дигар санадҳои меъёрии қабулшуда, вобаста ба татбиқи шартан татбиқ накардани ҷазо бартариятҳои зиёдро соҳиб гардидааст. Дар моддаи 1 муқаррар мегардад, ки “Суд исботи гунаҳкорию судшавандаро эътроф намояд, ҳуқуқи ба ӯ татбиқ намудан шартан татбиқ накардани ҷазоро дорад.” Дар баробари меъёри мазкур, як қатор хусусиятҳои Дастурамали мазкурро вобаста ба институти шартан татбиқ накардани ҷазо муайян намудан мумкин аст. Аз ҷумла, аввалан, дар ин Дастурамал кӯшиши муайян намудани моҳияти шартан татбиқ накардани ҷазо дида мешавад: «... суд барои маҳкумшудагон ҷазои сазоворро муайян менамояд, вале яққоя бо он муқаррар мекунад, ки ҳукм дар қисмате, ки бо худ ҷазо алоқаманд аст, ба муҳлати муайян бе иҷро мемонад, ки дар ҳар ҳолат аз тарафи суди мазкур муайян карда мешавад (банди дуюми Дастурамал); дуввуман, дар он давомнокии муҳлати санчишӣ барои на кам аз як сол муқаррар гардидааст (эзоҳи банди дуюми Дастурамал); сеvvуман, оқибати муҳлати санчиширо муайян намудааст. Масалан, дар он қайд гардида аст, ки ҳукм дар бораи шартан татбиқ накардани ҷазо иҷрошуда доништа мешавад, агар шартан маҳкумгардида дар давоми муҳлати санчишӣ, ки суд муқаррар намудааст, ҷинояти нав

¹Ниг: Ломако В.А. Применение условного осуждения. Харьков., 1976. – С. 4; Скибицкий В.В. Законодательство Украинской ССР об условном осуждении и практика его применения. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., Киев, 1972. – С. 7.

²Ниг: Шарипов Т.Ш. Институт условного осуждения в уголовном праве: развитие. юридическая природа. применение., Монография., Душанбе, 1997. – С. 7

³Ниг: Материалы НКЮ.1918. Вып. III. – С. 63

содир накунад. Шартан маҳкумшудагон, ки ҷинояти навро дар давоми муҳлати санҷишӣ содир намудаанд, ҷазоро барои кирдори аввала содирнамуда ва ҷинояти нав адо менамоянд (бандҳои се ва чохори Дастурамал). Инчунин, дар Дастурамали мазкур принсипи адолат ва тарбияи шартан маҳкумшудагон низ пешбинӣ шудааст, ки мутобиқи он шахсони шартан аз ҷазо озодшуда аз уҳдадории ҷуброни зарар, ки дар натиҷаи ҷинояти содиршуда расонида шудааст, озод буда наметавонанд (банди панҷуми Дастурамал).

Вале новобаста аз чунин хусусиятҳо, санади мазкурро мукамал шуморидан ғайриимкон аст. Дар он асосҳои татбиқи шартан татбиқ накардани ҷазо ва маҳдудият вобаста ба татбиқи он пешбинӣ нагардидааст. Дар баробари ин, амали Дастурамали мазкур ба шахсоне, ки парвандаи онҳо зери тобеияти трибуналҳои инқилобӣ қарор доранд, паҳн намегардид¹.

Вобаста ба танзими ҳуқуқи фаъолияти судҳои халқӣ 25 июли соли 1918 Қарори комиссариати халқии адлияи РСФСР “Дар бораи ташкил ва фаъолияти судҳои халқии маҳаллӣ” қабул гардид, ки дар он муқаррарот дар бораи татбиқи институти шартан татбиқ накардани ҷазо аз ҷониби судҳои халқии маҳаллӣ пешбинӣ гардида буд. Масалан, дар моддаи 36 Дастурамали мазкур пешбинӣ гардида буд, ки «судҳои халқии маҳаллӣ ҳуқуқи кам кардани ҷазои дар қонун пешбинишударо вобаста ба иродаи худ то шартан татбиқ накардан ё тамоман озод намудани гунаҳгор аз тамоми ҷазоҳо (моддаи 29 Декрет дар бораи суд №2) ба истиснои ҳади камтарине, ки дар декрет муқаррар гардидааст, доранд»². Чи тавре ки аз матни моддаи 36 бар меояд, дар он ишора ба моддаи моддаи 29 Декрет дар бораи суд №2 меравад, ки он ба баъзе аз ҷиноятҳои, ки декретҳои нави Ҳокимияти Шӯравӣ пешбинӣ кардааст, дахл дорад. Масалан, ба монанди ҷиноятҳои зиддиинқилобӣ, коршиканӣ, ханнотӣ ва ғайра. Ишораи мазкур дар Декрет “Дар бораи судҳои халқии ҶШФСР” аз 30 ноябри соли 1918 пешбинӣ гардидааст. Дар асоси моддаи 23 санади мазкур судҳои халқӣ ҳуқуқи ба иродаи худ татбиқ намудани шартан татбиқ накардани ҷазоро барои тамоми парвандаҳо доранд. Дар баробари ин, ба зимаи судҳо уҳдадории асоснок намудани ҳар як ҳолати татбиқи шартан татбиқ накардани ҷазо гузошта шуд³.

Бояд қайд намуд, ки Декрети махсуси ШКХ Украина аз 17 марти соли 1919 «Дар бораи шартан татбиқ накардани ҷазо», Низомнома оид ба судҳои полкии ШКХ ҶСФСР аз 10 июли соли 1919, инчунин Низомнома оид ба трибуналҳои инқилобии ҳарбӣ аз 20 ноябр соли 1919 давраи нави инкишофи институти шартан татбиқ накардани ҷазоро дар худ инъикос менамуданд. Декрет аз 17 марти соли 1919 аввалин санаде ба шумор

¹Ниг: Шарипов Т.Ш. Институт условного осуждения в уголовном праве: развитие. юридическая природа. применение., Монография., Душанбе., 1997., – С. 9

²Ниг: Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства., 1917- 1918 гг., 1918, №26. – С. 704

³Ниг: Сборник материалов по истории социалистического уголовного законодательства (1917-1937). М., 1938. – С. 44

мерафт, ки ба бисёр саволҳои марбут ба татбиқи институти шартан татбиқ накардани ҷазоро дар ҳудуди давлатҳои шӯравӣ посухи амиқ дод. Суд мувофиқи салоҳиятҳои худ метавонист масъалаи шартан татбиқ накардани ҷазоро ҳал намояд. Аммо декрет ҳудуд ва шартҳои амалисозии онро муайян накарда буд. Дар воқеъ, институти шартан татбиқ накардани ҷазо фақат барои он нафароне татбиқ карда мешуд, ки аз 10 сол камтар ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ маҳкум шудаанд. Ҳангоми содир гардидани ҷиноятҳои яхела ва монанд ба ҷинояткор ҷазо аз рӯи маҷмуи ҳукмҳо татбиқ карда мешуд. Такроран татбиқ сохтани шартан татбиқ накардани ҷазо дар Декрет иҷозат дода намешуд¹. Аз рӯи таҳлил намудани мазмуни шартан татбиқ накардани ҷазо мувофиқи меъёрҳои муайянкардаи декрет ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки мафҳуми шартан татбиқ накардани ҷазо аз ҷониби қонунгузор ҳамчун озод намудани ҷинояткор аз иҷрои ҳақиқии ҷазо фаҳмида мешуд. Қисмати муҳими Низомнома оид ба судҳои полкии ШКХ ҶШФСР аз 10 июли соли 1919² он буд, ки аввалин маротиба дар он қонунгузор судҳоро уҳдадор сохт, ки дар мувофиқа бо моддаи 10 – уми Фармони КХА ҶШФСР «Дар бораи пеш аз муҳлат озод кардан» аз 25 ноябри соли 1918 ҳукмҳои оид ба шартан татбиқ накардани ҷазо бароранд ва мақомоту шахсони аз болои он назоратбарандаро муайян созанд³. Дар эзоҳи дуюми моддаи 33 Низомнома оид ба трибуналҳои инқилобии ҳарбӣ аз 20 ноябр соли 1919 пешбинӣ гардидааст, ки дар сурати баровардани ҳукми маҳрум сохтан аз озодӣ Трибуналҳои инқилобии ҳарбӣ ҳуқуқи баровардани қарор дар бораи шартан татбиқ накардани ҷазоро доранд, аммо баробар бо қарори махсуси муҳлати озод намудан аз ҷазо.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо шартан татбиқ накардани ҷазо ҳамчун падидаи ҳуқуқи ҷиноятӣ мавқеи худро дар сатҳи қонунгузори ҷиноятӣ пас аз ба миён омадани Инқилоби Октябр (1917) пайдо намудааст. Чунки маҳз ба вуқӯъ пайвастании Инқилоб боиси таъсис ёфтани Ҳокимияти Шӯравӣ гардида, низоми навӣ ҳуқуқӣ, яъне ҳуқуқи сотсиалистӣ ба миён омад. Дар ин марҳила, санадҳои зиёди ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳуқуқи ҷиноятӣ дар миқёси Ҳокимияти Шӯравӣ ва минтақаҳои ба он ҳамроҳ (ҶХШ Бухоро ва ҶМШС Туркистон дар Осӣи Марказӣ) қабул гардиданд. Масалан, қабул гардидани як қатор декретҳо, қарорҳо ва дастурҳо.

Шартан татбиқ накардани ҷазо дар қонунгузори ҷиноятӣ Тоҷикистон бошад, бори аввал дар «Декрет дар бораи суд №2» муқаррар гардидааст. Чунки Декрети мазкур аз ҷониби Кумитаи иҷроияи марказии умумиросиягӣ қабул гардидааст ва дар як маврид, он бо қарор КИМ-и Туркистон тасдиқ гардидааст. Чи тавре ки Ф.Т. Тохиров қайд менамояд, дар шимоли Тоҷикистон ҳамчун дар тамоми Туркистон, сарчашмаи асосии ҳуқуқи нав, аз он ҷумла ҳуқуқи ҷиноятӣ, қонунҳои нормативии ба таърифи расидаи ҶШФСР буданд. Ин қонунҳо бо қарори махсуси КИМ-и Туркистон ва баъзан бе чунин қарорҳо...ба амал бароварда мешуданд. Ба

¹ Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР. Т. 1. Киев, 1966. – С.150.

² Ниг: Сборник материалов по истории социалистического уголовного законодательства (1917-1937 гг.). М., 1938. – С.31

³ Ниг: Ҳамон ҷо. – С.43

андешаи Ф.Т. Тоҳиров дар ҳудуди Тоҷикистони шӯравӣ ба сифати сарчашмаи ҳуқуқ танҳо ҳуқуқи нав, аз он ҷумла ҳуқуқи ҷиноятӣ, қонунҳои нормативии ба таъб расидаи ҶШФСР баромад карда метавонистанд. Аз ин рӯ, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки пас аз тасдиқи санадҳои меъёрии аз ҷониби КИМ-и ҶШФСР қабулгардида, амалашон дар ҳудуди Тоҷикистон ба роҳ монда мешуд¹.

Адабиёт:

1. Гельфер М.А. условное осуждение в СССР // Проблемы социалистического права, 1939, №2.
2. Герцензон А.А. ва дигарон. История советского уголовного права (1917-1947)., М., 1948.
3. Герцензон А.А. ва дигарон. История советского уголовного права (1917-1947)., М., 1948.
4. Гладких В.И., Дьяконова С.В. Условное осуждение: правовая природа и проблемы применения: Монография. – М., 2009.
5. Горяйнова Е.А. Условное осуждение по советскому уголовному праву. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., М.,1987.
6. Декреты Советской власти. –Т. 1., 25 окт. 1917 г. -1 марта 1918 г. – М., Политиздат, 1957.
7. Дурманов Н.Д. Освобождение от наказания по советскому уголовному праву. М.
8. Кыдыралиева С. Условное осуждение по уголовному праву Киргизской ССР, Фрунзе.,1968.
9. Ломако В.А. Применение условного осуждения. Харьков., 1976.
10. Люблинский П.И. Условное осуждение в иностранном и советском праве. М.,1924.
11. Материалы НКЮ.1918. Вып. III.
12. Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР. Т. 1. Киев, 1966.
13. Мишунин П.Г. Очерки по истории советского уголовного права 1917-1918 гг. М., 1954.
14. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть: курс лекций. М., 1996.
15. Рахметов С.М., Кулмуханбетов Б.А. Наказание: понятие цели, виды, порядок и назначение. Алмааты.,1999.
16. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР., 1917 – 1952 гг. М., 1953.
17. Сборник материалов по истории социалистического уголовного законодательства (1917-1937). М., 1938.
18. Сборник материалов по истории социалистического уголовного законодательства (1917-1937 гг.). М., 1938.

¹ Ниг: Тоҳиров Ф. Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон., Душанбе, 1994. – С.80

19. Скибицкий В.В. Законодательство Украинской ССР об условном осуждении и практика его применения. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., Киев, 1972.

20. Смаева Р.В. Институт условного осуждения в российском уголовном праве, законодательстве и практике его применения., дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., Ижевск., 2002.

21. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства., 1917- 1918 гг., 1918, №26.

22. Становский М.Н. Назначение наказания. М., 1999.

23. Тохиров Ф.Т. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. Душанбе, 1994.

Шарипов Т.Ш. Институт условного осуждения в уголовном праве: развитие. юридическая природа. применение., Монография., Душанбе, 1997.

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ҶАВОН – ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ**МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТИ ШАРТНОМАИ ЗАМОНАТ****Султонова Д.Ш.,**ассистенти кафедраи ҳуқуқи граждании
факултаи ҳуқуқшиносии ДМТ

Тел: +(992) 901-80-85-45

E-mail: Dilrabo_8545@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – ҳуқуқ граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи
оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ**Роҳбари илмӣ:** Ғаюров Ш.К., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор**Муқарриз:** Курбонализода Н.Ш., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент**Фишурда:** Дар мақолаи мазкур муаллиф маҳҳум, моҳият, тарафҳо,
хусусият ва шакли бастани шартномаи замонатро бо дарназардошти
қонунгузорӣ ва фикру ақидаҳои олимони ватанию хориҷӣ мавриди таҳлил
қарор додааст.**Калидвожаҳо:** шартномаи замонат, зомин, кредитор, қарздор.**ПОНЯТИЯ И СУЩНОСТЬ ДОГОВОРА ПОРУЧИТЕЛСТВО****Султонова Д.Ш.,**ассистент кафедры гражданского права
юридического факультетаТаджикского национального
университета,

Тел: +(992) 901-80-85-45

E-mail: Dilrabo_8545@mail.ru

Научная специальность: 12.00.03 - Гражданское право;
предпринимательское право; семейное право; международное частное
право**Научный руководитель:** Ғаюров Ш.К., доктор юридических наук,
профессор**Рецензент:** Курбонализода Н.Ш., кандидат юридических наук, доцент**Анотация:** В данной статье автор анализирует понятия, сущность,
стороны, особенности и форму заключения договора поручительства с
учетом законодательства и мнения отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: договор поручительства, поручитель, кредитор, должник.

CONCEPT AND ESSENCE OF THE CONTRACT GUARANTEE

Sultonova D.Sh.,

assistant department of civil law faculty of
law Tajik national University

Phone: +(992) 901-80-85-45

E-mail: Dilrabo_8545@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.03 - civil law, entrepreneurial law, family law,
private international law

Scientific adviser: Gayurov Sh.K., doctor of Law, professor

Reviewer: Kurbonalizoda N.Sh., candidate of law, docent

Anotation: In this article, the author analyzes the concepts, essence, parties, features and form of concluding of contract guarantee taking into account the legislation and the opinion of domestic and foreign scientists.

Keywords: contract of guarantee, the guarantor, creditor, debtor.

Тибқи шартномаи замонат, зомин уҳдадор мешавад, ки дар назди кредитори дигар шахс барои пурра ё қисман иҷро намудани уҳдадориҳои он ҷавобгар бошад. Шартномаи замонат яке аз асосҳои бавучуд омадани замонат баромад мекунад. Мафҳуми шартномаи замонат ҳам дар қонунгузорию граҷданию давлатҳои хориҷӣ ва ҳам дар адабиёти илмии ватанию хориҷӣ дода шудааст. Мувофиқи м. 361 КГ ФР «аз рӯи шартномаи замонат зомин уҳдадор мегардад, ки дар назди кредитори дигар шахс барои пурра ё қисман иҷро намудани уҳдадориҳои охири ҷавобгар бошад. Дар инҷо бояд қайд кард, ки ҳам дар КГ ФР ва ҳам дар КГ ҚТ мафҳуми шартномаи замонат як хел таъриф дода шудааст.

Лоихаи маҷмӯи қонунгузорию граҷданию Олмон таърифи шартномаи замонатро ба тавр зайл додааст: «Аз рӯи шартномаи замонат, зомин дар назди шахси дигар барои иҷрои уҳдадорию қарзорию уҳдадор мегардад, агар охири худаш ин уҳдадориро иҷро накунад»¹.

Бо назардошти он ки муносибати замонатро шартнома муқаррар мекунад, Г.Ф. Шершенивич бо дида баромадани ифодаи мазкур, чунин менависад: «Мо пеш аз ҳама бо он нуқтаи назар ҳастем, ки замонат муносибати шартномавӣ мебошад, вале барои мафҳуми замонат бошад ҷавобгарию як шахс барои шахси дигар дар доираи қонун мувофиқ намеояд, ба мисоли ҷавобгарию саҳланкор ва рӯйпӯшкунанда барои

¹ Ниг.: Гражданское Уложение: Проект. Том второй. – Ст. 2448.

қарздори асосӣ»¹. Шартномаи замонат дар худ уҳдадории зоминро оиди ҷавоб додан барои иҷрои уҳдадории асосӣ дар бар гирифта, ҳамин тариқ уҳдадории зомин аз лаҳзаи иҷро нагардидан ва ё ба таври дахлдор иҷро нагардидани уҳдадории асосии қарздор ба вучуд меояд.

«Дар мавриди бастании шартномаи замонат ба тарафҳо маълум нест, ки қарздор уҳдадориашро ба таври дахлдор иҷро мекунад ё не, барои ҳамин шартномаи замонат бояд ба монанди аҳди бо шартӣ ба таъхир гузошташуда басташуда, дида баромада шавад. Агар қарздор шахси матлуб эътироф гардад ва уҳдадориашро бо тамоми шарту шароиташ иҷро кунад, пас дар ин маврид уҳдадории зомин бавучуд намеояд»².

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар доираи татбиқи шартномаи замонат муносибатҳо оиди ҷавобгарӣ барои ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳои шартномавӣ ташкил дода шудаанд. Табиати ҳуқуқии шартномаи замонат консенсуалӣ, яктарафа ва ройгон мебошад.

Консенсуалӣ будани шартномаи замонат аз он бармеояд, ки аз лаҳзаи ба созиш омадани тарафҳо он басташуда дониста мешавад. Шартномаи замонат консенсуалӣ эътироф гардида, он вақт басташуда эътироф мегардад, ки агар байни тарафҳо дар шакли хаттӣ созиш нисбати ҳамаи шартҳои мавҷудаи шартнома ба даст оварда шуда бошад ва инчунин дар ҳамон вақт аз ҷониби шахс ба даст овардани пешниҳоди (оферта) ба ӯ раवонакардашуда бо роҳи қабул (аксепт)-и он эътироф мегардад (м. 362, б. 1. м. 432, б. 1 м. 433 КГ ФР). Дар ин ҷо ба сифати пешниҳодкунанда оферта чун қоида, худӣ зомин баромад мекунад ва ба сифати қабулкунандаи оферта (аксепт) бошад кредитори қарздор аз рӯйи уҳдадории асосӣ, ки «замонатро қабул мекунад» баромад мекунад³.

Яктарафа будани шартномаи замонат дар он ифода меёбад, ки бастании шартномаи мазкур барои зомин (яъне қарздор) уҳдадориро ба миён меорад. Ба он ҳуқуқи талаботи кредитор нисбат ба зомин ҷиҳати гирифтани ҷунин уҳдадорӣ (уҳдадории қарздори асосӣ) муқобил гузошта шудааст. Аз ин рӯ, ҳам дар назария ва ҳам дар амалия нисбат ба шартномаи замонат ҳамчун шартномаи яктарафа нуқтаи назари дақиқ муайян гардидааст⁴. Вале бо дарназардошти м. 361 КГ ФР, шартномаи замонат чун аҳди дутарафа башумор меравад, зеро барои содир намудани он ифодаи ихори ду субъект – кредитор аз рӯйи уҳдадории асосӣ ва зомин зарур мебошад. Бо вучуди ин таҷрибаи судӣ қонунӣ будани бастании шартномаи замонатро байни тамоми иштирокчиёни муносибатҳо оиди уҳдадории асосӣ ва таъмини он бавоситаи шартномаи замонат зери шубҳа намегузорад.

¹ Ниг.: Шершенивич Г.Ф. Учебник русского гражданского право. – М., 1995. – С. 295.

² Ниг.: Звягинцева М. Об ответственности поручителя // Законодательство и экономика. – 2000. – № 5. – С. 41.

³ Ниг.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. – М., 2005. – С. 574.

⁴ Ниг.: Тафсири Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. – Душанбе., 2010. – С. 794.

Барои ҳамин вобаста ба табиати ҳуқуқии шартномаи мазкур дар байни сивилистон ақидаи ягона чой надорад. Мисол, В.А. Белов чунин оиди шартномаи замонат менависад, ки шартномаи замонат «поручительства sui generis» чунин шартномае мебошад, ки иштирокчиёни он дар аввал қарздор ва зомин эътироф мегарданд ва баъдан кредитор ҳам¹.

В.С. Ем чунин қайд менамояд, ки муносибати қарздор аз рӯйи уҳдадорӣ асосӣ ва зомин метавонад бавоситаи шартнома оиди пешниҳоди хизмат аз рӯйи замонат ба расмият дароварда шавад². Нисбатан дар таҷриба чунин шартномаи замонате ба чашм мерасад, ки якуякбора байни се тараф баста шудааст, ва он хусусияти омехта дошта, дар худ унсурҳои шартномаи замонат ва шартномаи хизматрасонӣ аз рӯйи замонатро дар бар мегирад.

Бо вучуди он ки, ҳатто агар кредитор, қарздор аз рӯйи уҳдадорӣ асосӣ ва зомин ҳуҷҷати ягонро оиди пешниҳоди замонат имзо карда бошанд ҳам, чунин асос кофӣ нест, ки ин созишнома ро сетарафа эътироф намоем. Барои бастанӣ аҳди сетарафа ифодаи изҳорӣ розигии се тараф ҳатмӣ мебошад. Аммо барои ба даст овардани амалҳои ҳуқуқӣ, ки барои он тарафҳо кушиш кардаанд, ки ҳуҷҷати муайяноро имзо гузоранд, чунин зарурат чой дорад:

1) Барои бавучуд омадани муносибат аз рӯйи шартномаи хизматрасонӣ ба воситаи замонат – изҳори розигии иродаи қарздор аз рӯйи уҳдадорӣ асосӣ ва зомин зарур мебошад;

2) Барои бавучуд омадани муносибат аз рӯйи шартномаи замонат – изҳори розигии иродаи кредитор аз рӯйи уҳдадорӣ асосӣ ва зомин зарур мебошад.

Ҳамин тариқ, бо имзои як шартномаи (ҳамчун ҳуҷҷат), тарафҳо ду аҳдро содир мекунанд, ки асос барои бавучуд омадани ду гурӯҳи муносибатҳои уҳдадорӣ танзими ҳуқуқии гуногун дошта, эътироф мегарданд. Ҳамин тариқ, муносибати қарздор ва зомин чун қоида, ба воситаи меъёри Кодекси граждани оиди (расонидани хизмати пулакӣ) ба танзим дароварда мешаванд ва муносибати байни кредитор ва зомин бошад ба воситаи меъёрҳои Кодекси граждани оиди (замонат) ба танзим дароварда мешаванд.

Аз ин рӯ, ҳамчун муносибат шартномаи замонат дар худ уҳдадорӣ яктарафаро инъикос мегардонад. Ба тарафи кредитор – ҳуқуқи талабкунӣ нисбати зомин оиди масъул будан барои қарздор, ки уҳдадорӣ худро иҷро накардааст, мансуб аст. Ба тарафи зомин бошад, уҳдадорӣ ҷавобгар будан мансуб аст. Бо вучуди ин ҳангоми таҳлили Кодекси граждани мумкин аст бо баъзе уҳдадорӣҳои ба тарафи кредитор мансуб буда дучор гардид: мисол, оиди иҷрои уҳдадорӣ аз ҷониби зомин, кредитор уҳдадор аст, ки ба зомин ҳуҷҷате диҳад, ки талаботро нисбати қарздор тасдиқ

¹ Ниг.: Белов В.А. Поручительство. Опыт теоритической конструкции и обобщения арбитражной практики. – М., 1998. – С. 31.

² Ниг.: Суханов Е.А. Российское гражданское право: учебник: В. 2 т.Т.2.Обязательственное право. – М., 2011. – С. 87.

кунад ва ҳуқуқ оиди таъмини ин талаботро ба ӯ диҳад. Аммо барои муайян кардани хусусияти замонат чун аҳди яктарафа, чунин уҳдадорихои кредитор набояд мавриди назар гирифта шаванд, чунки онҳо, чӣ хеле ки В.В. Витрянский қайд мекунад, «ба доираи уҳдадории замонат, ки моҳияти он дар масъулияти зомин барои қарздор ифода мегардад», дохил мегарданд¹.

Шартномаи замонат ройгон буда, мувофиқи он ба зимма гирифтани уҳдадорӣ аз тарафи зомин дар назди кредитор ройгон мебошад ва пасгардонии мутақобила барои он чой надорад. Дар адабиёти илмӣ шартномаи замонатро аз рӯи аломати мазкур гуногун банду баст менамоянд. Як гурӯҳи олимон бар он ақидаанд, ки шартномаи замонат, шартномаи музднок мебошад². Дигар гурӯҳи олимон бошанд бар он ақидаанд, ки шартномаи замонат бемузд мебошад³. Ҳангоми ҳалли масъалаи мазкур, пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки шартномаи замонат танҳо муносибати байни кредитори қарздорро аз рӯи уҳдадории асосӣ ва зомин ба танзим медарорад. Муносибате, ки байни зомин ва қарздор аз рӯи уҳдадории асосии чой дорад, ба таркиби шартномаи мазкур ворид намегардад. Барои ҳамин, шартномаи замонатро бемузд эътироф кардан мумкин аст, зеро ки зомин ба кредитор арзиши маблағро бидуни аз ҷониби вай бадаст овардани пардохт ва ё дигар пасгардонии мутақобила, пардохт менамояд. Дар муносибат байни зомин ва қарздор бошад, дар инҷо мумкин аст, ки ду варианти асосӣ чой дошта бошад: ё сухан оиди шартномаи муздноки зомин ва қарздор меравад (ки дар боло оиди шартномаи хизматрасонӣ ба воситаи замонат қайд гардида буд), ё ин ки замонат аз аввал бемузд пешниҳод карда мешавад (чой доштани муносибатҳои хешутаборӣ, дӯстӣ ва дигар муносибатҳои боваринок). Бо вучуди ин, дар ҳолати мазкур хусусияти музднокии шартномаҳои граждани – ҳуқуқиро ба ёд овардан мумкин аст.

Шартномаи замонат бояд шартҳои зеринро дар бар гирад:

- 1) Мавзӯи шартнома. Мавзӯи шартномаи замонатро уҳдадории зомин ҷиҳати ба зимма гирифтани масъулияти қарздори асосӣ ташкил медиҳад.;
- 2) Номи зомин;
- 3) Номи кредитор оид ба уҳдадории асосӣ;
- 4) Номи қарздор оид ба уҳдадории асосӣ;
- 5) Тавсифи уҳдадории таъминшаванда⁴.

Шартномаи замонат шартномаи каузали мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми дар шартномаи замонат мавҷуд набудани шартҳои, ки имкон медиҳад барои иҷрои қарздор дода шудани замонат муайян карда шавад, он бояд бастанашуда эътироф гардад⁵.

¹ Ниг.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. – М., 2005. – С. 574.

² Ниг.: Завидов Б. Договор поручительства // Хозяйство и право. – 1997. – № 12. – С. 574.

³ Ниг.: Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. – М., 2004. – С. 95.

⁴ Ниг.: Курбонов Қ.Ш. Ҳуқуқи граждани: қисми якум. – Душанбе., 2014. – С. 479.

⁵ Ниг.: Тафсири Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. – Душанбе., 2010. – С. 795.

Шартномаи замонат бояд хаттӣ тартиб дода шавад. Дар сурати ба тарзи хаттӣ тартиб надодани он шартномаи замонат беътибор мегардад. Дар матни шартномаи замонат, бояд нишондодҳои зерин инъикос гарданд:

- уҳдадорие, ки бавоситаи замонат таъмин карда мешавад;
- ҳаҷми ҷавобгарии зомин (оё вай ба ўҳдаи худ таъмини пурраи иҷрои уҳдадориро мегирад ва ё қисми онро) бо нишон додани арзиши он;
- уҳдадорие, ки дар мавриди он ҷавобгарии зомин ҳангоми иҷро нагардидан ва ё ба таври дахлдор иҷро нагардидани уҳдадорӣ аз ҷониби қарздор фаро мерасад;
- намуди ҷавобгарии зомин (солидарӣ ё субсидиарӣ);
- шумораи зоминон ва ҳиссаи ҷавобгарии ҳар яке аз онҳо дар назди кредитор.

Асоси бавучудоии замонат фақат шартнома шуда метавонад. Уҳдадорӣ яктарафаи шахс аз он ҷумла ба манфиати шахси муайян масъул будан барои қарздорӣ номуносиб аз рӯи уҳдадорӣ муайян наметавонад асоси бавучудоии муносибати замонат то он вақте ки ин уҳдадорӣ дар ҳама шакле аз ҷониби кредитор, ки ҳуди уҳдадорӣ вучуд дорад, қабул нагардида бошад, гардад. Ҳамин тариқ, шакли хаттии уҳдадорӣ бояд бо ҷавоби хаттии кредитор мувофиқат кунад.

Бояд қайд кард, нисбати замонат қоидаҳои умумии Кодекси граждани оиди шартномаҳо, аз он ҷумла қоидаи яктарафа иҷозат надодани тағйири шартнома паҳн мегардад. Ҳаҷм ва хусусияти ҷавобгарии зомин аз мазмуни шартномаи замонат вобаста аст. Мисол, зомин ҳуқуқ дорад, дар шартнома дарҷ намояд, ки он танҳо барои баргардонидани арзиши маблағи асосии қарздор бе ҷуброни хароҷот ва ҷарима, замонат медиҳад. Барои ҳамин дар шартномаи замонат бояд нишондоди мушаххас ба уҳдадорие, ки аз ҷониби зомин иҷрои он таъмин карда мешавад ва маблағе, ки дар доираи он замонат амалӣ гардонидани мешавад, ҷой дошта бошад. Амалияи судӣ шартномаеро, ки дар асоси он зомин барои иҷрои уҳдадорӣ қарздор, ҳама намуди уҳдадориро ба уҳда гирифта бошад, аз рӯи қувваи ҳуқуқӣ беътибор донистааст¹. Ҳангоми бастанӣ шартномаи замонат бояд хатман дар назар дошта шавад, ки ҳаҷми ҷавобгарӣ мушаххас дар мазмуни шартнома инъикос гардад. Агар дар матни шартномаи замонат ҳаҷми ҷавобгарии зомин муқаррар нагардида бошад, он дар назди кредитор ба ҳама андозае ҷавобгар мебошад, ки қарздор аз рӯи ҳама андоза ҷавобгарӣ дорад. Барои зомин дигар ҳаракатҳои манфӣ низ ба миён омаданаш мумкин аст: мисол, он арзиши қарзи маблағро пардохт менамояд, ки барои кредитор фоиз эътироф мегарданд; ба кредитор ҷуброн намудани хароҷотҳои судӣ оди рӯёнидани қарз; рӯйпуш намудани дигар хароҷотҳои кредитор, ки дар натиҷаи иҷро накардан ва ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорӣ аз ҷониби қарздор ба миён омадаанд. Агар тартибдиҳандаи шартномаи замонат ҷавобгарии (мухтасари) зоминро дар шартнома нишон навода бошад, ў дар назди кредитор ҷавобгарии пурра дорад.

¹ Ниг.: Завидов Б. Договор поручительства // Хозяйство и право. – 1997. – № 12. – С. 51

Субъекти муносибатҳои замонат кредитор (тарафи ғаёли ваколатдор) ва зомин (қарздор, тарафи ғайриғаёл, тарафи уҳдадор) ба шумор мераванд. Қарздор аз рӯи уҳдадории асосӣ – уҳдадорие, ки бавоситаи замонат таъмин карда мешавад, дар муносибатҳои замонатӣ иштирок намекунад.

Шартномаи замонат байни кредитор аз рӯи уҳдадории асосӣ ва зомин бе иштироқи қарздор аз рӯи уҳдадории асосӣ баста мешавад. Шартномаи байни «зомин» ва қарздор аз рӯи уҳдадории асосӣ басташуда, ки дар он «зомин» дар назди қарздор ҷавобгар мегардад, ки дар назди кредитори вай барои вайрон кардани баъзе уҳдадориҳо масъул гардад, шартномаи замонат эътироф намегардад. Ба таври дигар гуем то он вақте ки ба ин шартномаи шахси сеюм- кредитор ҳамроҳ нагардад. То ин вақт «ин шартномаи намуди махсус (sui generis); аз рӯи намуд- навъи махсуси шартнома ба манфиати шахси сеюм басташуда номбурда мешавад»¹. Ҳарчанд шартномаи замонат байни кредитори қарздори асосӣ ва зомин баста шуда бошад, ангезаи водор намудани зомин барои ба қарздор додани замонат чун қоида аҳамияти ҳуқуқӣ надорад. Моҳияти шартномаи замонат ҳам дар он ифода мегардад, ки он чун созиши байни кредитор ва зомин бавҷуд омада, дар муомилоти граждани ба тарафи қарздор баромад мекунад.

Дар муносибатҳои замонатӣ чун қоида, се шахс амал мекунад: қарздор аз рӯи уҳдадории асосӣ, кредитори вай ва шахси сеюм – зомин, ки ба ўҳдаи худ уҳдадории масъулияти молумулкӣ будан дар назди кредиторро дар ҳолате мегирад, ки агар қарздори асосӣ ба таври дахлдор уҳдадориашро иҷро накунад. Дар алоқамандӣ ба ин, шартномаи замонат дар худ аҳди дугарафаро байни кредитор аз рӯи уҳдадории таъмингардида ва зомин ифода менамояд. Эътиборнокии замонат аз асоси мавҷуд будан ва ё набудани розигии қарздор барои содир намудани чунин аҳд байни кредитор ва зомин вобастагӣ надорад. Чӣ тавре ки К.П. Победоносцев менависад «ҳатто зарурият дар он нест, ки худ қарздор аз рӯи иродаи худ дар муқарраркунии замонат иштирок кунад. Зомин дар назди вай уҳдадор намегардад, балки аз номи вай дар назди кредитор уҳдадор мегардад»². Иродаи қарздор метавонад фақат, сабаб барои содир намудани шартномаи замонат бошад, аммо на унсури ҳуқуқӣ. Чун қоида, барои имкони зоминӣ бо хоҳиш оиди пешниҳоди замонат қарздор муроҷиат мекунад. Дар ин маврид муносибати зомин ва қарздор ба воситаи шартнома оиди пешниҳод намудани хизмат ба воситаи замонат метавонад ба шакл дароварда шавад, ки оиди ин муносибат аллақай дар боло сухан гуфта шуда буд. Дар шартномаи замонат ба сифати зомин метавонанд як ё якчанд шахс иштирок намоянд. Дар ҳолати охири хамзоминӣ- яъне иштироқи якчанд шахс ба сифати зомин дар шартномаи замонат ба вҷуд меояд. Шахсон, ки дар як вақт якҷоя замонат додаанд,

¹ Ниг.: Большая российская юридическая энциклопедия / Отв. ред. А.Я. Сухарев. – М., 2000. – С. 517.

² Ниг.: Российское гражданское право: учебник: В 2. Т. Обязательственное право / Отв. ред. Е.А. Суханов. – М., 2011. – С. 96.

дар назди кредитор ба таври солидарӣ ҷавобгар мебошанд, агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад. Аз ҳамзоминӣ зарур аст, ки шахсоне, ки дар алоҳидагӣ новобаста аз якдигар барои ҳамон як шахс аз рӯи шартнома замонат додаанд, чудо карда шавад¹. Чунин зоминон дар назди кредитор алоҳида ҷавобгар мебошанд, ҳарчанд агар ҳар яке аз онҳо бо қарздор дар назди кредитор ҷавобгарии солидарӣ аз рӯи уҳдадорӣ асосӣ дошта бошанд. Ба ҳамзоминӣ таркиби замонат барои зомин наздикӣ дорад. Дар ин маврид шахси сеюм дар назди кредитори қарздори асосӣ барои таъмини иҷрои уҳдадорихои зомин дар доирае, ки вай дар назди кредитор бо тартиби субсидиарӣ ҷавобгар мебошад, фақат дар он вақт уҳдадор эътироф мегардад, ки агар зомини аввал (асосӣ) талаботи кредиторро қонеъ карда натавонад (б. 1. м. 399 КГ ФР). Дар мувофиқа бо м. 390 КГ ҚТ шартномаи замонат инчунин ҷиҳати таъмини уҳдадорӣ минбаъда низ баста шуданаш мумкин аст. Танҳо талаботи ҳақонӣ метавонад бо замонат таъмин карда шавад.

Аз лаҳзаи бастанӣ шартномаи замонат, зомин ва кредитор дар муносибати ҳуқуқӣ қарор мегиранд, ки дар асоси он худсарона даст кашидан аз шартнома иҷозат дода намешавад. Аммо зомин вобаста ба уҳдадорӣ мушаххас танҳо баъди бавучуд омадани уҳдадорӣ таъмингардида дар назди кредитор дар муносибат қарор мегирад. Барои ҳамин, чунин шартнома аломатҳои аҳди ба шартӣ ба таъхир гузошташуда басташударо доро мебошад.

Қаъби замонат ҳам аз рӯи асоси умумӣ ва ҳам аз рӯи асоси махсус ҷой дорад. Замонат бо қаъби уҳдадорӣ таъминнамудааш, инчунин дар ҳолати тағйир ёфтани ин уҳдадорӣ, ки боиси афзудани масъулият ё бидуни розигии зомин ба ӯ дигар оқибатҳои номусоид меоранд, қатъ мегардад. Агар зомин ба кредитор дар мавриди ҷавобгарӣ оид ба масъулияти қарздори нав розигӣ надода бошад, зоминат ҳангоми ба шахси дигар гузаронидани қарзи бо замонат таъминшудаи уҳдадорӣ, қатъ мегардад. Замонат ҳангоме, ки кредитор қабули иҷрои дурусти пешниҳоднамудаи қарздор ё зоминро рад мекунад, қатъ мегардад². Ба ғайр аз ҳолатҳои дар боло овардашуда, шартнома тибқи асосҳои боби 25 Кодекси граждани қатъ мегардад. Қисми якуми м. 396 КГ ҚТ ду асоси қаъби шартномаи замонатро муқаррар менамояд:

Якум, замонат чун уҳдадорӣ аксессорӣ ҳамзамон бо қаъби уҳдадорӣ асосӣ қатъ мегардад;

Дуюм, замонат қатъ мегардад, агар дар шартномаи асосӣ тағйироте ворид карда шуда бошад, ки боиси афзудани масъулияти зомин ё боиси оқибатҳои номусоид барои ӯ гардидааст, ба шарте ки агар чунин тағйирот бо зомин ба мувофиқа нарасида бошад. Меъёри мазкур баҳри хифзи манфиатҳои зомин нигаронида шудааст. Дар қисми сеюми моддаи мазкур бошад, оқибатҳои махсуси ҳуқуқии гузаронидани муҳлати кредитор оид ба

¹ Ниг.: Новицкий И.Б. Гражданский кодекс: практический комментарий. Поручительство. Комментированное издание Ст. 236-250 и Ст. 127 ГК. – М., 1924. – С. 15.

² Ниг.: Тафсири Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Х., Бадалов Ш.К. – Душанбе., 2010. – С. 805.

ухдадории бо замонат таъмингардида муқаррар гардидааст, ки ҳангоми гузаронидани муҳлат дар радди кредитор чихати қабули иҷрои матлуб, ки қарздор ё зомин пешниҳод намудааст, ифода меёбад. Дар ин ҳолат замонат бояд аз лаҳзаи радди беасоси кредитор чихати қабули иҷрои ухдадорӣ қатъгардида ба ҳисоб равад. Ба ғайр аз ин оқибатҳои ҳуқуқии пешбиниамудаи м. 437 КГ фаро мерасад. Инчунин асоси дигари қатъ гардидани шартномаи замонат аз гузаштани мӯҳлати амали он иборат аст. Ин мӯҳлат метавонад мутобиқи шартномаи замонат ё меъёрҳои қ. 4 м. 396 КГ муайян карда шавад, агар шартҳои дахлдор дар шартнома вучуд надошта бошанд.

Муҳлати амали замонат, ки тибқи шартнома ё қонун муайян гардидааст, ин мӯҳлатест, ки дар чараёни он кредитор бояд нисбат ба зомин даъво пешниҳод намояд. Аз ин рӯ, агар дар шартномаи замонат тартиби ҳатмии тосудии танзими баҳс муқаррар гардида бошад, ба кредитор зарур аст, ки дар доираи муҳлати амали замонат нисбат ба зомин ҳам эътироз ва ҳам даъворо пешниҳод намояд, то ин ки ҳуқуқи талаботи вобаста ба шартномаи замонатро, ки ба ӯ тааллуқ дорад аз даст надихад. Дар м. 367 КГ ФР чунин асосҳои қатъ гардидани шартномаи замонат ҷой дорад:

- 1) бо қатъи ухдадории бо он таъмингардида;
- 2) дар суръати тағйир додани ин ухдадорӣ, ки андозаи ҷавобгариро зиёд мекунад ва ё дигар амалҳои номусоидро барои зомин, дар суръати розӣ набудани охири ба миён меорад;
- 3) бо ба шахси дигар гузаронидани қарзи аз рӯи ухдадории бавоситаи замонат таъмингардида, агар зомин ба кредитор барои ҷавоб додан барои қарздори нав розигӣ надода бошад;
- 4) агар кредитор аз қабули иҷрои дахлдори аз ҷониби қарздор ё замонат идомаёбанда даст кашад;
- 5) бо гузаштани муҳлати дар шартномаи замонат пешбини гардида, ки ба ҳамин мӯҳлат он дода шудааст¹.

Ҳамин тариқ, ҳангоми таҳлили КГ ФР ва КГ ҚТ, муайян карда шуд, ки кадом асосҳои қатъ гардидани шартномаи замонат аз рӯи ин ду санади меъёрии ҳуқуқӣ ҷой доранд.

Шартномаи замонат, чун асоси бавучудоии яке аз тарзҳои махсуси таъмини иҷрои ухдадорӣ, яъне замонат баромад намуда, махсусиятҳои ба худ хосро доро мебошад. Махсусиятҳои дар боло овардашудаи шартномаи замонат имконият медиҳанд, ки онро аз дигар навъҳои шартномаҳои граждани ҳуқуқӣ, аз он ҷумла шартнома ба манфиати шахси сеюм, аҳди бо шarti батаъхир гузошташуда басташуда, шартномаи пешниҳод намудани хизматрасонӣ ба воситаи замонат ва монанди ин фарқ гузошта тавонанд. Маҳз табиати ҳуқуқии шартномаи замонат онро дар байни дигар шартномаҳои ҳуқуқии граждани махсус мегардонад. Дар амалияи муосир,

¹ Ниг.: Воронина Н.В., Бабанин В.А. Правовое регулирование поручительство и банковская гарантия: Особенности правового регулирования обеспечения исполнения обязательств. – № 12 (84) – 2005. – С. 10.

истифодаи шартномаи замонат васеъ гардидааст ва бавоситаи он талаботи чандин кредиторон конеъ гардонида шудааст.

Адабиёт:

1. Белов В.А. Поручительство. Опыт теоритической конструкции и обобщения арбитражной практики. – М., 1998.
2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. – М., 2005.
3. Весник Высшего Арбитражного Суда РФ. – 1997. – № 1.
4. Воронина Н.В., Бабанин В.А. Правовое регулирование поручительство и банковская гарантия: Особенности правового регулирования обеспечения исполнения обязательств. – № 12 (84). – 2005.
5. Германское Гражданское Уложение: Проект. Том – С. 2448.
6. Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. – М., Статут. 2004.
7. Завидов Б. Договор поручительство // Хозяйство и право. – 1997. – № 12.
8. Звягинцева М. Об ответственности поручителя // Законодательство и экономика. – 2000. – № 5.
9. Курбонов Қ.Ш. Ҳуқуқи граждани: қисми якум. – Душанбе., 2014.
10. Новицкий И.Б. Гражданский кодекс: Практический комментарий. Поручительство. Комментированное издание ст. 236-250 и ст. 127 ГК. – М., 1924.
11. Суханов Е.А. Российское гражданское право: учебник: В 2 т.Т.2. Обязательственное право. – М., 2011.
12. Сухарев А.Я. Большая российская юридическая энциклопедия. – М., 2000.
13. Тафсири Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон (қисми якум). Махмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. – Душанбе., 2010.
14. Шершенивич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Т. 1. – М., Статут, 2005.

ШАРТНОМАИ ХИЗМАТРАСОНИИ ПУЛАКӢ ҲАМЧУН НАМУДИ АҲДҲОИ ИҚТИСОДИ БЕРУНА ДАР СОҲАИ САӢӢХӢ

Самизода Ф.Д.,

унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ
ва тичорати факултети ҳуқуқшиносии
ДМТ

Тел.: +992 93 507 86 86

Email: doniyor_sanginov@mail.ru

Ихтисоси илмӣ: 12.00.03 – ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи
оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ

Роҳбари илмӣ: Сангинов Д.Ш., номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Аннотатсия: Дар мақола аз нигоҳи назариявӣ ва амалиявӣ шартномаи хизматрасонии пулакӣ ҳамчун намуди аҳдҳои иқтисоди беруна дар соҳаи сайёҳӣ таҳлил карда шудаанд. Дар ин қарина таҳлили меъёрҳои ҳуқуқи савдои миллӣ ва байналмилалӣ, ки ба шартнома оид ба расонидани хизмат бахшида шудааст, дар маҷмӯ нишон медиҳад, ки танзими ҳуқуқии ҳамон як муносибатҳо дар онҳо яқинан амалӣ гардонида мешавад.

Калидвожаҳо: шартномаи хизматрасонии пулакӣ, аҳдҳои иқтисоди беруна, соҳаи сайёҳӣ, меҳмонхона, иҷрокунанда, фармоишгар.

ДОГОВОР ВОЗМЕЗДНОГО ОКАЗАНИЯ УСЛУГ КАК ВИД ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ ДОГОВОРОВ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

Самизода Ф.Д.,

соискатель кафедры
предпринимательского и
коммерческого права юридического
факультета ТНУ

Тел.: +992 93 507 86 86

Email: doniyor_sanginov@mail.ru

Научная специальность: 12.00.03. – гражданское право; предпринимательское
право; семейное право; международное частное право

Научный руководитель: Сангинов Д.Ш., кандидат юридических наук,
доцент

Аннотация: В статье исследуются теоритические и практические аспекты договора возмездного оказания услуг как вида внешнеэкономических договоров в сфере туризма. Анализ норм национального и международного торгового права, посвященных

договора на оказание услуг, в целом показывает, что правовое регулирование одних и тех же отношений осуществляется единообразно.

Ключевые слова: договор возмездного оказания услуг, внешнеэкономические сделки, туризм, гостиница, исполнитель, заказчик.

AGREEMENT ON RENDERING SERVICES AS A TYPE OF FOREIGN ECONOMIC AGREEMENTS IN THE SPHERE OF TOURISM

Samizoda F.D.,

Applicant, Department of Business and Commercial Law, Faculty of Law, TNU

Tel .: +992 93 507 86 86

Email: doniyor_sanginov@mail.ru

Scientific specialty: 12.00.03. – civil law; business law; family law; private international law

Scientific adviser: Sanginov D.Sh., candidate of Law, dotsent

Annotation: The article examines the theoretical and practical aspects of the contract for the provision of services as a type of foreign economic agreements in the field of tourism. An analysis of the norms of national and international commercial law on a contract for the provision of services, in general, shows that the legal regulation of the same relations is carried out uniformly.

Key words: paid services agreement, foreign economic transactions, tourism, hotel, contractor, customer.

Дар миёни ҳамаи аҳдҳои иқтисоди беруна, ки дар соҳаи сайёҳии байналмилалӣ баста мешавад, пеш аз ҳама шартномаи хизматрасонии пулакиро, ки дар инчо васеътар истифода бурда мешавад, чудо намудан лозим аст. Ба ин ё он намудҳои он ворид намудани шартномаи хизматрасонӣ аз мазмуни мушаххаси муносибатҳо оид ба сайёҳии байналмилалӣ, ки мавзӯи шартномаи басташуда мебошад, вобастагӣ дорад.

Ба андешаи Д.Ш. Сангинов шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ намуди шартномаи хизматрасонии пулакӣ буда, тибқи он як тараф (танзимгари сайёҳӣ, агентии сайёҳӣ) ӯҳдадор мешаванд ба тарафи дигар (сайёҳ) ба воситаи худ ва ё шасони сеюм хизмати сайёҳӣ расонад ва тарафи дигар (сайёҳ) ӯҳдадор мешавад, ки маблағи муқарраршударо пардохт намояд. Шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ дорои чунин нишонаҳо мебошад: шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ намуди шартномаи хизматрасонии пулакӣ аст; он консесуалӣ буда, иҷроиши пайдарпаи амалҳои гуногуни ҳуқуқӣ ва воқеиро дарбар мегирад; дутарафа аст, яъне танзимгар ва ё агентии сайёҳӣ ва сайёҳ; он шартномаи пулакӣ аст. Ҳар як тараф дар ин шартнома дорои манфиати амволӣ аст, яъне ҳуқуқ ба қонеъ намудани

талаботимуайяни худро дорад; хизмати бо ин шартнома пешбинишуда шахсан аз тарафи иҷроқунанда (танзимгари сайёҳӣ) ва ё шахсони сеюме, ки иҷроқунанда ба онҳо шартнома бастааст (интиқолдиҳандагон, меҳмонхонаҳо, экскурсаводҳо ва ғайра) расонида мешавад; ин шартнома шартномаи оммавӣ аст, бинобар ин нис-бати ин шартнома муқаррарот оид ба ҳуқуқи даст кашидани бастании шартнома аз ҷониби иҷроқунанда (танзимгар ва агентии сайёҳӣ) паҳн намегардад; яке аз тарафҳои ин шартнома доимо шахси воқеӣ – сайёҳ мебошад; шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ ба мӯҳлати муайян баста мешавад (аз 24 соат то 12 моҳ); агар иҷроиши шартнома ба зиммаи шахси сеюм гузо-шта шуда бошад, барои иҷро накардан ва ё батаври дахлдор иҷро накардани шартнома аз ҷониби шахси сеюм танзимгари сайёҳӣ ҷавобгар аст; мавзӯи шартномаи хизматрасонии сайёҳиро хизмати сайёҳӣ (маҳсулоти туристӣ) ташкил медиҳад. Хизмати сайёҳӣ (маҳсулоти сайёҳӣ) - ҳуқуқ ба саёҳат, ки барои фурӯш, ба турист мутобиқи дастурҳои муқарраркардаи давлат пешбинӣ гардидааст. Маҳсулоти туристӣ бо дарназардошти вазъи бозори туристӣ ё тибқи фармоиши мушаххаси турист ташаккул меёбад. Фурӯши маҳсулоти туристӣ дар асоси шартнома амалӣ карда мешавад¹.

Дар чорҷӯбаи умумӣ оиди аҳдҳои иқтисодии беруна оид ба хизматрасониҳои пулакӣ дар соҳаи сайёҳӣ суҳан ронда, нишон додан зарур аст, ки ҳамаи онҳо хусусияти соҳибкорӣ доранд ва иштирокчиёни он ширкатҳои сайёҳӣ (чун қоида танзимгари сайёҳӣ) баромад мекунад. Дар соҳаи сайёҳӣ ду шартномаи асосии иқтисодии беруна, ки мавзӯи сайёҳии байналмилалиро фаро мегиранд, ҷой дорад: шартномаи хизматрасонии пулакии сайёҳӣ ва шартномаи хизматрасонии пулакии меҳмонхонаҳо. Фарқият дар шартномаҳои дарҷгардида, иҷроқунандаҳо ва мутаносибан ҳаҷми хизматҳои ба онҳо пешниҳодшуда мебошад, ки ба баррасии алоҳидаи онҳо шуруъ менамоем.

Шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ ҳамчун як намуди аҳди иқтисодии беруна, бо меъёрҳои махсуси байналмилалӣ, ватанӣ, инчунин бо қонунгузориҳои хориҷӣ ба танзим дароварда намешавад. Шартномаи хизматрасонии сайёҳӣ, ки бо сайёҳ баста мешавад мавзӯяшро хизматрасонии сайёҳӣ ташкил медиҳад. Хизматрасонии сайёҳӣ, ки ба сайёҳ пешниҳод карда мешавад, хусусияти комплексӣ дорад. Мавзӯи шартномаҳои иқтисодии беруна метавонад ҳам хизматрасониҳои сайёҳии комплексӣ ва ҳам хизматрасониҳои алоҳидаи сайёҳӣ, ки хизматрасонии сайёҳии комплексӣ намебошад, баромад кунад. Бо назардошти ин шартномаи бо сайёҳ басташавандаро шартнома оид ба хизматрасонии сайёҳӣ номида, шартномаи иқтисодии берунаро, ки мавзӯи онро хизматҳои сайёҳӣ ташкил медиҳад - шартномаи иқтисодии берунаи хизматрасонии пулакии сайёҳӣ номгузорӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст.

¹ Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи сайёҳии (туристии) Ҷумҳурии Тоҷикистон: Васоити таълимӣ. Душанбе: Эр-граф, 2012. – С. 219-220.

Аз фарқият бо шартнома оид ба хизматрасонии сайёҳӣ, ки хусусияти истеъмолий дорад, шартномаи иқтисодии берунаи хизматрасонии сайёҳӣ воситаи фаъолияти иқтисодии байналмилалии тарафҳои онро мебошад. Ингуна шартнома дар зинаи таҳиясозии хизматҳои сайёҳии комплексӣ баста мешавад, фармоишгар дар он ширкати сайёҳӣ-ташкилкунандаи саёҳат (танзимгари сайёҳӣ) баромад мекунад. Ба ин маъно мушкил аст, ки ба ингуна шартномаҳо аҳдҳои байналмилаӣ оид ба хизматрасонии сайёҳиро, ки аз ҷониби танзимгари сайёҳӣ баста мешавад ва ягон ташкилотро ба манфиати кормандони худ (ба мақсади гузаронидани истироҳати охирон) ё бастанӣ чунин аҳдҳо аз ҷониби шаҳрвандон-соҳибкорон ба мақсади амалигардонии «шоп-турҳо» дохил намоем.

Шартномаи иқтисодии берунаи хизматрасонии сайёҳӣ байни ширкатҳои сайёҳии фиристонанда ва қабулкунанда баста мешавад. Чунин аст, ки ба ҳайси ингуна ширкатҳои сайёҳӣ танзимгари сайёҳӣ баромад мекунад, аммо дар мамлакатҳои гуногун ин масъала вобаста аз ҳаҷми қобилияти ҳуқуқдорӣ, ки ба ташкилоти сайёҳӣ ҷудо карда мешавад, метавонад ба таври гуногун ҳал карда шавад.

Барои эътрофи шартномаи хизматрасонии пулакии сайёҳӣ ба сифати аҳди иқтисодӣ бояд тарафҳои онро баста дар мамлакатҳои гуногун ҷойгир бошанд. Иҷрокунандаи шартномаи баррасишаванда танзимгари сайёҳии қабулкунанда, ба ҳайси фармоишгар бошад-фиристонанда баромад мекунад. Ингуна муқаррарот аз ҷумла аз мафҳуми шартномаи баррасишаванда, ки А.П. Иванова пешниҳод намудааст, инчунин аз моҳияти муқаррароти қонунгузории амалкунанда бармеояд.

Пас шартномаи иқтисодии берунаи хизматрасонии сайёҳӣ шартномае фаҳмида мешавад, ки тибқи он як тараф (танзимгари сайёҳии қабулкунанда) ўҳдадор мешавад, ки хизматҳои сайёҳии комплекси ӯ хизматрасониҳои сайёҳии алоҳидаро ба тарафи дигар (танзимгари сайёҳии фиристанда) бевосита ба сайёҳон, ки муштариҳои танзимгари сайёҳии фиристанда мебошад тибқи шартномаи байни охирон басташуда расонад, танзимгари сайёҳии фиристанда бошад ўҳдадор мешавад, ки шумораи мувофиқашудаи сайёҳонро раво карда, хизматри расонидашударо пардохт намояд. Дар шартномаи иқтисодии берунаи расонидани хизматҳои меҳмонхона иҷрокунанда меҳмонхона мебошад. Меҳмонхона аз як тараф ҳамчун субъекти ҳуқуқи хусусӣ ва байналмилалӣ ва аз тарафи дигар бошад ҳамчун объекти ҳуқуқ дар намуди комплекси молумулкӣ баромад мекунад. Ба сифати объекти ҳуқуқ меҳмонхона яке аз намудҳои гуногуни воситаи ҷойгиркунии баромад мекунад.

Дар асоси Қоидаҳои пешниҳод намудани хизматрасонии меҳмонхонаҳо аз 6 июни соли 2005, № 209 меҳмонхона - иншооти бо молумулк мучааз (бино, қисми бино, таҷҳизот ва дигар моликият), ки барои зиндагии муваққати пешниҳод намудани хизматрасони равона гардидааст¹.

¹ Қоидаҳои пешниҳод намудани хизматрасонии меҳмонхонаҳо аз 6 июни соли 2005, № 209// Бонки марказии иттилооти ҳуқуқии ҚТ. ADLIA. Версия 7.00.

Аҳамияти меҳмонхона дар соҳаи сайёҳии муташаккил, аз ҷумла дар соҳаи байналмилалӣ аҳамияти муҳим дорад, зеро дар шартнома ширкатҳои сайёҳӣ танзимгари сайёҳӣ баромад намуда, меҳмонхона масъалаи муҳимро, ки бо ташкили ҷойгиркунии гурӯҳии (оммавии) сайёҳон алоқаманд аст, мусоидат менамояд.

Фаъолияти ташкилотҳои меҳмонхонавӣ ва соҳибкорони инфиродии бо пешниҳод намудани ҷойгиркунӣ, инчунин расонидани хизматҳои ба ҷойгиркунӣ алоқамандро ба фаъолияти расонидани хизмати пулакӣ ворид намудан лозим аст, муносибатҳои бо ингуна хизматрасониҳо алоқамандро дар ҚТ бо меъёрҳои боби 37 КГ ҚТ танзим намудан лозим аст. Масъалаи танзими ҳуқуқии шартномаи мазкур аз ҷониби Е.Л. Писаревский низ пешниҳод гардида буд¹.

Шартномаи баррасишаванда дар он ҳолате шартномаи иқтисодии беруна мешавад, ки агар тарафҳои он (яъне меҳмонхона ва танзимгари сайёҳӣ) дар давлатҳои гуногун ҷойгир бошад. Шартномаи хизматрасонии меҳмонхона, ки бо сайёҳ баста мешавад, гарчанде метавонад унсури хориҷӣ дошта бошад, яъне бо сайёҳи хориҷӣ баста шуда бошад ҳам, ҳамавақт баҳсноқ менамояд. Гуфтан лозим аст, ки шакли ҳардуи шартномаҳо низ гуногун мебошад. Инак, Қоидаҳои расонидани хизматҳои меҳмонхонавӣ дар айни замон амалкунанда талаботи махсусро вобаста ба шакли шартномаи хизматрасонии меҳмонхона, ки бо сайёҳ баста мешавад дарбар намегирад. Шакли махсуси шартномаи дарҷгардида тибқи Қоидаҳои байналмилалии меҳмонхонаҳо соли 1981 талаб карда намешавад². Ҳамзамон шартномаи иқтисодии берунаи расонидани хизматҳои меҳмонхона, ки байни меҳмонхона ва танзимгари сайёҳӣ баста шуда, дар мамлакатҳои гуногун ҷойгиранд.

Қонунгузориҳои граждани ва савдои мамлакатҳои хориҷӣ чун қоида меъёрҳои махсусро оид ба шартномаи расонидани хизматҳои меҳмонхонаҳо, аз ҷумла шартномаи иқтисодии беруна, ки байни меҳмонхона ва танзимгари сайёҳӣ баста мешаванд, дарбар намегирад. Дар робита бо моделсозии шартномаи баррасишаванда мутобиқи ҳуқуқи хориҷа пеш аз ҳама муқарароти умумии қонунгузориҳои граждани ва савдои давлатҳоро оид ба аҳд ба роҳбарӣ гирифтани лозим аст. Аз ин лиҳоз, гуфтаҳои боло вобаста ба танзими ҳуқуқии шартномаи иқтисодии берунаи расонидани хизматҳои сайёҳӣ қариб, ки пурра ба шартномаи иқтисодии берунаи расонидани хизматҳои меҳмонхона паҳн мегардад.

Хусусияти хоси шартномаи баррасишаванда, ба ақидаи Е.Л. Писаревский инҳо мебошанд: ингуна шартномаҳоро меҳмонхона ва танзимгари сайёҳӣ дар ҳолати зарурати амалигардонии пайдарпаи хизматрасонии сайёҳон мебарданд; онҳо ба шакли шартномаи муздноки расонидани хизмат дохил мешавад; метавонад бо шакли шартнома оид

¹ Парций Я. Правовое регулирование туристско-экскурсионных услуг //Я. Парций// Экономика и жизнь. – 1996. - № 44. - С. 36.

² Международные гостиничные правила одобренная Советом Международной гостиничной ассоциации в Катманду (Непал) от 2 ноября 1981 года// <http://docs.cntd.ru/document/901813689>.

ба иҷроиши шахси сеюм таҳия гардад; аҳди соҳибкорӣ мебошад, ки дар робита бо он ба муносибати байни танзимгари сайёҳӣ ва меҳмонхона меъёрҳои қонунгузорӣ оид ба ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон паҳн намегардад. Дар шартнома оид ба ташкили хизматрасонии меҳмонхона шумораи сайёҳон, номгӯ ва намудҳои хизматҳои пешниҳодшуда, шумора ва категорияҳои рақамҳо, мӯҳлат ва тартиби ҳисоббаробаркунӣ байни тарафҳо, инчунин дигар шартҳои хизматрасонӣ, ки бо созишномаи тарафҳо пешбинӣ гардидааст, муайян карда мешавад¹.

Таҳлили муқоисавии шартномаи расонидани хизматҳои меҳмонхона ва шартномаи расонидани хизматҳои сайёҳӣ нишон медиҳад, ки ҳардуи онҳо сохтори монанд доранд, ки аз ҷумла бо объекти танзимкунии худ, инчунин бо шахси дар он иштироккунанда вобастаанд.

Бо назардошти ин гуфтан ҷоиз аст, ки шартномаи расонидани хизмати меҳмонхона метавонад байни меҳмонхона ва танзимгари сайёҳӣ на танҳо барои барасмият даровардани муносибатҳо, ки хусусияти мунтазам ва дарозмуддат дорад, баста мешавад, балки барои ба расмият даровардани муносибатҳои низ баста мешавад, ки хусусияти якдафъаина доранд. Дар баробари ин шартномаи дарозмуддат байни меҳмонхона ва танзимгари сайёҳиро мумкин аст шартнома оид ба ташкили хизматрасонии меҳмонхона номида, дар як вақт хусусияти дарозмуддати онро қайд намоем.

Дар асоси гуфтаҳо мафҳуми зерини шартномаи иқтисоди берунаи расонидани хизматҳои меҳмонхонаҳо пешниҳод менамоем. Шартномаи иқтисоди берунаи расонидани хизматҳои меҳмонхонаҳо ин шартномаест, ки тибқи он як тараф (меҳмонхона), ки ба сифати тарафи қабулкунанда баромад мекунад, ўҳдадор мешавад, ки хизматҳои меҳмонхонаро ба тарафи дигар (танзимгари сайёҳии фиристонанда) бевосита ба ҳуди сайёҳон, ки муштарии танзимгари сайёҳии дарҷгардида дар асоси шартномаи байни охирон басташуда расонад, танзимгари сайёҳӣ бошад ўҳдадори мешавад, ки шумораи сайёҳони байни онҳо мувофиқашударо фиристонад ва хизмати расонидаи меҳмонхонаро пардохт намояд.

Таҳлили дар боло овардашудаи меъёрҳои ҳуқуқи савдои миллӣ ва байналмилалӣ, ки ба шартнома оид ба расонидани хизмат бахшида шудааст, дар маҷмӯъ нишон медиҳад, ки танзими ҳуқуқи ҳамагон як муносибатҳо дар онҳо якранг амалӣ гардонидани мешавад. Натиҷаи танзими гуногуни ҳуқуқи муносибатҳои якранг, ки байни иштирокчиёни аз давлатҳои гуногун бавучудоянда, коллизияи меъёрҳои гуногуни ҳуқуқ мебошад. Коллизияи дарҷгардида тасвияи масъала оид ба ҳуқуқи дахлдорро ба миён меорад, ки муносибатҳои шартномавии баррасишавндаро бо иштироки шахс аз давлатҳои гуногун аз рӯи моҳият ба танзим медиҳад. Дар ин ҳол, ҳуди иштирокчиёни аҳд бояд донанд, ки ба кадом ҳуқуқ онҳо шартномаҳои иқтисоди берунаи худро тобеъ

¹ Писаревский Е. Л. Еще раз о правовой природе договора на туристическое обслуживание/ Е.Л. Писаревский // Юрист. 2000. № 8 . - С.47.

намоянд, оё онҳо ҳуқуқ доранд, ки умуман чунин кунанд ва чиқадар онҳо дар вақти амалигардонии интихоби худ озоданд.

Адабиёт:

1. Иванов А.П. Правовое регулирование международных туристских отношений: автореф. ... к.ю.н. - М., 1974. 22 с.
2. Қоидаҳои пешниҳод намудани хизматрасонии меҳмонхонаҳо аз 6 июни соли 2005, № 209// Бонки марказии иттилооти ҳуқуқии ҚТ. ADLIA. Версия 7.00.
3. Международные гостиничные правила одобренная Советом Международной гостиничной ассоциации в Катманду (Непал) от 2 ноября 1981 года// <http://docs.cntd.ru/document/901813689>.
4. Парций Я. Правовое регулирование туристско-экскурсионных услуг //Я. Парций// Экономика и жизнь. - 1996. - N 44. С. 35-38.
5. Писаревский Е. Л. Еще раз о правовой природе договора на туристическое обслуживание/ Е.Л. Писаревский // Юрист. 2000. № 8- С. 46-49
6. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи сайёҳии (туристии) Ҷумҳурии Тоҷикистон: Васоити таълимӣ. Душанбе: Эр-граф, 2012. – 500 с.

ТАҚРИЗҲО – РЕЦЕНЗИИ

ТАҚРИЗ

ба китоби дарсии «Назорати прокурорӣ» (Душанбе: Ирфон, 2019. – 390 сах), ки аз ҷониби Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал-полковники адлия Раҳмон Ю.А. омода карда шудааст

Назорати прокурорӣ ҳамчун фанни таълимӣ ҳанӯз бо дарки зарурати таърихӣ миёнаҳои солҳои 50-ум ва ибтидои солҳои 60-уми садсолаи гузашта ба миён омада дар аксарияти факултетҳои ҳуқуқшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии Иттиҳоди Шӯравӣ ва Тоҷикистон таълим дода мешуд.

Касби Истиқлолияти давлатӣ ва қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 аз тариқи раёйпурсии умумихалқӣ як гардиши кулӣ ва таҳаввулоти ҷиддиеро дар самти таҳким ва густариши давлатдорӣ миллӣ, низоми ҳуқуқӣ, фаъолияти мақомоти прокуратураи Тоҷикистон ба миён оварданд. Тоҷикистони соҳибхитӣ ҳамчун қисми таркибии ҷомеаи ҷаҳонӣ шинохта шуда роҳи бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёдро пеш гирифт ва таъмини речаи ягонаи қонуният, волоияти қонун ва ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро аз самтҳои афзалиятноки сиёсати дохилии худ эътироф намуд.

Мусаллам аст, ки ҳар як давлат новобаста аз сохти давлатӣ, режими сиёсӣ ва шакли идоракунии худ низоми кафолатҳои миллиеро муайян месозад, ки ҷиҳати таъмини адолати иҷтимоӣ, қонуният, волоияти қонун, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои қонунии ҷомеаву давлат равона шудаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин низом мақомоти прокуратура дар самти таъмини қонуният ва волоияти қонун дар ҷомеа мавқеи марказиро ишғол менамоянд. Шаҳодати он, ин дар боби алоҳидаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (боби нӯҳум, моддаҳои 93-97) мустаҳкам намудани ҳолати ҳуқуқии прокуратура аст. Мувофиқи моддаи 93-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати риояи дақиқ ва иҷрои яххелаи қонунҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ ба амал мебароранд. Ба мақсади таъмини волоияти қонун, ягонагӣ ва мустаҳкам намудани речаи қонуният, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва инчунин манфиатҳои ҷомеаву давлат мақомоти прокуратура дигар вазифа ва функцияҳоеро, ки қонунгузорӣ пешбинӣ менамояд, анҷом медиҳад. Прокуратура яке аз ниҳодҳои муҳими давлатӣ дар самти таъмини речаи қонуният, волоияти қонун ва таъмини фазои ягонаи ҳуқуқӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад. Бо дарки зарурати ҷойдошта айнаи замон дар тамоми факултетҳои ҳуқуқшиносии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар фанни таълимии назорати прокурорӣ ҳамчун қисми таркибии нақшаҳои таълимӣ ба донишҷуён дарс дода мешавад. Табиист, ки дар солҳои соҳибхитиёрии давлатӣ бо дарназардошти амалишавии ислохотҳои судӣ-ҳуқуқӣ дар кишвар асосҳои ҳуқуқии фаъолияти мақомоти прокуратураи

Тоҷикистон дар фарқ ба замони шуравӣ дигаргун шуда, дар баъзе аз самтҳои фаъолияти прокурорӣ доираи ваколат ва салоҳияти прокурорҳо низ таҷдиди назар шуданд. Аз ин рӯ, зарурат пеш омадааст, ки дар бораи самтҳои гуногуни фаъолияти доманадори мақомоти прокуратураи Тоҷикистон ва функсияи асосии ӯ – назорати прокурорӣ, қонуниятҳои пайдоиш, рушд ва таҳаввули ин сохтори муҳими давлатӣ бо назардошти тағйироту дигаргуниҳои даврони соҳибхитиёрии кишвар ба хонандагони мухтарам ва дигар ҳаводорону шавқмандони мақомоти прокуратура маълумоти муътамад пешниҳод карда шавад. Маҳз бо ҳамин ниятҳои нек китоби дарсии фанни назорати прокурорӣ аз ҷониби муаллиф таҳия шуда, дар он барои донишҷуён, унвонҷуён, аспирантҳо, магистрҳо, устодони факултетҳои ҳуқуқшиносӣ, мутахассисони соҳаи назорати прокурорӣ, инчунин барои нафароне, ки ба фаъолияти прокуратура мароқ доранд, маводи муфиди таълимӣ пешниҳод шудааст.

Натиҷаи омӯзиш ва таҳлили китоби мазкур нишон дод, ки муаллиф дар асоси истифодаи адабиётҳои таълимии соҳавӣ, афкори пешқадами илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷи кишвар, таҳлили ҳамачонибаи қонунгузори амалкунандаи кишвар, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии низоми ҳуқуқии кишварҳои пешрафта, маводҳои арзишманди таърихӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Прокурори генералии Ҷумҳури Тоҷикистон шакли муҳими фаъолияти давлатӣ ва падидаи муҳими низоми давлатдорӣ Тоҷикистон – назорати прокурориро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Китоби мазкур аз муқаддима, ду қисм (умумӣ, махсус), 21 боб ва мундариҷа иборат аст.

Дар муқаддима зарурат ва аҳамияти омӯзиши фанни таълимӣ назорати прокурорӣ дар шароити кунунии рушди давлатдорӣ Тоҷикистон нишон дода шуда, таълими он дар самти омода кардани мутахассисони асили касби ҳуқуқшинос ва рақобатпазири бозори меҳнат, инчунин тарбияи кормандони ояндаи мақомоти прокуратура муҳим арзёбӣ карда мешавад.

Қисми умумии китоби дарсӣ аз 6 боб иборат буда дар он мавзӯҳои зерин мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд: мафҳум, моҳият ва вазифаҳои назорати прокурорӣ (боби 1); таъсис ва инкишофи мақомоти прокуратура. Асосҳои ҳуқуқии ташкил ва фаъолияти мақомоти прокуратура (боби 2); принципҳои ташкил ва фаъолияти прокуратура. Низом ва сохтори мақомоти прокуратура (боби 3); функсия ва самтҳои фаъолияти мақомоти прокуратура (боби 4); хизмат дар мақомоти прокуратура. Кадрҳои мақомоти прокуратура (боби 5); ташкили қор ва идорақунӣ дар мақомоти прокуратура (боби 6).

Муаллиф зимни таҳлилу баррасии мавзӯҳои қисми умумии фан ба маврид қайд менамояд, ки назорати прокурорӣ - шакли махсуси фаъолияти аз номи давлат амалишавандаи шахсони мансабдори низоми ягона ва мутамарказии мақомоти прокуратура - прокурорҳо буда, ба мақсади назорати иҷроӣ аниқ ва яқхелаи қонунҳо, ба қонунҳо мутобиқат намудани санадҳои ҳуқуқии шахсони мансабдор, таъмини волоияти қонун, таҳкими

қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои қонунии ҷомеа ва давлат бо роҳи ошкор намудан, баргараф намудан, огоҳонидани қонуншиканӣ ва ба ҷавобгарӣ кашидани шахсони гунаҳкор роҳандозӣ карда мешавад.

Ба андешаи муаллиф назорати прокурорӣ дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ ба як фишанги муҳими таъмини қонуният ва фазои ягонаи ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон табдил ёфтааст. Маҳз дар ҳамин давра, заминаҳои боэътимоди ҳуқуқӣ ва ташкилӣ барои рушди инкишофи фаъолияти мақомоти прокуратура фароҳам оварда шудаанд. Танҳо дар солҳои Истиқлолияти давлатӣ бо дарназардошти зарурат ва тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ се маротиба (солҳои 1992,1996 ва 2005) оид ба фаъолияти мақомоти прокуратура қонунҳои алоҳида қабул карда шуданд. Ҷой ва мавқеи мақомоти прокуратура дар он ифода меёбад, ки он ҳамчун элементи низоми худнигоҳдорӣ ва мувозинат на танҳо шохаҳои алоҳидаи ҳокимиятро аз амалҳои ғайриқонунӣ ва беасос боз медорад, инчунин ҳамкориҳои онҳоро ба мақсади таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон таъмин менамояд.

Мавриди зикри хос аст, ки дар китоб саҳми бевосита ва хизматҳои арзандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди мақомоти прокуратура таъкид шудаанд. Дар иртибот ба ин масъала, маврид ба қайд аст, ки фаъолияти мақомоти прокуратураи кишвар дар маркази таваҷҷӯҳи ҳамешагии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Иштироки бевосита ва суҳанронии Сарвари Давлат дар вохӯрӣ бо кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бахшида ба ҷашни 80 - солагии мақомоти прокуратураи Тоҷикистон аз 24-декабри соли 2004, ҷаласаи васеи ҳайати мушовараи Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 июли соли 2014, ҷаласаи Шӯрои амнияти кишвар аз 17 феввали соли 2015, ба муносибати таҷлили рӯзи кормандони прокуратура аз 13 март соли 2018 шаҳодати равшани ин гуфтаҳоианд. Аз ҷумла, дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар арафаи таҷлили иди – Рӯзи кормандони прокуратура рӯзи 13 март соли 2018 таъкид доштанд, ки: “Мақомоти прокуратура яке аз ниҳодҳои муҳими давлатдорӣ мебошанд, ки фаъолияти онҳо ба ҳифзи арзишҳои ҷомеаи демократӣ, қонуният, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат ва ҷомеа, ошкору пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкуниҳо ва мубориза бо ҷинояткорӣ равона гардидааст. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати риояи дақиқ ва иҷрои яқхелаи қонунҳоро аз ҷониби вазорату идораҳо, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ, худидоракунии маҳаллӣ, дигар мақомоти давлатӣ, иттиҳодияву созмонҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои ғаридавлатӣ ҳамчун салоҳияти истисноии прокуратура муқаррар кардааст. Ягон мақом ё шахси мансабдори дигар чунин салоҳиятҳои васеъро надорад. Аз ин рӯ, таъмини қонуниятро адолат, амният,

сулҳу субот ва ризоият дар ҷомеа аз фаъолияти самараноки прокуратура вобаста мебошад”.

Дар ҳамин қисм ҳамзамон дар асоси маводи муътамад ва сарчашмаҳои нодири таърихӣ оид ба заминаҳои таърихӣ пайдоиш ва рушди мақомоти прокуратураи Тоҷикистон дар замони давлатдорӣ Шуравӣ ва замони Истиқлолияти давлатӣ муаллиф ба хонанда маълумоти фаровон пешниҳод намудааст. Дар доираи мавзӯҳои алоҳида мафҳум, моҳият ва низомии принципҳои ташкил ва фаъолияти прокуратура; самтҳои асосии фаъолияти прокуратура; функсияҳои прокуратура; низом ва сохтори мақомоти прокуратура; хизмат дар мақомоти прокуратура; кадрҳои мақомоти прокуратура; такмили қор ва идоракунии дар мақомоти прокуратура мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Қисми махсуси ҷанми аз 3 ҷасл ва 15 боб иборат аст.

Ҷасли якуми он функсияҳои назорати прокурорӣ ном дошта дар он мавзӯҳои зерин баррасӣ шудаанд: назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо (назорати умумӣ) (боби 7); назорати прокурорӣ оид ба риояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд (боби 8); назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ (боби 9); назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро ба амал мебароранд (боби 10); назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки таҳқиқи тафтишро ба амал мебароранд (боби 11); назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунгузорию истеҳсолоти иҷро (боби 12); назорати прокурорӣ оид ба риояи иҷрои қонунҳо аз тарафи маъмурияти ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, маҳбусон, муассиса ва мақомоти иҷрокунандаи ҷазои ҷиноятӣ, ҷораҳои маҷбурии таъинкардаи суд (боби 13); назорати прокурорӣ оид ба риояи иҷрои қонунҳо дар қувваҳои мусаллаҳ, дигар қушунҳо ва сохторҳои ҳарбӣ (боби 14). Дар ҷасли маъмур ба муаллифи китоб имкон даст додааст, ки дар асоси истифода ва таҳлили қонунгузорию амалкунанда, амалияи ҳуқуқтатбиқкунии фаъолияти мақомоти прокуратура, маълумоти оморӣ, фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон мафҳум, моҳият ва аҳамияти функсияи назорати прокурорӣ ва соҳаҳои зикршудаи назорати прокурориро шарҳу тавзеҳ дода, дар хусуси предмет, ваколат, санадҳои таъсиррасонии прокурорӣ, шаклу усулҳои ба амал баровардани назорати прокурорӣ ва такмили қор оид ба функсияи назорати иҷрои қонунҳо дар соҳаҳои ишорашуда маълумоти муфассал пешниҳод намудааст.

Ҷасли дуҷуми қисми махсуси китоб иштироки прокурор дар баррасии судии парвандаҳо ном дошта дар он мавзӯҳои зерин баррасӣ шуданд: иштироки прокурор дар баррасии судии парвандаҳои ҷиноятӣ (боби 15); иштироки прокурор дар баррасии судии парвандаҳои граждани, оилавӣ ва маъмурӣ (боби 16); иштироки прокурор дар баррасии судии парвандаҳои иқтисодӣ (боби 17); иштироки прокурор дар суди конституционӣ (боби 18). Дар ҷасли маъмур оид ба махсусият, асосҳои ҳуқуқӣ, ваколатҳои прокурор ҳангоми иштирок дар баррасии судии парвандаҳои ҷиноятӣ,

граждани, оилави, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, иқтисодӣ ва конституционӣ маълумоти фаровон пешниҳод шудааст. Махсусияти иштироки прокурор ҳангоми моҳиятан баррасӣ кардани парванда дар суди марҳилаи якум ва зимни иштирок дар марҳилаҳои болоии судӣ дар асоси истифодаи меъёрҳои қонунгузори мурофиавӣ ва фармонҳои Прокурори генералӣ шарҳу тавзеҳ дода шудааст.

Фасли сеюми қисми махсуси китоб функцияҳои дигари мақомоти прокуратура ном дошта дар он мавзӯҳои зерин баррасӣ шудаанд: фаъолияти Ҳамоҳангсозии прокуратура дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ (боби 19); иштироки прокурор дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ (боби 20); ҳамкориҳои байналмилалӣ ҳуқуқии прокуратура оид ба ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, мубориза бо ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳо (боби 21). Дар фасли мазкури китоби дарсӣ мазмуну моҳияти дигар функцияҳои мақомоти прокуратура, аз қабили Ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бо ҷинояткорӣ, асосҳои ҳуқуқӣ ва шаклҳои Ҳамоҳангсозӣ, иштироки прокурор дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, нақши мақомоти прокуратура дар баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии аҳоли ва тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Ҳамчунин дар ҳамин фасл ба хонанда дар хусуси функцияи ҳамкориҳои байналмилалӣ ҳуқуқии прокуратура, саҳми мақомоти прокуратура дар ҷодаи ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, мубориза бо ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳо ҳангоми амалӣ намудани ҳамкориҳои байналмилалӣ маълумоти муфассал пешниҳод шудааст.

Дар китоб таъкид шудааст, ки прокуратура аз рӯи ваколатҳои конституционӣ худ дар низоми ҳокимияти давлатӣ ва бахусус мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мавқеи хоссаеро ишғол намуда, яке аз механизмҳои муҳими амалишавии ҳокимияти давлатӣ мебошад. Бе таъмини речаи ягонаи қонуният дар кишвар ҳокимияти давлатӣ наметавонад самарабахш вазифаҳои худро иҷро намояд.

Дар маҷмӯъ, бояд қайд намуд, ки китоби мазкур аввалин таълифотест, ки дар замони Истиқлолияти давлатӣ ба таври фарогир ва илман асоснок оид ба фанни назорати прокурорӣ дар Тоҷикистон ба ҷоп расидааст. Яке аз дастовардҳои муҳими китоб дар он зоҳир мегардад, ки дар он бори аввал мазмуну моҳияти самт ва соҳаҳои нави назорати прокурорӣ, ки бо дарназардошти рушд ва пешрафти муносибатҳои нави ҷамъиятиву ҳуқуқӣ ва шарофати Истиқлолияти давлатӣ дар Тоҷикистон пайдо шудаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, оид ба иштироки прокурор дар суд мавриди баррасии парвандаҳо; Ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бо ҷинояткорӣ; назорати ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд; назорат ба риояи қонунҳо дар соҳаи истеҳсолоти иҷро; назорати иҷрои қонунгузори маъмурӣ; ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандон, манфиатҳои давлат, шаклҳои гуногуни моликияти давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар мурофиаи судӣ; назорат ба риоя ва иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-

чустучӯиро амалӣ менамоянд; назорати прокурорӣ оид ба риояи иҷрои қонунҳо дар қувваҳои мусаллаҳ, дигар қушунҳо ва соҳторҳои ҳарбӣ; ҳамкориҳои байналмилалӣ ҳуқуқии прокуратура, ки асосан ин самтҳо ва соҳаҳои фаъолияти прокуратура зодаи даврони соҳибихтиёрии давлатианд, барои хонанда ва дигар шавқмандон маълумоти сахҳ манзур шудааст.

Дар умум бояд эътироф намуд, ки китоби дарсӣ аз фанни назорати прокурорӣ, ки бо қушишу ибтикороти бевоситаи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал-полковники адлия Раҳмон Юсуф Аҳмадзод рӯйи чоп омадааст, ба талаботҳои китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар ҷавобгӯӣ буда, он метавонанд дар самти баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии аҳоли ва донишҳои ҳуқуқии шаҳрвандони Тоҷикистон оид ба паҳлуҳои гуногуни фаъолияти мақомоти прокуратураи мамлакат муфид бошад.

Муқарриз: Маҳмудов И.Т. мудири кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.х., дотсент

ОТЗЫВ

на автореферат кандидатской диссертации Шоева Фируза Махмадаминича на тему: «Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали», представленной на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений

Актуальность данной диссертационной работы обусловлена, прежде всего, отсутствием до настоящего времени комплексного, всестороннего исследования по данному вопросу.

Интерес к идеям Абу Хамида Мухаммада ибн Мухаммада аль-Газали (450-505 гг.х. / 1058-1112 гг.) – выдающегося средневекового исламского теолога, правоведа и философа, его высказываниям, способам решения им государственно-правовых проблем, его положениям о совершенствовании веры и нравственно-поучительным наставлениям проявляли учёные самого разного профиля и разных культур.

Идеи мыслителя о праве и справедливости, о защите интересов различных слоёв населения, о необходимости предоставления равных возможностей субъектам права, о воспитанности государственных мужей, о приоритете справедливости и мудрости в ряду других этических ценностей, о значимости истины и поныне востребованы обществом.

Научные труды Мухаммада Газали до сегодняшнего дня сохраняют свою актуальность, и не только в рамках ислама. Объясняется это тем, что в них затрагиваются и решаются правовые проблемы, имеющие непреходящее значение для развития государственности и закрепления её основ.

Сегодня различные группы, политические движения и экстремистски настроенные люди нередко используют ислам и веру людей в корыстных целях, и с этой точки зрения наследие Мухаммада Газали оказывается как никогда актуальным, значимым, вызывающим огромный интерес у учёных-правоведов. Его учения могут стать настоящим идеологическим оружием, которое вполне может противостоять идеям и взглядам экстремистских групп и террористически настроенных политических партий на всём пространстве СНГ, а также с их помощью можно окончательно развенчать лживые лозунги идеологов ИГИЛ, Джабхат-ан-нусры, Талибан и др.

С учётом высокой степени позитивности идей Мухаммада Газали, с одной стороны, и возможности преемственности некоторых государственно-правовых воззрений мыслителя современным законодательством светских государств, с другой, можно утверждать, что тема диссертации актуальна как с позиций теории, так и практики.

Научная тема, выбранная соискателем в качестве исследования, в той или иной степени нашла своё отражение в работах ряда зарубежных и таджикских исследователей. Однако до настоящего времени никто из них не занимался детальным и конкретным обобщением указанных проблем.

Исходя из этого, необходимо подчеркнуть, что настоящая диссертационная работа является в этом направлении самостоятельным законченным исследованием.

При наличии большого числа работ, посвящённых творчеству Мухаммада Газали, всё же следует констатировать, что в этом обширном научном массиве практически нет публикаций, в которых бы непосредственному анализу подвергались его государственно-правовые идеи. Настоящая диссертационная работа является первым комплексным исследованием данной проблематики, которое существенно восполняет пробелы в изучении персидско-таджикской правовой мысли и истории права таджикского народа.

Диссертант в своей работе исследует государственную и правотворческую деятельность Мухаммада Газали как великого правоведа шафиитского толка, конкретизирует государственно-правовые взгляды, идеи и концепции Мухаммада Газали, даёт их историко-правовой и общетеоретический анализ; раскрывает методiku решения мыслителем правовых проблем, касающихся деятельности справедливого правителя; обосновывает научно-познавательное и социально-историческое значение учения Мухаммада Газали о праве и государстве для развития современной теории права и государства и гуманизации демократической и светской государственности в целом.

Работа представляет собой первое в отечественной юридической науке комплексное исследование государственно-правовых взглядов, интерпретации идей и концепций Мухаммада Газали. Её научная новизна заключается, в первую очередь, в том, что в ней определено значение государственно-правовых воззрений мыслителя в развитии государственно-правовых учений ислама, классифицированы и проанализированы основные идеи и взгляды мыслителя соответственно государственно-правовым институтам и обоснована возможность преемственности некоторых общегуманитарных государственно-правовых идей средневекового мыслителя современным государствоведением и правотворчеством.

При написании работы автор опирался на опубликованные на русском, таджикском, персидском и арабском языках трактаты Мухаммада Газали, в которых так или иначе затрагивались государственно-правовые проблемы: «Насихат-ул-мулук» («Наставления правителям»), «Макаатиби фарсии Газали» («Персидские письма Газали»), «Эхё-улум-ад-дин» («Возрождение религиозных наук»), «Кимийа-йи саадат» («Эликсир счастья») и др.

Теоретическая и практическая значимость данного диссертационного исследования состоит в том, что в нём предпринята попытка расширить границы познания истории и теории государства и права, истории правовых и политических учений на основе комплексного анализа государственно-правовых взглядов Мухаммада Газали.

Материалы и выводы диссертации могут быть использованы для дальнейшего исследования и в процессе преподавания таких предметов, как теория государства и права, история государства и права Республики Таджикистан, история государства и права зарубежных стран, история правовых и политических учений, проблемы теории государства и права, основы исламского права, история прав человека, права человека, сравнительное правоведение, а также при написании учебников и учебных пособий.

В тексте автореферата можно увидеть некоторые недостатки и пробелы, в частности:

1. В автореферате диссертант делает вывод о том, что «...Газали, раскрывая суть и выгоды отдачи закята и его получения, проводит серьёзную разъяснительную работу, его выводы ориентируют общество на установление социальной справедливости» (стр. 23). Надо отметить, что социальная справедливость является одной из важных категорий юриспруденции и других общественных наук. Но, к сожалению, в тексте автореферата не разъясняется и не раскрывается понятие и сущность социальной справедливости.

2. Соискатель в автореферате смешивает термины исламского и мусульманского права. В том числе на страницах 5, 7, 9, 10, 16, 17, 21, 22, 23 и т.д. он использует термин «исламское право». Наряду с этим на страницах 7, 8, 9, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 27 и других страницах автор использует термин «мусульманское право». Независимо от того, что между этими понятиями существует четкое различие, в автореферате это различие не наблюдается. Из содержания автореферата можно сделать вывод о том, что исламское право и мусульманское право – одно и то же. Мы не можем согласиться с этой позицией.

3. На стр. 18-19 автор, говоря о муджтахиде, в скобках разъясняет «муджтахид» как мусульманского законодателя. По нашему мнению, муджтахид – это не законодатель, а мусульманский учёный-правовед и только в исключительных случаях мусульманское общество следовало его решениям. Но решения муджтахида не носили обязательного характера. Когда говорим о законодателе – это должно быть официальное лицо или уполномоченный орган.

4. На стр. 24 автореферата диссертант говорит об учении М. Газали в области прав человека. Но, к сожалению, диссертант делает вывод о том, что в учении этого мыслителя одним из отдельных аспектов о правах человека являются его идеи о правах детей. По нашему мнению диссертант не должен ограничиваться подробным рассмотрением только лишь прав детей, ему следует рассматривать и другие аспекты прав человека.

Наши замечания имеют дискуссионный характер и не влияют на содержание и на положительные моменты диссертационного исследования.

В целом автореферат в полной мере отражает содержание диссертации, а её автор заслуживает присуждения ему учёной степени

кандидата наук по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений.

Рецензент: Назарзода Н.Дж. начальник Государственного образовательного учреждения Колледжа милиции МВД Республики Таджикистан, доктор юридических наук, полковник милиции.

ОТЗЫВ

на автореферат диссертации Шоева Фируза Махмадаминовича на тему «Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали», представленной на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений

В современных реалиях, когда государства сталкиваются с различными политическими движениями и экстремистски настроенными людьми, нередко использующими ислам и веру людей в корыстных целях, огромную актуальность и значимость приобретают труды мыслителей, высказавших нравственно-поучительные наставления о способах решения государственно-правовых проблем и о совершенствовании веры. В первую очередь это относится к трактатам одного из выдающихся представителей персидско-таджикских мыслителей – Абухамида Мухаммада Газали (450-505 гг.х. / 1058-1112 гг.). Его взгляды о государстве и формах правления вполне способны противостоять идеям экстремистских групп и террористически настроенных политических партий на всем пространстве СНГ и окончательно развенчать лживые лозунги идеологов ИГИЛ, Джабхат-ан-нусры, Талибан и др. Поэтому актуальность темы диссертационного исследования не вызывает никаких сомнений.

Диссертация содержит существенные элементы научной новизны. Его автор впервые наиболее полно в таджикской юридической науке проанализировал теоретико-методологические основы государственно-правовых взглядов Мухаммада Газали, определил их значение в развитии государственно-правовых учений ислама, классифицировал основные идеи мыслителя соответственно государственно-правовым институтам. Также в работе обоснована возможность преемствования некоторых общегуманитарных государственно-правовых идей средневекового мыслителя современным государствоведением и правотворчеством.

Основные научные и практические результаты полученные автором в процессе исследования, отвечают поставленным им целям и задачам. Положения диссертационной работы могут весомо восполнить антологию правовой мысли средневекового Востока.

Соискатель изучил духовно-культурные и социально-политические условия, в которых протекала жизнь мыслителя, раскрыл их влияние на формирование правовых взглядов ученого, обосновал идейно-теоретическую базу творчества Мухаммада Газали, охарактеризовал господствовавшие тогда государственно-правовые течения, выявил государственно-правовые взгляды и идеи в творчестве Мухаммада Газали и проследил их развитие. Автором проведены анализ и классификация государственно-правовых идей и взглядов Мухаммада Газали, в соответствии с институтами права и их интерпретацией, с точки зрения истории и современности; обоснована значимость учения о праве

средневекового мыслителя для его времени и современного периода развития таджикской юриспруденции.

Рассматривая вопрос о воззрениях Мухаммада Газали о государстве и государственной власти, автор диссертации констатирует, что на Востоке в средние века под понятием «государство» подразумевался государственно-правовой институт «главы государства». Таким образом, под понятием «государство» Мухаммад Газали, скорее всего, понимал государственно-правовой институт монархии – полное объединение власти в руках одного правителя. Также автор приходит к выводу о том, что государственно-правовые идеи мыслителя были «прикованы» к божественным основам происхождения власти; он был сторонником социальной и судебной справедливости.

Неоценима, по мнению диссертанта, роль Мухаммада Газали в развитии религиозного права, все положения которого были разработаны им на основе аятов и сур Священного Корана, хадисов пророка Мухаммада, других известных источников мусульманского права. Исследование роли мыслителя в развитии мусульманского права приводит диссертанта к выводу о том, что именно Мухаммад Газали разработал такие его институты, как «брак», «сделка», «закят» и др.

Исследуя взгляды Мухаммада Газали об источниках права, автор констатирует: 1) взгляды Мухаммада Газали об источниках права являются составной частью его государственно-правовых учений; 2) судя по источникам права, которыми пользовался и которые разработал Мухаммад Газали (хадисы кудси, фетва аль-Газали), его можно назвать правотворческим деятелем; 3) основными источниками права для мыслителя были Коран и Сунна Пророка, хадисы кудси, различные толкования и комментарии к священным книгам; 4) фетвы выдающегося имама и факиха Мухаммада Газали являются неотъемлемой частью второстепенных источников мусульманского права; 5) преемственное заимствование особенно позитивных правовых идей Газали современными юристами будет способствовать развитию законотворческих процессов в Республике Таджикистан.

Несмотря на положительную оценку автореферата диссертационного исследования Шоева Ф.М., необходимо отметить некоторые его недостатки. На странице 23-й отмечается: «В целом анализ учения Мухаммада Газали о налогах и налообложении позволил автору сделать следующие выводы: 1) опираясь на аяты Корана, хадисы Пророка и высказывания представителей правовых школ исламского права, Мухаммад Газали обосновал собственные взгляды на понятие, виды и порядок выделения закята...». По нашему мнению, здесь диссертант смешивает два разных института того времени – налог как светский институт и закят как религиозный. Независимо от того, что эти два института предполагают уплату денег другим, закят все же имеет иное значение. В отличие от налога, закят отдаётся бедным и нуждающимся.

Кроме того, на странице 24-й диссертант отмечает: «Под правовым понятием «женщины» Мухаммад Газали понимал ту часть населения, которая даёт жизнь человеческому роду, является хранительницей очага, а при необходимости становится второй половиной мужчины, строго придерживающейся устоев религии». Эти слова прекрасны. В связи с этим, в ходе публичной защиты от диссертанта требуется ответить лишь на пару вопросов: Почему женщина может стать второй половиной мужчины только при необходимости? И чья необходимость здесь учитывается?

Однако высказанные замечания, с учетом специфики выбранной темы, не имеют существенного значения и не снижают общего положительного впечатления о диссертации.

Таким образом, полагаем, что выполненная работа полностью соответствует предъявленным требованиям и обладает качествами научной новизны и теоретической обоснованности, а её автор заслуживает присуждения искомой степени.

Рецензент: Абдулхонов Ф.М. заведующий кафедрой государственного управления Института государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, доцент.

ОТЗЫВ

на автореферат диссертации Шоева Фируза Махмадаминовича на тему «Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали» на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений (юридические науки)

Мухаммад Газали является одним из выдающихся философов, правоведов и религиоведов Востока. Его произведения были и до сих пор остаются настольными книгами многих не только центральноазиатских правоведов, учёных и мыслителей, но и исследователей западных государств. Объясняется это тем, что произведения Газали пропитаны идеями человеколюбия, справедливости, равенства и свободы, которые в настоящее время приобрели особую актуальность и значимость. Именно поэтому государственно-правовые взгляды Газали требуют особенно глубокого и полного изучения, тем более, что в юридической науке им, к сожалению, уделялось очень мало внимания. С учетом сказанного, обращение диссертанта к правовому наследия Газали вполне объяснимо и заслуживает одобрения.

Концепции этого мыслителя о праве и справедливости, о защите интересов различных слоёв населения, о способах предоставления равных возможностей субъектам права, о воспитанности государственных мужей, о приоритете справедливости и мудрости по отношению к другим ценностям, о значимости и первичности истины и доброты в поведении и делах государственных должностных лиц, его мудрые наставления о сохранении общечеловеческих ценностей оказались во многом соотносимыми с современными проблемами права и государства.

Если говорить о правах человека, то обычно считается, что они являются достижением современного мира, между тем о правах человека еще в средневековье писал Газали, причем почти во всех своих произведениях. Газали утверждал, что двигателем прогресса является сам человек, а признание его прав и свобод даёт ему возможность выполнить свою историческую миссию.

Диссертант своей работой, думается, привлечет внимание учёных-правоведов к наследию Мухаммада Газали именно по проблемам прав человека, справедливости и уважения чести и достоинства других людей, которые безусловно, находят отзвук в современных исследованиях по государственно-правовым вопросам.

В своей работе Ф.М. Шоев основной упор делает на изучении идей и концепций мыслителя о природе государства и права, о государственности и правотворчестве, а также механизмах их усовершенствования.

Заслуживают внимания те страницы исследования, на которых автор подробно и обстоятельно анализирует вопрос о правовом статусе правителей, визирей и других государственных должностных лиц, который играли заметную роль в средневековом государстве. Шоев Ф.М. чётко

указывает на их права и обязанности не только в делах государственного характера, но и обращает внимание на различные аспекты отношений между людьми в обществе.

Судя по автореферату, диссертант затронул практически все, особенно значимые с позиций права аспекты учения Газали. При таком объеме работы трудно было бы избежать каких-то спорных моментов и упущений, и они требуют ответа от диссертанта во время публичной защиты.

Одно из таких упущений касается следующего момента: на стр. 10-11 автор пишет: «Еще одним важным произведением Мухаммада Газали, посвященным проблемам государства и государственности, считается «Фазаил-ул-анам мин расаил Худжатулислам» («Персидская переписка Газали»)). Возникает вопрос: Почему диссертант название произведения переводит «Персидская переписка Газали»? По нашему мнению, смысловой перевод данной книги будет «Доброта милости из переписки Худжатулислама (Газали)». Как нам известно, данное произведение составлено его внуком по переписке Газали с другими лицами (правителем, визирями, казиями и др.). То есть составителем данной книги является не сам Газали, а его внук. Это уточнение может быть, и не столь важно, но все же оно должно «настроить» диссертанта на более точное изложение фактов.

Следует отметить, что, по автореферату, в работе дан не очень глубокий сравнительный анализ государственно-правовых взглядов Газали с подобными учениями мыслителей средневекового Востока. Конечно, это достаточно сложный и объемный вопрос, но все же ему нужно было уделить в работе побольше внимания.

Данные замечания не являются особенно значимым, но требуют от молодого исследователя конкретности в изложении.

В целом, исходя из содержания автореферата, можно сказать, что диссертационное исследование Ф.М. Шоева заслуживает положительной оценки.

Рецензент: Солиев М.А. доцент кафедры коммерческого права Таджикского государственного университета коммерции, кандидат юридических наук.

ОТЗЫВ

на автореферат диссертации Шоева Фируза Махмадаминовича на тему «Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности: 12.00.01 – теория и история права и государства; история правовых и политических учений (юридические науки)

Влияние научных трудов великого исламского теолога и мыслителя аль-Газали (1058-1111 гг.) имеет вневременной характер. Его испытала на себе вся восточная и европейская не только средневековая философия, но и современная. Это особенно важно отметить, потому что многие философы и правоведы современности без какого-либо колебания в развитии такого явления, как «права человека» видят заслугу только европейской политико-правовой мысли. Между тем такое произведение аль-Газали, как «Наставления правителям», есть не что иное как своего рода «Нравственный кодекс» по соблюдению прав человека со стороны государственной власти. В нем изложены важные принципы деятельности государственной власти всех звеньев.

Автор диссертации постарался привлечь внимание ученых-правоведов к безусловным заслугам представителей исламско-правовой мысли, одним из которых является аль-Газали, и эта его попытка оказалась весьма успешной.

Актуальность взглядов аль-Газали в рамках государственно-правовых вопросов автором, бесспорно, доказана, тем более, что эти взгляды больше связаны с принципами управления государством и выстраивания отношений между субъектами и объектами государственного управления. Диссертантом сделан верный акцент на то, что идеи аль-Газали о государстве и праве не сводятся только к полномочиям правителя, к политическому устройству общества и критериям выбора наместников и губернаторов, а касаются и различных сторон человеческих отношений – семьи, воспитания детей, обращения с женами, многих других проблем общества.

И все же в автореферате есть моменты, по которым хотелось бы высказать собственное мнение. Например:

1) на стр. 12 автор приходит к выводу, что аль-Газали был сторонником социальной и судебной справедливости. Однако вся социальная справедливость, как заключает автор, сводится к справедливости правителей, объективности судебной власти и бескорыстной деятельности исполнительной власти в отношении своих подданных. Было бы лучше, если бы автор в рамках своего исследования попытался объяснить, чем социальная справедливость отличается от судебной справедливости. Мы полагаем, что аль-Газали рассматривал социальную справедливость, как один из важных принципов деятельности исполнительной власти, который играл важную роль в решении вопросов семьи, воспитания детей, достойного отношения к женщинам и т.д. Не надо

забывать, что указанные проблемы особенно актуальны в современном Таджикистане. При этом, по аль-Газали, судебная справедливость имеет свои различия и свое назначение;

2) на стр. 16 и в других местах автореферата автор использует слова «мусульманское право». Мы считаем, что данное понятие очень узкое, ограниченное, которое принижает заслуги аль-Газали в рассмотрении вопросов государственного управления. Власть правителя, визиря и других государственных чиновников, согласно аль-Газали, независимо от вероисповедания распространяется в отношении всего населения страны, а не только в отношении мусульман. Даже на стр. 13 автор, ссылаясь на приведенные примеры, заключает, что аль-Газали не делает акцент на вероисповедание определенной категории населения или на правителя. Это говорит о том, что для него самым важным критерием в управлении государством была справедливость.

С этой точки зрения, мы считаем, что лучше было бы использовать слова «исламское право», которое предназначено для всех людей без исключения. Это понятие является более точным в рамках рассмотрения проблем, связанных с исламско-правовой мыслью.

В целом автореферат написан грамотно и свидетельствует о значимости диссертационной работы Ф.М. Шоева.

Рецензент: Хайруллоев Ф.С. доцент кафедры государственно-правовых дисциплин Российско-Таджикского (Славянского) университета, кандидат юридических наук.

**Талабот ба мақолаҳое, ки барои нашр дар маҷаллаи «Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон»
пешниҳод мешаванд**

Ҳаҷми камтарини маводи пешниҳодшаванда – чор саҳифа матн, дар намуди файли MS Word.

Андозаи чоп: 14, Times New Roman, Times New Roman Tj, фосилаи байнисатрии 1,5 (якуним) хуруфчинӣ шуда, майдон: боло ва поён – 2,5 см, чап – 1,5 см ва рост – 3,5 см бошад.

Дар мақола хатман ҳамроҳ карда мешаванд:

- 1) номи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 2) насаб, ном ва номи падари муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 3) маълумот барои тамос (телефони мобилӣ ва суроғаи электрони муаллиф);
- 4) ихтисоси илмӣ (рамз) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 5) насаб, ном ва номи падари роҳбари илмии муаллифи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 6) тақриз;
- 7) насаб, ном ва номи падари муқарризи мақола бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 8) фишурда бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (то 500 аломат ҳар яке, бо назардошти фосила, нуқта ва вергул);
- 9) калидвожаҳо (панҷ-ҳафт калимаҳои асосии мақола бидуни тавзеҳи онҳо бо ҷудосозии онҳо тавассути аломати вергул) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ;
- 10) рақамгузори иқтибосҳо ба адабиёт бо рақамҳои арабӣ дар қисми болоии матн оварда мешаванд, масалан: Ҳамчуноне ки аз ҷониби Ф.М. Шоев ишора гардидааст, «чунин самара хангоме зоҳир мегардад, ки...»¹.

Рӯйхати адабиёт бо тартиби алифбо оварда шуда, бо назардошти қоидаҳои байнидавлатӣ (ГОСТ) оро дода шуда, дар охири мақола оварда мешавад. Мақолаҳо дар шакли чопӣ ва электронӣ пешниҳод карда мешавад (бо имзои муаллиф).

Ба ҳар як мақола ба таври хатмӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла ва ё олимону мутахассисони аз ҷониби идораи маҷалла аз рӯи ихтисос ҷалбгардида тақриз дода мешавад. Тақризи манфӣ асос барои рад намудани чопи мавод мебошад (ба муаллиф дар ин бора ба таври хаттӣ ё электронӣ хабар дода мешавад). Ҳаққи қалам барои чопи мақола пардохт намешавад. Аспирантон барои чопи ройғони мақола ҳуқуқ доранд. Муаллифон ба идораи нашрия ҳуқуқи истисноӣ барои истифодаи асарро бо тарзҳои зерин медиҳанд:

- таҷдид, нашр ва бознашри мақола (ҳуқуқ ба таҷдид ва нашр);
- паҳн намудани мақола бо ҳар роҳ (ҳуқуқ ба паҳн намудан).

Пешниҳоди мавод ба идораи маҷалла амали ҳуқуқиест, ки ба пайдоиши ҳуқуқи уҳдадорихои дахлдор равона шудааст. Розигии муаллиф ба нашри мавод бо шартҳои зикршуда ҳамчун розигии ӯ оид ба ҷой додани мақола дар шакли электрони маҷалла фаҳмида мешавад. Идораи маҷалла ҳуқуқ дорад мавод ва мақолаҳои маҷалларо дар маҳзанҳои электрони ҳуқуқӣ ва дигар маҳзани маълумоти электронӣ ҷойгир созад. Муаллиф метавонад хангоми пешниҳоди мақола идораи маҷалларо оид ба норозигии худ дар хусуси шартҳои истифодаи мақолааш огоҳ созад. Дар сурати вайрон кардани талаботи таҳияи мақолаҳо мавод барои коркард ба муаллиф баргардонида мешавад. Муаллиф вазифадор аст, ки дар бораи тағйиротҳои вориднамудааш идораи маҷалларо огоҳ созад (мақтуб дар шакли электронӣ). Хангоми риояи нашудани талаботи таҳияи мақола аз ҷониби муаллиф, идораи маҷалла ҳуқуқ дорад бо нишон додани далел ва сабабҳо аз нашри маводи пешниҳодшуда даст кашад ва чопи онро рад созад.

Требования по оформлению статей, представляемых к печати в журнале «Государствоведение и права человека»

Минимальный объем подачи материала – четыре страницы текста, набранного в формате MS Word.

Параметры набора: 14-й размер кегля, Times New Roman, Times New Roman Tj, полуторный интервал, поля: верхнее и нижнее – по 2,5 см, левое – по 1,5 см и правое – по 3,5 см.

К статье обязательно прилагаются:

- 1) названия статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 2) фамилия, имя и отчества автора статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 3) контактные данные (мобильный телефон и электронный адрес автора);
- 4) научную специальность (код) на таджикском, русском и английском языках;
- 5) фамилия, имя и отчества научного руководителя автора статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 6) рецензия;
- 7) фамилия, имя и отчества рецензента статьи на таджикском, русском и английском языках;
- 8) аннотации на таджикском, русском и английском языках (до 500 знаков каждая, включая пробелы, точки и запятые);
- 9) ключевые слова (пять - семь основных слов статьи без расшифровки понятий через запятую) на таджикском, русском и английском языках;
- 10) нумерация ссылок на литературу осуществляется арабскими цифрами в верхнем уголке текста, например: Как указано Ф.М. Шоевым, «данный эффект проявляется при ...»¹.

Ссылки и сноски вставляются по-странично.

Список литературы указывается в алфавитном порядке и оформляется в соответствии с ГОСТ – «Библиографическая ссылка». Статьи принимаются в печатном и электронном экземплярах (подписываются автором).

Статьи в обязательном порядке рецензируются членами Редакционно-экспертного совета журнала в соответствии с профилем представленной работы и (или) привлеченными редакцией учеными и специалистами согласно порядку рецензирования рукописей. Отрицательная рецензия является основанием для отказа в публикации работы (автору сообщается об этом в письменном или электронном виде). Гонорар за публикацию статей не выплачивается. Аспиранты имеют право на бесплатную публикацию статей. Авторы передают редакции исключительное право на использование произведения следующими способами:

- воспроизведение статьи (право на воспроизведение);
- распространение экземпляров статьи любым способом (право на распространение).

Представление материала, поступившего в адрес редакции, является конклюдентным действием, направленным на возникновение соответствующих прав и обязанностей. Согласие автора на опубликование материала на указанных условиях, а также на размещение его в электронной версии журнала предполагается. Редакция оставляет за собой право размещать материалы и статьи журнала в электронных правовых системах и иных электронных базах данных. Автор может известить редакцию о своем несогласии с подобным использованием его материала при представлении статьи. В случае нарушения перечисленных редакционных требований материал может быть возвращен автору на доработку. О внесенных изменениях автор обязан сообщить редакции (письмо в электронном виде). При несоблюдении автором предъявляемых требований редакция имеет право отказаться публиковать представленный материал с мотивированным объяснением причин отказа.

Ба матбаа 27.03.2020 супорида шуд.
Ба чопаш 31.03.2020 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопӣ 26, 5.
Супориши №133. Адади нашр 100 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе кӯчаи Лоҳутӣ, 2.